

HÍD

irodalom
művészet
társadalom-
tudomány

3

3

1966

MÁRCIUS

HÍD
IRODALMI,
MŰVÉSZETI
ÉS
TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT
ALAPÍTÁSI ÉV: 1934
XXX. ÉVFOLYAM

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS KÁROLY
(FŐ- ÉS FELELŐS SZERKESZTŐ)
BORI IMRE
MAJOR NÁNDOR
VUKOVICS GÉZA

TECHNIKAI SZERKESZTŐ:
KAPITÁNY LÁSZLÓ

TARTALOMMUTATÓ

281	WEÖRES SANDOR VERSEI
285	GOJKO JANJUŠEVIC AZ ÉN CIFRA REMÉNYTELENSÉGEM
291	VETRÓ FERENC KAMASZ- (ARS POETICA) SHOW
300	DOMONKOS ISTVÁN MEZTELEN TÖRTÉNET
303	ALEKSANDAR TIŠMA ERŐSZAK
324	KOMÁROMI JÓZSEF SÁNDOR LELTÁR
334	GUSTAV JANOUCH BESZÉLGETÉSEI FRANZ KAFKÁVAL
335	GUSTAV JANOUCH BESZÉLGETÉSEK KAFKÁVAL
347	BORI IMRE A KÜKLÖPSZ BARLANGJA, A VÁROS KETRECE
354	VAJDA MIHÁLY A TUDOMÁNY EGYSÉGE ÉS A FILOZÓFIA
365	UGVÁRI TAMÁS A SZELLEM NAGYKÖVETEI
372	VUKOVICS GÉZA AZ ÚJJÁTEREMTŐ ELŐADÓMŰVÉSZET
376	SZEMLE VÉGEL LÁSZLÓ, TOMÁN LÁSZLÓ, BORI IMRE ÉS ÁCS JÓZSEF JEGYZETEI

KÉPZŐMŰVÉSZETI
MELLÉKLETÜNK:
HANS HARTUNG
MŰVEI

T. S. ELIOT EMLÉKÉRE

Elvették nyájamat. Bánjam-e? Többé semmi gondom,
nincs felelősség: menhelyen könnyű az aggnak élete.
Legelőbb a papot kergették el, az agancsos félrebeszélőt
deszkájáról ahonnan égbe röpönt naponta — bolond! —
s okosabb papokat válogattak; később a királyt, a védő
védtelent, és kardos királyokat fogadtak; aztán a bölcsét,
hiszen van tudásunk elegendő; végül a költőt,
minek számlálja ujjait gagyogva? tódulnak helyébe
a kíváncsinnak célszerű dalnokai megbízás szerint.

Így állok, arccal falnak fordítva, törött pásztorbotommal.
Csordám a vályúnál tolong: mennyi vidám vadonatújj
nagyszerűség úszkál benne! Orr orr mellett, orr az orrot
kitúrja — bánjam-e? — már nem hivatásom,
agyarat döfnek belém, ha látom: mi lesz a roppant
szaporulatból, a kapart anyaméhből, falánk
bódulatban, gyorsuló iramban, a gyilkos sugarakból,
a kapuba rakott robbanásból?

Mint ha sínén a vonat
rohan a szakadékba melynek túlsó partja nincs —
bánjam-e? — lehet, megállítják a végső percben;
vagy a szakadék fölött is pálya visz, csak vak vagyok;
talán a meredély szélén szárnyat bont, fölrepül:
ők tudják, nem én. Bajuk, ha ők se tudják.
Nekem már mindegy: pásztorbotom eltört,
könnyű szalmán heverni, évezredek
fáradalmát kipihenni. Nem látnak, fejük a vályúban,
én is csak farukat s lobogó füleiket látom.

R I C E R C A R E

Kuli bot vág.

Kuli megy

megy

csak guri-guri

Riksa

Autó

Sárkányszekér

Kuli húz riksa.

Kuli húz autó.

Kuli húz sárkányszekér.

Kuli gyalog megy.

Kuli szakáll fehér.

csak guri-guri

Kuli álmos.

Kuli éhes.

Kuli öreg.

Kuli babszem mákszem kis gyerek

ver kis Kuli nagy rossz emberek.

csak guri-guri

Riksa

Autó

Sárkányszekér

Ki húz riksa?

Ki húz autó?

Ki húz sárkányszekér?

Ha Kuli meghal.

Kuli meghal.

Kuli neem tud meghal!

Kuli örök

csak guri-guri

M Á R I A - M É C S

Imádottamban alszom,
magzata és halottja.

Hozzá esdek hajómon
síró fuvolaszóval
a teljes éjszakán át,
ő parton hallgat engem.

Sípon kerek nyílások
cirpelnek sáska-lábként
s borzongnak mint a tenger.

Éjben barlang-szememben
némán ül imádoztam
az ablakokkal szemben
hol a dallam kiárad.

Lámpám hogy ő figyel rám,
látom szép kerek arcát,
keresztüllátok arcán,
se árnya se homálya.

Temetve mosolyába,
nézem, és vár helyettem.

H Á R M A S - E G Y S É G

Mikor a favágítón a halomba
döntött egészséges törzset, reves
féreglakta odvat, medúza-forma
kérő-fenyegető péterszeges

szétágazó tövet éles goromba
visítású fűrész, mintha heves
sírással magzat kelne, darabolja,
egykedvűn villog, semmire se les:

nem érzi egyik és nem bánja másik
hogy pusztul, pusztít; élősejt meg érc
oly magasságot érint öntudatlan,

hol a tett önnön hiányára ásít,
cselekvés-szenvedés közös egész;
favágó dolga, mit miért művel ottan.

D A L

E világ szűk nekem:
ha kinyújtom kezem,
egy csillagot fogok
s csak egyhelyben vagyok.

E világ szűk nekem,
de kis bokor alatt
száz ösvény áthalad,
száz sárkány elragad.

E világ szűk nekem,
de cella-rejteken
ezer mennyboltozat
a vállamon pihen.

E világ szűk nekem,
tágas csak a halál:
léptem hazatalál
a kerek semmiben.

BOLOND ISTÓK

A mendemonda csak annyit tud rólam, hogy évente vándorútra kelek s a végén bekukkantok Debrecenbe, de csak kívülről, aztán anélkül hogy bármit is csinálnék, visszafordulok ahonnan jöttem: ez az én bolondságom.

Mind a többiek bolondsága pedig az, hogy nem csak bekukkantanak, hanem be is mennek, ott sűrögnek-forognak, adnak-vesznek: azt hiszik, valami fontosat és halaszthatatlant művelnek. De nekem a bekukkantás elegendő.

Hajléktalan lézengő, ki vagyok én, hol lakom én? Minden emberben él egy-egy Bolond Istók. Belém vetítik az öngúnyukat, kissé szégyenkező szemérmes önbecsülésüket, teljesületlen vágyaiktól s az élet pofonjaitól elgémberedett és már alig vállalt jobbik énünket.

Csúfolnak és mégis szeretnek engem: tulajdonképpen önmagukat; bolondnak és titokban mégis bölcsnek gondolnak: tulajdonképpen önmagukat.

Ott élek mindenki: a furakodó és garázdálkodó izgatottakban mélyen eltemetve; a nyugodtakban, akik meg bírták őrizni azonosságukat saját gyermek-i jobbik-énjükkel, szinte tapinthatóan.

Ki vagyok én? — Mindenki. — Hol lakom én? — Minden emberben, ezer-féle alakban.

Keresd meg önmagadban tulajdon jobbik-énedet, Bolond Istókat! És ha megtaláltad, el ne engedd többé! Meglátod, én leszek legsegítőbb jóbarátod.

*

Míg evickélsz a világban mint tejbe-esett légy: én vagyok a te végtelen és egyetemes lényed; a mérhetetlen tej, amiben te légyként evickélsz, az én hasamba csorog, illetve, valójában a tiédbe, mert hiszen azonosak vagyunk minden látszat ellenére.

Én lakom helyetted a gyökerek között, hogy meg ne halj; hogy helyetted tévedésből mindig engem ragadjon tonkon az ördög.

Én trónolok helyetted a végtelenben, mert te lezuhantál; de mért is nem vigyáztál magadra? Én lakom helyetted a magasságban, hogy őrizzem és tisztán tartsam felséges palotádat, hátha egyszer mégis hazaérkezel.

Én, rangtalan rücskös szolga, égek a tűz királyi bíborában miattad: oly közönséges vagyok, mint a súrolókö, nekem úgysem árt. De számomra minek ez a rang, rámbízott királyságod, mert te odahagyta?

*

Hajlj a zöld forrásra: ott dobog a szívem, ott csobog a vérem. Tüdőm a lomb, gyomrom a folytonos pusztulás, ágyékom a szakadatlan keletkezés, csontom a szikla, agyvelőm a szél, varas bőröm a rengeteg göröngy. Megmutattam magamat: sose leszek ember, se isten.

Ez az én lélegzésem és leheletem: most ereken folyok a világban, most elhúzódok a világ mögé. Ha csengetsz nálam, egy napsugár nyit neked ajtót. Nem vagyok — ez az én hatalom-nélküli örök létezésem.

AZ ÉN CIFRA REMÉNYTELENSÉGEM

GOJKO JANJUSEVIC

1

Ha kettészelem a reggeled és fájdalommá éjül
a sűrű ég az égő látomás
bocsáss meg elképzelhetetlen nem lesz az ég
nem lesz fekete vászon hanem kő kemény kéreg
a szíven hanem sikollyá nyúlt idő hanem
a megölhetetlen nap mely mégis égre száll
a fáklyákkal kiegyenlítődvé bocsásd meg elképzelhetetlen
az időtől megfosztott eget a sűrű fájdalmat
a kettészelt reggelt az égő látomást
fejed fölött a fekete napot

ha elhozom a napot nem nap lesz az hanem
arany gyapjú a messzi hegy fölött
kevés hamu a legesleggyöngédebb
valami ami még él ami
még remeg az ujjaink között

ha a vért
évszakokra váltom át ha
a levegőt megterhelem gondolattal ha
a kést holt szóba mártom

bocsáss meg elképzelhetetlen

2

ha ezt a virágszálat elfogadjuk mint
előre megfontolt szándékú tény ha a földet belülről
tüzetesebb elemzésnek vetjük alá ha
kitöltjük az előrerendelt lehetőségeket és
bezárjuk a lehetetlen kört te
keserű narancsban fellángolt tűz kevés
homályból és sok csalásból szőtt mesém
melyik sötét csillagzat kényének hódolsz?

íme: egy kiterjedt sziget észak szelencéjébe
zárva ime: egy keskeny kéz megszenesedve az időben
íme: a vigasztalan út
íme: az ég öröktől fogva közömbös

te tűz
a keserű narancsban te
megfogható porrá morzsolt csillag
melyik sötét folyam kényének hódolsz?

3

kézről kézre naptól üstökig
értelemről értelmetlenségig befejezetlen
fénytől a kenyérhéjig meghajlítva és magamra hagyva
szürkülettől pirkadásig kivilágos kivilradtig
makulátlan magas és fekete és észrevétlen
virággá és kéménnyé változom
verőfényre sötét erek bogává
bordáid alá bújok szívedbe marok
mindenné semmivé varázsollak
megkeresztellek meggyalázlak

pirkadtsz bronz testtel és mozdulatlan
föld vagy már amilyen a föld

4

hogyan emeljelek ki
hogyan meg ne sérülj
hisz merő seb vagy
foszló test eleven seb

selyemből vagy és pókhálóból

ó megtört fénypászma
ömlő az álom kentjeiben
csurog az ébrenlét szántóin
a nap alszik szemedben
fejében virrad

5

zuhanok visszahozhatatlan
torkomtól öledig
öltől árnyig

az ébrenlét tisztásai
elkerülhetetlenek
mint a halál

s mint a belőle semmibe növő csíra

az egyetlen madár holtan suhan
a félelemtől a csöndig
megfogózom az örült dalba
hogy a vér mélyére érjek

a dal elpárolog

6

gondolatodba süppedek vállig
felnyitogatom a halott kagylókat

sejtelmet sűgok árnnyal és széllel
befűlak hóval és igével
szeretlek foggal körömmel
körülveszlek körömmel

föld vagy már amilyen a föld

7

1. k.-nak

ahol végződöm kezdődik az ég
ahol végződsz kezdődik a semmi

az ég bársonyból van és selyemből
a semmi semmiből van

köztem és közted fény
közted s a fény közt hegy

a hegynek se vége se hossza

8

a világ egy ponttá szűkül
egy rügy szemévé a nap sötét gondolatává
térdig dalba süllyedve
ó hol találom az álmom
karcsú törékeny virágszálát

ítéletidőben cifra reményem

9

kígyófejű bolondom
micsoda rongyokba bugyolálsz

sudár csúfságom pirkadó nádam
lobogó reménytelenség

melyik szélnek adod érett tested
melyik napnak teszed ki sóvár
s a felkavart mély miatt

redőzött homlokod

nagyszemű árny elsüllyedt haza
napom a homályra bocsátod

10

szárnyas szénakazlakkal alszik június
a szemöldökeim közt augusztus ébred
sötét hónaljам alatt ki bír
velem porzókból esőzöm
nem látszom de hallok
teli tüdővel
lélegzem a sűrű földet

szemünkéből s hetyke homlokunkból fenyő
kel ki zöld egyenes
ágait tördössük madárrajokat
hessentünk róla (elborították)
hetyke homlokunkból egyenes fenyő
tör utat a szíven át a semmibe
levél reszket a szakadék fölött
ahová hullottunk ahová
leraktuk a szelídség meleg sejtjeit
ki kit mentsen ki innen ki kit
és mitől mentsen itt

te jó ég megereszkednek
a szívós falak oly nagy az ellenállás

a kezek felnyúlnak ahogy már nem lehet
se szándékkal se képzelettel
amilyen fáradtak vagyunk annyi víz folyt el
a föld annyira összezsugorodott az ég rongya alatt
amilyen messze kerültünk erdőinktől

hetyke homlokunkból egyenes fenyő
tör utat a szíven át a semmibe
ki kit mentsen ki innen ki kit
és mitől mentsen
itt

11

rádlelek elképzelhetetlenem
fák kövek és csillagok között

elvesztelek kígyófejú bolondom
feketesség és holdvilág között
okos érvek és habozások között

sudár csúfságom
pirkadó nádam
cifra reménytelenség
rádlelek amikor
nem reméled nem sejtet
hogyan szirmot nyisson
a térben a virág
megtisztulva és legyőzötten

12

egy nagyon kemény szikla nő elképzelhetetlenül
és csókolja a meggyötört földet csókolja
északi vérfolyammal rettentő erővel
tiporja egy igen kemény szikla
féktelenül csillogó réseket nyit
és újra meg újra csókolja a földet

ez nem is szikla és nem is kemény a legkevésbé csókol
ez az örült északi tenger nem tenger nincs pókhálóból
vékony hálót sző sudár rikkantásokat hallat
halászik hol nem halászik és fény sehol
egy partot csókol a part sehol
egy dalt dúdol a dal rabul esik
egy erdőt ringat az erdő maga ring
egy folyót fakaszt a folyó nem folyik el
egy hegyet álmodik a hegy nem mozdul
egy partot csókol egy dalt dúdol
egy erdőt ringat egy folyót fakaszt
egy hegyet álmodik a halál int

a kőből

13

föld feketéll az idő foga közt
a föld átokkal vemhes és levegővel
az átok leng a szélben mint a fű
a föld csípője termőn ringatózik
a föld feketén binkózik a léggel

a föld vállára emelt egy csillagot
a föld eszelős madarakba száll be
a föld feketén fúródik az űrbe

sűrűn rothadón a csillagok közt

14

és kialszik a nap
senki sem bukkan elő
hogy a madarak egymás közt elosszák
a levegő megmaradt magjait
kezdődik az arany ítéletidő

ó várva várt madár
nem sejtett partnernek
az agyból előszálló

aki hozzádér
megbünteti a fény

ACS KÁROLY fordítása

KAMASZ- (ARS POETICA) SHOW

VETRÓ FERENC

„Adjunk hálát az istennek, hogy gyermekeink egészségesek”
meg a birkáknak is mert bundáikban felmelegsünk
de legjobb ki se menni tibetben sem rosszabb
egy évszak se szűkszavúbb mint a tél egyszerűen: hideg
még a rendőrök is a fagyos szalonnáról beszélgetnek
egy férfi pl ismerőseit ma mind magához hívta
itt van az anyja i óale je tu de senki sincs aki
viziteltne mondták: nyugdíjas? egyik lába már a
sírban és ez az ami engem izgat: utálom a
rendes munkaidőt végül nyugdíjas leszel

egy negyven év körüli asszony ként meg a postán
hogy írjak helyette (vérvörös rózsát ábrázolt a kép)
drága doktor úr

az éjjel önről álmodtam
tavasz volt pont ilyen rózsákat láttunk a kertben
amelyek közül egy a képen van
melegen üdvözlö ilonka
de a rózsák nem lakkozottak ám ez nem tesz semmit
s a könny sem az asszony szemében, nem jelent sokat
(az is foglalkoztatott hogy egész éjjel egy nővel
veszekedtem persze álmomban s ez nem mellékes:
haragszom rá mert mindig meztelenül látom
s az izgalomtól fölébredek amit szégyellek is)

először mariborban szidtak meg mert az utcám cigarettáztam
de mariborban láttam a legfantasztikusabb női lábat
vida balettáncos volt de most technológiát tanul
ám operaénekes a vőlegénye aki szintén megszidott
mert cigarettáztam a szobában s ez torkának árt

aztán ljubljanában is berúgtam mert semmi különös részeskedni
legalább ljubljanában nem s megsirattam a jelszót
republiko sretan ti rodendan akkor már józan voltam
úgy sirtam „mint ahogy vízben sír a mész”
és helyesnek találtam idézni más költőt akkor is
amikor taszival P.ről vitatkoztam (semmit se ért mert
taszi nőgyűlölő „nem tudok magamnak fogni nőt”)

és rájöttem hogy az egyetlen cél amiért élünk a nő
nekem még egy se volt még egyé se voltam
hiába találták ki nyugaton a felfújható guminőket
(nem tudom megszűnik-e ettől a görcs vagy még
jobban fokozódik s már majdnem fatalista vagyok
de én mindig csak majdnem az vagyok)

lám senki sem hiszi el (igaz nem is mondtam) hogy
októberben naponta sírtam a halott nő miatt akit
megöltem magamban (még 56-ban halt meg rómeó és
júlia stílusban) a rajzregényt is megkönnyeztem mert
győzött az igazság és a végén mindenki boldog volt

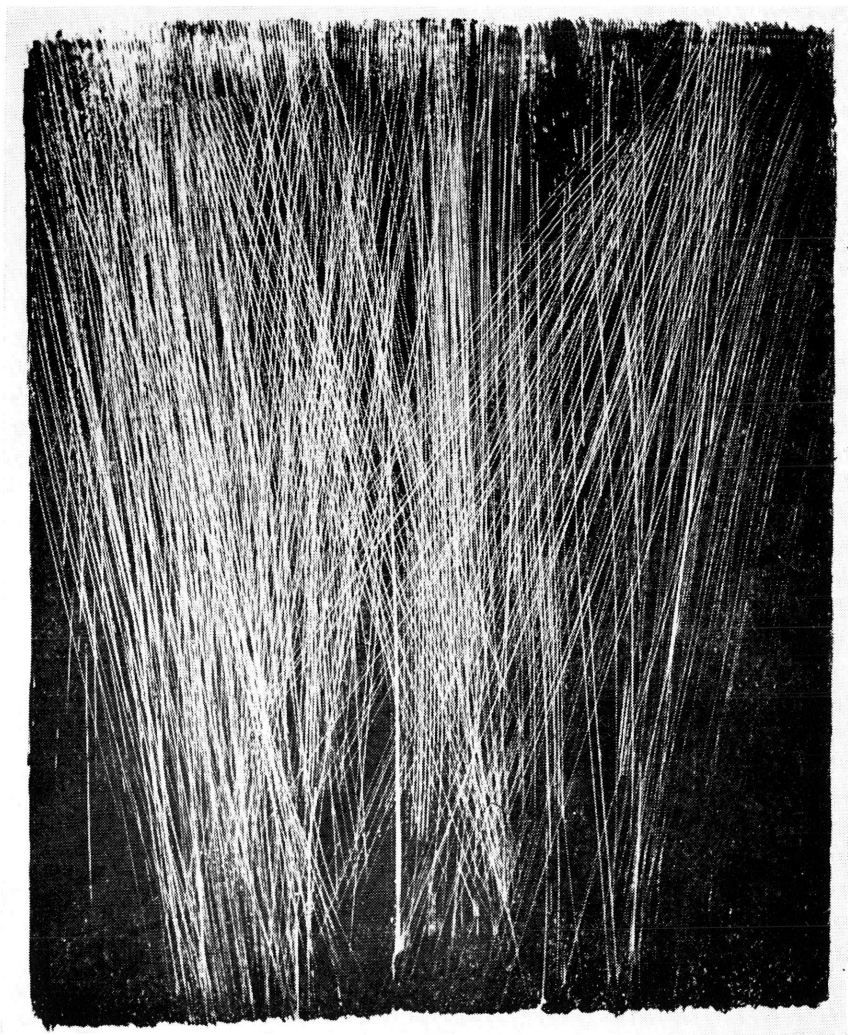
talán éppen ezért érzem azt hogy holnap meghalok
mindig ma érzem hogy holnap meghalok
ekkor sietek valamit tenni pedig ez a legnevetésesebb
meg a hymen-komplexus férfiak de én
valóban úgy érzem hogy holnap meghalok és
éppen ezért vallom tudatosnak magam

így került P-nak a képe asztalomra homályos már
(ezzel nem akarom a költészet mélyét érzékeltetni
egyszóval: társasképről nagyították fel
ami nem sikerült a legjobban) íróasztalomon van az
arc képe keretben és a héten volt a nevenapja
mellé muskátlit tettem: ez a legszerényebb
virágfajta (az ellenkezőjét bárki állíthatja)

most már sehogy sem tudom bebizonyítani hogy ember az
embernek csak eszköze lehet (minden magyarázat kizárva!)
megfogadtam hogy csak én leszek eszköze magamnak mert
senkit meg nem alázok de ez nem jelenti az önmegtartóztatást

„adjunk hálát az istennek hogy gyermekeink egészségesek”
meg a binkáknak is mert bundáikban felmelegsziünk
de legjobb ki se menni tibetben sem rosszabb
mivel előlről kezdem így valinak verset írok hogy
arcára emlékezzem a címe arc íme:

meg-
csókolom
a
homlokodat
mert itt
kezdődik
az arc
de
később
se
mutatod
meg magad

HANS HARTUNG

grafika

inkább
 hagyod hogy
 orrommal érezzem
 bőröd szagát
 és ne
 beszéljek
 mert a
 szavak
 hiábavalóak
 rozsdásak
 rútak
 és azt mondom
 hogy borotválkozzam
 meg mert nem
 vagy fakír
 csak
 lány
 aki
 egyszerűen engem
 kedvel

és tászinak is ajánlottam verset mert úgy érzem hogy
 rajtam kívül csak ő bízik bennem íme:

ha megnövök irtó szép házat emelek
 ha megnövök íróasztalomra virágot teszek
 szegfűt rózsát fehérét vöröset
 ha megnövök

ha megnövök majd sokat utazom keresztül-
 kasul a világon ha megnövök
 egyetlen és fészekmentő leszek
 ha megnövök

ha megnövök akkor semmit a vers kedvéért!
 csak Pról írok aki már mindegy
 ha megnövök még azt is meg-
 bocsátom magamnak hogy — megnövök

és Pnek is írok verset mert lényegében ő az én
 egyedüli nagy szerelmem s rögtön bocsánatot kérek
 tőle mert a szerelem szó sablonos de míg
 mást ki nem találunk addig be kell érni vele íme:

szeretlek téged
 és mindenkit szeretek
 benned minden nőt szeretek

az előbbi kibővíttem: ha hegyet nézek
 jobban látom az ég magasságát
 tán a folyó mélyét érzem jobban?
 sima a mi tájunk
 messziről látnak minket

szülőfalum már vajdaság
de míg hazámon át
át nem járja a világ ideg-
rendszerét
költőnek addig nem nevezhetsz!

ezek szerint tehetség nincs: minden az idegek munkája
a tehetségeseket idegeseknek kell nevezni ezután
a zsenin röhögők mert mindegyik hülye volt
tisztá hülye s ez már a tökéletessel azonos
párja sincs mint ahogy a nővel sem ér fel az ország dolga

(mindezek után ismét eljutok az értelem határáig)
a legbiztosabb mégis az hogy immár egy hete tudatos
vagyok (holnap meghalok!) és egyre csodálkozom az
embereken akik nyugodtan dolgoznak és nőkkel vannak

ily módon kerültem gézikének a levelező-pókhálójába
gézike most nőül így mondták német nő autója van
de én egészen mást látok a nőben mint a rossz nyelvek
a legostobább akkor voltam amikor ezt írtam:
remélem nászajándékot nem vársz tőlem de géziké
megérti (talán komolytalannak minősíti) lám néki
már komoly nője és karakterpótló autója van

lacika is svédországba ment a menyasszonyához
ő a legnagyobb nacionalista ám ez semmit se nyom a
latban (mit bánom én ki milyen érzelmű) mivel
teljes biztonsággal állítom hogy a nő az ő esetében az
ország dolga (kérem ne vegyék ezt általánosítva)

ilyen drámát láttam már milan tuturov írta: partizán-
probléma s rögtön eszembe jutottak az amerikai
oscar-díjas filmek amelyek négerproblémát taglálnak
(ez a művészet fogalma!) tehát a novi andeo
öngyilkos akar lenni (ekkor győzne utoljára életében)
de amikor feleségének megmondja hogy tányra volt csak
és háromezerszer halt vele — — — — —
nem is folytatom: happy end a vége

talán ezért szeretném elhinni azt hogy az embereknek
akiket ismerek nem adok semmit csak elveszek tőlük
de ez lehetetlen mert akkor kiürülnének és
nem lenne feszes rajtuk a bőr (olyan ez mint a két
zárt gömb teóriája: ha egy pontban összeérnek akkor
ezen a „ponton” át kölcsönös a tartalom átáramlása)

egyedüli vágyam hogy én legyek az első kommunista
hogy mindent tudjak amit a tudomány tud és sejt
mindent mindent mindent mindent mindent mindent
mindent mindent az értelmet csak én fogalmazzam

míg más mindent értett gézike semmit se értett meg
legtöbbször káromkodott ha valamin szájtátva csodálkoztam
legkifizetőbb közönyösnek lenni de nehogy összetéveszd magad
sziszüphosszal ment elvégre is sok pénz vadászat bmw
ilyenkor mindig három pont következett meg a kisliba-
teoria fejtegetése majd megmondtam neki hogy ismét
visszatétem a P. iránt érzett szerelemhez ami után
szolidaritásból kitört a néma hallgatás

gezike az új hullámú francia filmekhez hasonlít
(ez még nem jelenti azt hogy utánozza őket)
vérében keleti fegyelem is van s ezt akkor
bizonyította be amikor megette a bolgár írtó sós halát
mert az a fekete tengerrel takarékoskodott (a bolgár
kürtös az operában s „amit kapsz fogadd el!”) ám azt
sem szabad kifelejtani hogy a bolgár lányával is halt

(A világon volt egy Forradalom. „Az új gyárat neki köszönhetjük!”
„Az új kórházat neki szenteljük!” „A vízierőművet is a Forra-
dalomtól kaptuk!” Mittingeken hoztak lázba, örületbe. Éljen!
Éljen! Mindig a Forradalomra hivatkoztunk, és a pénzt is a For-
radalomnak köszöntük. De ma így mondják: távolról látszik jól a
nagyság: hivatkozz az ősködre!)

č faluban mindenki boračkit kap és a malomban a szövete-
zetben a čilimarban dolgoznak meg saját földjük is van
de a házaikat nem tatarozzák ki a világért se és a nagykapu
is kidől-bedől ám az utcán rettentő lombosak a fák így
nem látni az otthonokat (a zöld fa reményt jelent nézd
meg bármelyik álmoskönyvben) aztán futballoznak meg sokat
nevetnek és a partizándalok a legszebbek a sült bárány
mellett persze a pálinka is a szemünk előtt legyen

az újjáépítést a szövetekezeti otthon jelképezi (ahová
szavazni járnak) meg 300 m hosszú betonjárda
az előbbi közvetlenül a háború után a másik
két évvel ezelőtt (tehát plusz a statisztikában)
a vlak bez voznog reda című filmnek č-ben volt a
bemutatója de a kazaráról is megemlékeztek (az emberek
a sakkjátszmákban győzelemre mennek mert a
remi pocsék kiegészítés amit nehéz elérni)

olyan derűsen üdvözlük egymást mint napsugár a harmatot
(a hasonlatot is megengedhetem hiszen verset írok)
kívülük senki se hallgat meg hívebben és komolyabban
még azt is tudják mi tartozik a verse és mi a prózába
s elnézik nekem hogy én nem tudom
de mindannyiszor kinevetnek ha azt mondom róluk (ó dai
hangulatban) hogy hősök voltak: igaziak nagyok
ez már nem is szerénység hanem unalom

a háborúról ritkán beszélgetnek (néha utolsó adutnak használják de idáig ritkán jutnak el ám az ittas állapot kivétel)
hattól-kettőig munkahelyen tevékenykednek és hogy népszerű kifejezéssel éljek: egy-két gyereket részeg fejjel csináltak meg de ez a termelést nem befolyásolja mert az ifjúság fogékony a tanulásra és súgjuk meg azt is hogy lesz még osztalék is minden bizonnyal

a č-i öregasszony a héten megy németországba s az útlevélben ez áll: vendégség de kint marad mert két fia esett el a háborúban s mindketten a fasiszták oldalán harcoltak (a falubeliek erre mit se mondtak mit se mondanak politizálás közben: ott sok a háborús bűnös) az öregasszonyra jó nyugdíj vár (öt évre visszamenőleg) meg egy kis tisztelet ami a külföldinek általában nem jár úgy látszik: - - - - - kölcsönös volt a gyilkolás és nemcsak az öregasszony hanem a háború utáni nemzedék is (Ezt a műsort egyik ismerősömnek ajánlom, aki mindig mindenkivel azonosulni akart, mindenkire hasonlítani. Magunk között Gilber-nek hívtuk.)

én azok közül vagyok
akik a korzó szélén állnak
délelőtt és este is
(én nem apellálok!)

én azok közül vagyok
akik szemtelenek
(ezért kérem: ne
általánosítsanak egyszer sem)

ÉN NEM VAGYOK MŰVÉSZ
CSAK BETÚT VETEK
SZÓNOK SE VAGYOK
CSAK BESZÉLEK: KÖZLÖM

a nosztalgia kiül az arcodra
szemedbe költözik
bámulnak az emberek
csodálkozva meghökkenne

lényegében ez vagy te:
(adás-vétel pénz mi az?)
egyszer twist egyszer paganini
(mikor melyik vagy te?)

az irányról célról többet nem
tudsz mint azt hogy élsz
(telítődik a pohár
de sose lesz tele)

csöppeket iszol (igaz:
ha hiányzik a mélység
a tenger is kevés ahhoz
hogy valami kék legyen)

két ember vagy mondod
(mikor melyik vagy te?)
ingadozol: polgári
lét és másmilyen:

az elsőt már P.-nek adtad
vagy érte nem tudod
(a sor végén két d-é
páros-neved: ferenc)

a másik létet magadnak
szántad (ha csak rajtad
állna akkor sem tudnál
választani) be vagy zárva

ha most P. előtted lenne
nem szólnál csak megütnéd
úgy mint ahogy miatta
ütötted meg magad:

(eh! hízott polgári lány
ám neked fájna az ütés:
követellek magamnak P.
érted! követellek

vagy egészen mást teszek:
más szám más lány
(csak immunis ne legyek!)
közben fel-felnézek:

nézem a képed P.,
azt a homályost a kerettest:
szeretlek téged
mennyire szeretlek P.'

ilyen kapkodásból vagyok
— — — — —
egyszer huligán
másszor intelligens

nevetséges vagyok!
P.-nek mérnöki diplomája
lesz már júniusban
és nekem még egy könyvem

sincs sajtó alatt

ma este mozi után
láttam P.-t!

az anyjával volt
(kisváros mama
kedves társalgás
jó nevelés méha testvér)

a délutánokat egyébként át-
ülöm s nézek ki az ablakon
heine-vers jut eszembe:
hiába várja kedvesét

én is várom csak nem
kedvesemnek szólítom
hanem P.-nek:
egyszerűbben hidegebben

nekem azért kell P.
hogy férfivé legyek
olyanná amilyen vagyok:
hasonlatta

hivatalosan tudnék tárgyalni
róla s megmondani: szerettem
de ha így kérdezné: és most
arra arra mit feleljek?

(akár kassák kamasza:
a nőkkel való viszonyom
abban áll hogy pattanásaimat
görcsösen nyomkodom)

MEZTELEN TÖRTÉNET

DOMONKOS ISTVÁN

Ez nyáron történt. Előbb egy Karl nevezetű német jött mindjárt májusban a szigetre, s a meztelenekről esténként előadást tartott a bárban. Égszínkék és fehér öltönyöket hordott, s azt bizonygatta, hogy a meztelenség nem akármilyen, mert a biblia is azt mondja, ez és ez a filozófus meg ezt meg ezt. Senki sem hallgatta, mert szívbjajos volt és öreg, majd nyolcvanéves. Hatalmas, szakadozott szélű albumot hordott hóna alatt, tele fényképekkel a meztelenekről.

Úgy esett, hogy az első napok elmúltával, miután újabb vendégek érkeztek, az öregnek senki sem köszönt többé. Továbbra is kijárt azonban a nudistatelepre, meztelenre vetkőzött esőben is, s estig senki sem látta. Időnként szívrohamai voltak, s olyankor egy-egy vörös nitroglicerines ampullát csúsztatott szájába, sok baja volt az oroszokkal életében — úgy mesélte. Ha jól emlékszem, kezdetben valami öregasszony is ott hevert mellette, rátarti ember lehetett, s nagyobb időközökben, azért-e, hogy fölébressze, ágyékára eresztette lassan szánaz kezét az öreg. A tisztán látszó tengerfenéket nézték éber percekben. Azonban néhány napig lehettek csupán együtt, mert Grätchen, lábát törve a csúszós sziklák között, meghalt egy fészkerben ebédidő alatt, még a szigeten, s mivel majd kétszáz kilót nyomott, külön csónakkal szállították el.

Elfelejtettem mondani, hogy Karlnek gyönyörű hangja volt.

Míg a csónak a hullával lassan távolodott a panttól, fehér zsebkendőt vett elő zsebéből és integetett. A csónakos, a részeges Dzsidi, barátságosan visszaintegetett neki a „Vörös korallok” című dalt dúdolván, majd váratlanul a part felé fordította ismét a csónakot. Minden jól végződött azonban. Dzsidi zsebébe gyűrte a hullaszállítás árát, s aztán megkérte Karl, lökné el a panttól a csónakot.

De hát egyelőre még senki sem mondhatta közülünk este vacsora közben, hogy napközben a nap az ülepére ragadt. S vallami hideg szél fúj, mélyről a víz alól, május második felében.

Június elején váratlanul megjöttek a lányok, a három bécsi. S bár előbb mindnyájan voltunk meztelenek, ismét levetkőztünk.

„Senkire sem vagy tekintettel!” — mondta Norvó Skatulyának, aki úgy tett, mintha nem hallaná, s közben a szélben állva lilána váltan reszketett, mert oly büszke volt a büszkeségére, hogy legszívesebben még a felszolgálat is meztelen végezte volna. Mi a lába előtt hevertünk szélvédett helyen, ahonnan a lányokat (a bécsieket) békátávlatból fogtuk. A dialógus örök időken által folyt Skatulya és Norvó között, ellentétes típusok voltak.

„Ha valaki más mondaná ezt nekem, Norvó — Skatulya az idegekre alapozva melázson beszélt, a monológ határára mozogva —, s nem éppen te, Te, aki itt ezen a helyen (meztelen fenekemre mutatott, de a nudistatelepet értette alatta) sétálni is csak hason fekve szoktál, egy szó nem sok, de annyit se szólnék.

(S kezdetben tényleg meg voltunk győződve mindnyájan, hogy Skatulya eltűnözött büszkesége okvetlenül rá fogja nyomni bélyegét mindnyájunk szexuális életére. Norvó magát védelmezve (tényleg védekezésre szorult) bennünket is védett, és Skatulya maró gúnya Norvóra loccsanva valahányszor bennünket is le-lespriccelt.)

Ezúttal azonban magáról a szállodaigazgatóról volt szó, aki Grätchennek táncolt előző este, a középső bécsivel. Viszont Skatulya és Grätchen miatt állt oly hosszan a szélben, s Norvó csakúgy miatta hevert napokon át a hasán. Karl csak jóval később zárkózott fel melléjük. S rajtunk kívül alig is volt más meztelen abban az időben a telepen.

Nem tudom, mi történt volna, ha a szállodaigazgatónak történetesen nincs reumája (a háborúból), ha Skatulyának történetesen nem túl nagy a büszkesége, ha Norvó véletlenül nadrágban hever a szélben, s ha Karlot nem vágják volna lépten-nyomon földhöz az évek. Így másképp történt.

Elég az hozzá, hogy én már javában jártam az orvoshoz a legkisebb bécsivel, aki szüntelen csipogott és azt hajtogatta, hogy „megmondtam én neked, megmondtam” — „nézd, Dagmar — mondtam neki —, történt, ahogy történt, most már felszedjük az injekciókat, és aztán, adió” — amikor Grätchennek, Norvó után, Karl került a sorna utolsóként. A szállodaigazgató a főszakács feleségével járt csónakázni azokban a napokban, integetett is eleget nekünk a part felé, míg egy napon meg nem tudta, hogy a főszakács tudja, aztán nem integetett tovább.

Skatulya óvatosabb lett időközben. Egyre gyakrabban láttam ülni, s a hónap közepe felé már csak hevent a hasán békésen Norvó mellett. Mivel bevágódott a felesége, Norvónak inventározni kellett, hazai szalonnát evett, s egyre sűrűbben betegeskedett. Egyszóval, Karlnek minden kedvezett.

Elsősorban az időjárás. Valaki nehéz követ nyomott a szél hadonászó karjaiba, s a nap mellbimbónál is parányibb volt a zenitben. Azt már mondtam, hogy szép hangja volt, a szerelemről kezdett hát énekelni hébe-hóba. S ott volt, nem utolsósorban, a pénze is.

— Milyen tiszta, istenem, milyen tiszta — hajtogatta az öreg, ment Grätchen gondosan leborotválta mindenünnen a szőrt. S tényleg, olyanok voltak a telepi lányok, mint a kopasztott ludak, csak kóvályogtak le-fel a napon vörös fenékkkel, s ha leheverték, mellüket újságpapírral borították le. A legmagasabb bécsi majd két méter magas volt. Martinikának hívták, s amellett, hogy teljes panorámát hordott magán, meg hogy szűz volt, egész nap csorgott róla az olaj.

S ki gondolta volna Grätchenről is, hogy valami egyáltalán szöveget üthet a fejébe. Bár pontosan ez történt vele, míg kisded játékait üzte a telepen, míg hosszú, telt, barna lábával parányi köveket lökdösött a vízbe a hátán fekve, vagy egy-egy tovaszálló lepke után rúgott lábát a kellesténél egy kicsit tovább felejtette a levegőben. (Mi úgy tettünk olyankor, mintha mögötte az üres hátú szikláról olvasnánk egész apró betűket.)

A dologba az is belesegíthetett, hogy azokban a napokban Karl álmában tényleg férfi lett. Ezután már csak az át- és ráíratás jöhetett. Mindnyájan láttuk, amint a pénz gazdát cserélt.

Grätchen meztelen zárdaszűzként viselkedett. A folyosóra zárta Ahmedet, a cukrászt, meztelenül, egész éjjel.

Az árnyékban heverték Karllal, hűsítő italokkal, batris magnetofonnal, tranzistorral, fényképezőgéppel meg ilyesmikkel körülsáncolva, s rátarti ember lehetett, mert nagyobb időközökben, azért-e, hogy felébressze, ágyékára eresztette száraz kezét az öreg. Időnként szívrohamai voltak, s olyankor Grätchen egy vörös nitroglicerines ampullát csúsztatott a szájába. Említettem már, hogy gyönyörű hangja volt az öregnek.

Időközben Herbert is megérkezett. S bár akkor már mindenki meztelen járt a szigeten, mégis feltűnést keltett hatalmas, szőrös testével. Kofferrel járt a telepre, s a koffer mindig tele volt sörösüvegekkel.

Martinikát nézte meg elsőnek, aztán Skatulyára tévedt a tekintete, legyintett, aztán Norvóra nézett, aki felkönyökölt felesége mellett, akitől nem messze Karl hevert Grätchennek. Grätchen felkapta a fejét, és az óriás oda-intett neki hatalmas, szőrös kezével.

— Mit csinál az a vén hülye azzal a csitrivel? — ordított rá aztán Skatulyára, aki időközben felállt.

Skatulya erre kiegyenesedett, közelebb lépett Herberthez, s csak ennyit mondott:

— Ruhe!

Mert Karl ezúttal mélyen aludt.

Ennyi lenne az egész.

Két napra rá egy idióta érkezett a szigetre a szomszédos szigetről. Leült Martinika mellé, aki Karlékhöz közel hevert, s a forró napon, a forró kövek között, annyi meztelen között, szemét az olajos gólyalábakra mereszte játszani kezdett magával. Martinika természetesen felsikoltott, mert szűz volt, de az idegen nem hagyta abba.

Szerencsére Karl ezúttal ébren volt. Ő dobta el végtelen és őszinte, mély felháborodásában az első követ, amire valóságos közápor zuhant a férfire, aki a szomszédos szigetről jött. Martinika időközben messze szaladt mellőle, Karl meg mérhetetlen izgalmaiban akkora erkölcstelenség láttán végül is összeesett a napon, közvetlenül a víz mellett. A nitroglicerines ampullákat aznap Grätchen természetesen szállodai szobájukban felejtette.

Ez nyáron történt. Dzsi-dzsi, a csónakos akkor még szakállat hordott, és sokszor volt részeg. Herbert a mólón integetett a csónak után, de csakhamar elsietett, mert a mellbimbónál is parányibb nap aznap kegyetlenül perzsejt.

Skatulya nemsokára felvette a postán a neki járó összeget, s nekem úgy tűnt, hogy csak azután rohantunk bele a nyárba.

Az a rongyos vén szemét valósággal ámulatba ejtett. Énutánam vezették be a hullaházba, ezért jól láthattam, amint alattomosan odasomfordált a hordágyra fektetett holttesthez és vizenyős szemei, miután előzőleg körülhízelegtek az ügynököket, kéjesen lecsapnak meztelen combjaira, petyhüdt hasára, az ökölcsapásoktól szederjesen feldagadt kemény melleire. Igen, kéjesen — pontosan láttam. Nem volt azokban a békaszemekben egy szikrányi viszolygás sem, akár a pockok, mohón és célratörően futkostak le s föl a hulla domborulatain, elkerülve a sebeket és véraláfutásokat a veszteséget mérlegelték. Hat és fél éve éltek együtt — így mondta az ügynököknek. Úgy beszélt, mintha a veszteségét leltározná, siránkozott, hogy őt mennyire kihasználta: csak enni és hálni járt haza, de csak akkor, ha nem akadt senkire; erőszakkal is betört a lakásba, ha őt nem találta otthon, kivitt a házból, amit csak ért, eladta s aztán a könnyen szerzett pénzt elitta a legközelebbi büfében! Arról, persze nem beszélt a gyalázatos, hogy akkor miért nem kergette el: arról, hogy arra jó volt neki részeges létére is, hogy öreges gerjedelmét levezesse rajta. Lerítt ez kidülledt szemeiről, kirepedezett inas kezeiről, amelyek, míg panaszait sorolta, akaratlanul is, meg-megrándulva, egyre csak az asszony meztelensége felé nyúlkáltak. Micsoda éjszakák! Micsoda döglesztő órák! Milyen undorító lehetett, amikor a lány közelébe kúszott remegő, inas kezeivel, szánalomkeltő testével, elnyűtten, csorgó nyállal. És mégis, hat és fél éven át nála kötött ki mindig a lány, az ő takarója alatt, azért a kis melegért, amely ott várta az öreg szorongatásaival együtt, s ha tegnap este nem öltem volna meg, a múlt éjszakát is ott töltötte volna az ő ágyában.

Most már sajnálom is, hogy megöltem — sajnálom, mert olyan mélyre süllyedt, mert olyan mély szakadékban élt. Ha ezt tudom, bizonyára meg sem öltem volna: beláttam volna, hogy teljesen fölösleges. Megöltem, mert meg akartam büntetni nyakasságáért, megöltem, hogy engedelkenységre bírjam. Most látom csak, mennyire engedelkeny volt, ha úgy meg tudott férni ezzel az undok vénséggel, ha annyira rabja tudott lenni szenvedélyének. Amikor kilopta zsebemből az órát, tulajdonképpen szenvedélyének engedelmeskedett, én meg azt hittem, hogy szemtelen — és agyonvertem.

De hát, nem is lehetett másképp, mert két átkos szenvedély, az öv és az enyém, került itt szembe egymással. Talán sohasem követeltem még asszonytól úgy, mint tőle, szinte sóvárogva, hogy ellenkezés nélkül

adja oda magát, hogy semmisüljön meg előttem. Azt akartam, hogy üresség vegyen körül, csak a húst, egy darab odaadó húst kívántam és semmi mást, mert minden más zavart volna. Fejem még zúgott az őt megelőző lánynak, annak a pantallósnak rikácsolásától, és Márta oktalan „Nem!” kiáltásai és a tegnapi nap összes hiábavaló lármája ott kavargott fejemben. Szerettem volna lehiggadni, megnyugodni s ennek az együgyű lánynak nem volt jobb dolga, mint hogy kilopja az órát a zsebemből!

Mégis, Simkét okolom mindenért: ő kezdte el a tegnapi nap bolondériáját. Már fél nyolckor kiráncigált az ágyból, röhögve és handabandázva, s noha tudta, hogy baj lehet belőle, mégis csökönyös megátalkodottsággal. „Tíz darab ezres! Tíz darab ezres!” No és, ha tíz darab? Én se vetem meg a pénzt, de mindenekelőtt szeretem jól kialudni magam. De ő, akár a güzü, eltökélte, hogy két év leforgása alatt felépíti a házát és megnősül, ezért reszket minden dinárért. Az ilyenek előbb-utóbb iparendélyt is szereznek, s ő is csak annak köszönheti, hogy társultam vele.

Dühösen keltem fel, de belátva, hogy most már úgysem tudnék újra elaludni. Összepakoltuk a szerszámot, a podolittekercseket, és elindultunk az autóbuzsmegállóhoz. Esett az eső, pedig én még szép időben is undorodom a reggelektől. Álmos vagyok, fázik a lábam, a fejem nehéz, a lokálok sötétek, üresek, az utcán mindenki rohan, undorral tölt el még az is, hogy élek. Most meg még Simke is mellém szegődött, meg-meglék tekerceivel, könyökével, széles ülepével, hadonászik, fecseg lelkendezve, arcomba fröcsköl a nyála, medve járásával összecsapkodja a lábam. Egész úton az járt az eszemben, hogy hozzá vágom a tekerceket és visszafordulva faképnél hagyom. Bárcsak megtettem volna! De a nap balul kezdődött, s már úgysem tudtam volna mihez kezdeni, erre a gondolatra aztán végképp elment mindentől a kedvem. Mentem, amerre vezetett, egy szót se szóltam, csak magamban zsörtölődtem.

Esőben a buszmegállónál mindig nagy a tolongás. Mindenki lökdelődzik, nedves kabátjuk ujját az ember orrához dörgölik az utasok. Ezúttal a sors még egy sült paraszt jegykezelővel is megáldott bennünket. Csendőrbajuszos suttyó legény, az ajtó mögül kihajolt fölénk: „Nem lehet, elvtársak, azzal a poggyással, nincs több hely!” Majdnem felordítottam mérgemben, de most már csak azért is hallgattam, és Simkét toltam magam elé. Ő persze szájaskodott, egyre bizonygatta, hogy milyen könnyűek a tekercek, feldobta a magáét, s aztán elkapta, mint valami cirkuszi mutatványos, s engem is biztatgatott: „Dobd csak, mutasd meg neki!” Természetesen, meg se moccantam, s megelégedésemre a bajszos, miután a többi utast beengedte, becsapta előttünk az ajtót.

Úgy álltunk ott az esőben, mint a majmok, akaratlanul is a híd felé távozó busz után bámultunk. „Megvárjuk a következőt”, mondta Simke, s nekem több se kellett. „Nem, gyalog megyünk.” Kétségbeesve nézett rám, de mivel már el is indultam, szó nélkül vágta az utámat.

Büntetni akartam Simkét, s közben saját magamat büntettem, mert őelőtte cél lebegett, az ötezer dinár, én meg csak arra tudtam gondolni, hogy ázom s hogy hamarosan csuromvizes leszek még viharkabátban is. Amikor felértünk a hídra, a szél majdhogy ki nem csupálta hónunk alól a podolittekercseket, oldalba kapott bennünket, nyakunkba zúdította, a

bokánkig felverte a hideg szemű esőt. Az országúton meg végig az autók fröcsköltek bennünket, s ha félreugrottunk előlük, a falevelekről csorgott nyakunkba a víz. Simke le-lemaradozott, és kétségbeesetten bökdösött, mutogatott a hüvelykujjával, persze senki sem állt meg, hiszen olyanok voltunk úgy ázottan, vállunkon a hatalmas tekercsekkel, mint valami üldözött betörők. Én csak lépkedtem egyenesen előre, és élvezettel hallgattam Simke cammogó futólépéseit, amikor elszáguldott mellettünk egy-egy kamion; nagyokat fújt, zihált s már ő sem beszélt.

A büntetés azonban nem is volt olyan ártalmatlan; mire végül is a Majorba érkeztünk — három és fél kilométert gyalogoltunk az esőben! — és berohantunk Jurišić házába, volt ám mit látnunk: az átépített szobában nem volt lerakva a padló! Megtorpantunk, mint az őszvér az akadály előtt, én szándékosan egy szót sem szóltam, csak ledobtam a tekercset a táskámmal együtt a küszöb előtt halomban heverő padlódeszkákra. De Simke annál inkább dühöngött, helyettem is. Úgy, ahogy volt, fölmálházva, vizesen — kalapja karimáján körhintáztak a súlyos esőcseppek — kirohant az udvar közepére, s nyomban hangos szóváltásra került sor közte és Jurišić között. Nemsokára mindketten megjelentek, Jurišić szűrgúnyában, fején báránybőr kucsmával, mint valami helyszínelő bizottság. Jurišić esküdözött, hogy a parkettázó még tegnapelőttre ígérte, hogy lerakja a padlót; Simke meg egyre azt ismételte, hogy hiába jöttünk és ázkolódtunk, mindegyik hajtogatta a magáét egymás szavába vágva, míg bele nem fáradtak. Aztán egyszerre engedékenyebb lett Simke: lehajolt, tapogatni kezdte a padlódeszkát és az ára felől kérdezősködött. Erre a gazda is, nyilván megérevezve benne a maga emberét, hirtelen végtelenül udvarias lett: elnézést kért, amiért eddig is nem jutott eszébe, és pálinkáért kiáltott feleségének. Hamarosan ott álltunk valamennyien a küszöbön, az eső alkotta függöny mögött, és egyre emelkedő hangulatban már csaknem egymás egészségére koccintgattunk.

De mi közöm volt nekem hozzájuk? Arra nem számítok, hogy házat építek magamnak, mint Simke. És mégis ott álltam csuromvizesen és ingerülten, éppen a ház miatt, Simke leendő és Jurišić befejezés előtt álló háza miatt. Kortyoltam a pálinkát, és éreztem, megint elfog az elkeseredés az élet miatt, amely mindig a hátát fordítja felém, megrontja kedélyemet, és belep feneketlen mélységének penészével. Valahányszor ez az érzés kerít hatalmába, nyomban környezetet, társaságot kell változtatnom, hogy megszabadulhassak tőle. Valamikor ilyen állapotomban többször is szökésnek adtam a fejem, így az intézetből hatszor is meglogtam, egy ízben meg a határon túlra akartam menekülni, de mindig elfogtak és megtanítottak rá, hogy igazi menekülés valójában nincs is. Körülnéztem, azon gondolkoztam, van-e a közelben valami lokálféle, de eszembe jutott, hogy csak néhány százas van a zsebemben. Ismét munkaadóim beszédjét kezdtem figyelni: éppen azt latolgatták, hogyan fogja Simke megtudni, mikor fejezik be a szoba padlózását. Szavukba vágam: „Bizony, az elhúzódhat ki tudja meddig, de a mai napot mi már elvesztettük. Ki fogja ezt nekünk megfizetni?”

Egyszerre elnémultak; Simke már sejtett valamit, szeme nedves lett. Jurišić megkísérelte kihúzni magát: „Átalányban egyeztünk meg. Tízezer dinár”, de nem hagytam beszélni: „Úgy egyeztünk meg, hogy a

munkát elvégezzük, mégpedig a tetszése szerint választott napon. Az pedig a mai nap volt.”

Összenéztek; láttam, hogy Simke a gyanakvás és a kapzsiság között ingadozik, gyorsan folytattam: „Egy nap alatt lerakhattuk volna a podolitot, és ha nem jöttünk volna ki magához, elmehettünk volna az Iparosotthonba, ott a mai napszámunk biztosítva volt, de most már oda sem mehetünk, velük is egy újabb, nekik is megfelelő időpontot kell megbeszelnünk. Élnünk azonban addig is kell.” Jurišić: „Adtam előleget.” Én: „Azt elköltöttük anyagra, az pedig itt marad garanciának. Viszont nekünk nincs semmi biztosítékunk a munkát illetően. Vagy fizesse ki az átalány felét, a másik felét pedig a munka befejezése után, vagy pedig fizessen ki két napszámot két és fél ezer dinárjával, s adja ki másnak a munkát.”

Az ilyen pillanatokban ugyancsak megered a nyelvem, nemcsak hogy folyékonyan beszélek, de meggyőzően is, mert az az eltökéltség fűti szavaimat, hogy ha kell, hát felrúgok mindent. Úgy látszott, hogy Jurišić habozik, Simke félénken a segítségére sietett: „Még nincs tíz óra. Még odaérhetünk az Iparosotthonba.” De én hajthatatlan maradtam: „Velem nem. Ha te várni akarsz, fizess ki az én részem, és isten áldjon, ne is lássuk többé egymást.”

Ez aztán segített: ez mindig segít, mert Simke végtelenül kapzsi, nem akar rendes segéddel dolgozni, aki után adót és biztosítást kellene fizetnie, arról pedig meg van győződve, hogy senki sem dolgozna neki olyan gyorsan, mint én. Tehetetlenül legyintett Jurišić felé: „Ha az emberem azt mondja...”, mire Jurišić duzzogva összekapkodta poharainkat. Megint magunkra maradtunk, Simke ide-oda járt köröttem, időnként nagyot ásított, tudtam, mit szeretne mondani, de én szándékosan elfordultam tőle, mintha az esőt nézném. Amikor Jurišić ismét megjelent, már kevésbé szívélyesen, hallgatagon, de az öt darab ezressel, amelyeket kabátja alá csúsztatott, nehogy megázzanak, Simkét megelőzve nyújtottam felé a kezem. Tarkómon éreztem Simke felindult lihegését; tudtam, hogy hunyorgat a bankjegyek felé, lehet, hogy jelez is Jurišićnak, hogy ne nekem adja a pénzt, de lekésett. Anélkül, hogy megszámláltam volna, zsebembe gyűrtem a pénzt, leszegtem a fejem, és szó nélkül nekivágtam az esőnek.

Egy ideig egyedül mentem, mert Simke ottmaradt, lehet, hogy mentegőzzön, lehet, hogy rögzítse a következő jövetelünk napját; de ötven méternyi távolságból újra hallottam cammogó lépteit. Nem jött egészen mellém, hanem hangosan fújtatva mögöttem maradt, mintha a házak eresze alá akarna húzódni az eső elől. Féltette a pénzt, ami mégis hozzám került. A sarkon megpillantottam egy kocsmát, bementem, ő is utánam; amikor leültem, oldalról odasomfordált hozzám, és ő is helyet foglalt. A kocsmá teljesen üres volt. A helyiség sötét mélyében felbukkant egy borostás arcú bácsika, cseppet sem látszott kíváncsinak. „Egy pálinkát!”, vetettem oda röviden, nem törődve Simkével, így tett az öreg is, és kelleetlenül elcsoszogott.

Társam most tükön ült: az, hogy ő kimaradt a rendelésből, reményt ébresztett benne, de egyben rossz sejtelve is támadt. Szeme sarkából fürkészett, de nekem az arcizmom sem rándult meg, ami megnyugtatta volna. Végül is, amikor a pincér kihozta a pálinkát és én a számhoz emeltem, nem tudta magát tovább türtőztetni: „Magadban iszol?” Meg-

vártam, amíg az utolsó csepp is lefolyik a torkomon. „Magamban.” „Tehát nem kívánod a társaságomat?” „Nem.” „Akkor add ide az én részemet.” Elérkezett a pillanat, hogy megsemmisítsem. „A te pénzed Jurišićnál van.” Csipogó hangon tiltakozott: „De hiszen te vetted fel az egész átalány felét!” „Csak az én részemet vettem fel, hiszen te ellene voltál, hogy előre fizessen.”

Majdhogynem elájult, láttam, hogy alélten ernyed el a széken, és hogy a két keze tehetetlenül csüng le. Tudta: ha már megkaparintottam az én részemet, többé az ujjamat sem fogom mozdítani, mert én fizetés nélkül nem dolgozom. Nagyon gyűlölhett abban a pillanatban, s ha nem volna olyan gyáva, biztosan meg is ütött volna. Jól tudja azonban, milyen erős vagyok, ha felbőszítenek, s meg se moccant. Csak lélegzetvétele lett gyorsabb, izgatottabb, mert bizonyára arra gondolt, hogy most kénytelen lesz egyedül lerakni a podolitot, s mindössze ötezer dinárért, pedig ha egyedül csinálja, három-négy napig is el fog tartani az a munka, vagy pedig kénytelen lesz kiengedni a kezéből. S talán nem is esett volna az egész oly nehezebbre, ha nem lát engemet maga előtt a könnyen szerzett ötezzrel, kényelmesen elterpeszkedve, ujjaim között az üres pohárral. Fészkelődni kezdett; éreztem, hogy agya lázasan dolgozik, hogy valami elszánt tervet forgat a fejében. „Hát, jó”, hümmögte, szinte nyögve. „Legyen a tiéd a pénz. De nem tűröd tán, hogy én étlen-szomjan bámuljam, hogy élvezel.”

Összerezentem meglepetésemben, mert Simke nem szokott kávéházban se enni, se inni; munkája végeztével mindig arra hivatkozik, hogy siet haza, mert az anyja ebéddel, vacsorával várja. De abban a pillanatban átláttam rajta, huncut, lapos pillantása elárulta, és nem állhattam nevetés nélkül. Meg akarta kaparintani a maga részét, akár étel vagy ital formájában is, amit nem kívánt ugyan, amitől az ő fukar gyomra viszolyog, mert pénzt kell adni érte. Kis ideig haboztam, hogy utasítsam-e egyszerűen vissza, torkoljam-e le, vagy éppen ellenkezőleg, kínozzam még tovább, végül is döntöttem. Elkiáltottam magam: „Pincér!”, és amikor a kis öreg duzzogva előmászott láthatatlan rejtekéből, én még mindig röhögve rendelkeztem: „Enni- és innivalót ide, hozza ki, amiye csak van! De a legeslegjobbát, az ára ezúttal nem számít!”

Így kezdődött a mi lakománk abban a falusi kiskocsmában, a nyeszlett, terítő nélküli asztalnál, a sunyi kis öreg paraszt közreműködésével. Szóbeli étlapján a tojásrántottán kívül semmije se volt, de abból aztán rendeltünk egy egész tálra valót, s ez a pazarlás arra ösztönözte, hogy savanyított paprikát is hozzon az éléskamrából. De olyan erős volt a paprikája, hogy utána a híg savanyú lörét úgy öntöztük magunkba, mintha nem is a szomjunkat, hanem tüzet oltanánk vele. Én különben valóban éhes voltam, Simke pedig, noha biztosan jól bereggelizett az anyja főzte lebbencsleveséből, vigyázott, hogy az ingyen kapott ételből egy falatot se szalasszon el. Mikor mindent bepakoltunk, szóltanul és szuszogva néztünk egymásra, mint a birkózók a küzdelem után.

Elérkezett a pillanat, hogy megkezdjem a tréfát, de Simke nyilván számított rá, s igyekezett elejét venni a további bolondériának. Az aljaság, amellet, hogy dühbe hoz, mindig arra ösztönöz, hogy lemeztelenítem, hogy groteszkké, nevetségessé, tehát elviselhetővé tegyem. Magunk voltunk ebben a sötét lyukban, rossz étellel és itallal teli gyomorral. Gyűlölködve méricskéltuk egymást a zsíros ételhulladékok felett: módot

kellett találni rá, hogy ez a zsibbadt mozdulatlanság megmaradjon. Körülhordoztam tekintetem a helyiségen, anélkül, hogy valami alapja is lett volna reményemnek — amikor bevágódott a megoldás.

A megoldás, egy új vendég személyében, éppen olyan volt, amilyen célt kellett szolgálnia — egy nevetséges és szálnalmas figura, de el volt látva a segítség technikai eszközével. Felfogtuk ezt mindjárt belépése pillanatában abból az eget rázó durranásból, amitől megtorpant és visszaugrott az ajtóba. Félrefordultam, és megpillantottam az ablakon át, hogy aggódo tekintetét egy múzeális értékű autóröncs felé irányítja, amely odakint az esőben szklerotikusan még mindig remegett a durranástól, amit a kipufogó idézett elő, mert nem állította le a motort. Hallgatóztunk, de úgy látszik, az óriásnak ezek voltak az utolsó rándulásai, s vezetője, nyilván ugyanerre a következtetésre jutva, visszatérhetett a kocsmába, ahol győztes tekintettel nézett körül.

Nyurga és vékony volt, akár a kocsikötél, ez a pelyhes állú nyápic, s annyira belezavarodott a rettenthetetlen vezető szerepébe, ami az orra hegyéig húzott bőrszakban jutott kifejezésre, hogy hívásunkra megkönnyebbülten foglalt helyet asztalunknál. Újabb liter borért kiáltottam az öregnek, s hamarosan autók és motoralkatrészek neveit, a megtett kilométerek számaikat visszhangozták a poharak és a tálak a szoba mind a négy sarka felé a trágár szavakkal együtt, amelyekkel a legényke nyilván valóságosabbá akarta tenni dicsekvését.

A játékba — immár hármashban — Simke természetesen mogorva bizalmatlansággal kapcsolódott be, mert amellet hogy semmi kedve sem volt valaki hengeését hallgatni kínos helyzetében, most már arra is gondolnia kellett, hogy az előlegből szerzett javak még inkább felaprózódnak. De az előleg az én zsebemben volt, nem pedig az övében, és nem maradt más számára, ha menteni akarta a saját részét, mint hogy szorgalmasan leeresztgesse a torkán. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a teli asztalon hamarosan megjelent a harmadik liter bor is, és hogy új partnerünknek, miután gyomra nem volt előkészítve aranyárga tojásrántottával, hamarosan botladozni kezdett a nyelve, és eszelősen hadonászott sovány kezeivel. Simkének nem volt kifogása az újabb liter bor ellen — bizonyára alig várta már, hogy az asztal alá fektessük társunkat —, de annál inkább megrökönyödött, amikor, éppen a katasztrófa bekövetkezte előtt, kértem a számlát, és indítványoztam, hogy kocsikázzunk egyet azzal az agyondicsért szállítóalkalmatossággal, melyet a sors küldött utunkba.

Az aggodalomra éppen elég ok volt, mert amikor felkeltünk, Ljubiša — így hívták a fiút — majdnem feldöntötte a széket, utána pedig, bambán mosolyogva, körülményesen rakosgatta a helyére. Én azonban a még megmaradt három ezrest lobogtatni kezdtem az asztal fölött, mindaddig, míg Simkének elbűvölten újból csillogni nem kezdett a szeme. Kijött velünk az esőbe, és elsőnek ült be az autóba, a hátsó ülésre, behúzódott a sarokba, arcáról, melyet időnként láthattam a tükörben, egy öngyilkos elszántsága sugárzott. Ljubiša viszont, éppen úgy, mint én, derűs és gondtalan volt; miután, csodák csodájára, a kurblival egyből sikerült begyűjtania a motort, a volán mögé vetette magát úgy, hogy a rugók megnyekkentek, és „hajrá”, teljes sebességgel rákapcsolt.

Ez a sebesség, szerencsére, nem volt olyan nagy, mert az ősrégi Ford, melyet Ljubiša egy héttel ezelőtt vásárolt váratlan örökségén egy háború előtti taxisofőrtől, a sebességmérő ígerte gyorsaságnak csak a felét tudta megvalósítani. De a negyven kilométeres óránkénti sebesség is elegendő ahhoz, hogy egy villanypózna vagy a híd korlátja az ember halálát okozza, s bizony mi ezekkel és más hasonló akadályokkal gyakran szembekerültünk. Ha Ljubiša mégis megmentett bennünket, az utolsó pillanatban mindig könnyedén jobbra vagy balra billentve a volánt, ez, úgy gondolom, csak azért sikerült, mert nem engedtem meg, hogy nyugodtan üljön és belefeledkezzen szenvedélyébe. Minden lokál előtt álljt parancsoltam, az országúton is, utána pedig a városban, ahol hálisitennek, van belőlük elég.

Már csak azért is így tettem, hogy nyugtalanítsam Simkét, aki nem szereti a lokálokat, kuporgató lelkülete irtózik tőlük, s a bejáratuknál úgy megtorpan, mintha odabent valami elkészített husáng azon nyomban fejbekölíntaná. Minél több kínlódást — ez volt a célom. És minél több számlát, minél több könnyelműen kidobott pénzt és gazdag borraivalót egy-két pohárka hangzatos nevű seprőért. Másrészt, Ljubišát is fékeznem kellett, mert mihelyt a kormánykerékre tette a kezét, örömeiben magasra szökkent a rozoga ülésen és nagyot kiáltott: „Hajrá!” Valójában torkig voltam mindkettőjükkel. Egy pillanatban — egy üres, bűzös kimerésben, még a híd lábánál — hirtelen rájöttem, hogy tulajdonképpen nem én bolondítom őket, Simkét azzal, hogy szórom a pénzt, Ljubišát meg azzal, hogy itallal és hízélgéssel tápot adok hóbortjának, hanem ők engemet. Simke megátalkodottan eresztgeti le torkán a százasok ellenértékét, s míg hasát csikarja a temérdek ócska likőr meg a konyak, tudja, hogy általa a keresetét hajtja be; Ljubiša viszont sugárzó arccal parádézik társaságunkban ezzel az autórönccsal, amellyel nélkülünk a sokszemű, zajos városi utcákon csak szégyenkezve lopakodna végig.

És én? Nagyon is átláttam rajtuk, és undorítóak voltak számomra. Mégis, pocsekoltam rájuk a pénzemet, időmet, csak hogy szórakozhassam, noha jól tudtam, ez a szórakozás csak sovány pótléka a menekülésnek, amit igazán sohasem sikerült megvalósítanom. A lokálok is csak pótléku szolgáltak: ugyanazok az italok mindenütt, császárkörte, konyak, pálinka, vermut; mindenütt ugyanazok a borissza alakok, vagy Simke módjára betévedt ártatlan bárányok, vagy ilyen Ljubiša-féle megkötyagosodott kezdők; ugyanaz a rádió vagy lemezjátszó szolgáltatta muzsika; ugyanazok az unott arcú vagy a meglobogtatott ezres láttán számítóan hízélgő pincérek. Szegényes és sekélyes röpke bódulat, egy pohár lőre aljáig terjedő, áttetsző handabandázás, mintha egy ócska, mocskos akváriumba zárva evickélne az ember.

Az egyetlen, ami változatosságot visz a lokálokba, azok a nők. Természetesen, a végén náluk is egy dologra vezetődik le minden, de szám-talan mód van rá, hogy odáig jusson az ember. Az egyik cingár termetű és ravasz, a másik telt idomú, érzélgős, a harmadik kemény húsú és csipkelődő. Az egyik, melléd ül, mihelyt intesz neki, a másik előre kéri a pénzt, a harmadik előbb ellenkezik egy kicsit, de aztán elvezet a lakására, egész éjszakára. Van aki szégyenlősen tűri, hogy levetkőztessék, van aki mindjárt remegni kezd a vágyakozástól, és van aki egy jól begyakorolt mozdulattal egyből felcsigázza az emberben a vágyat. Az egyik bánatos tekintetű, a másik előtt elsötétül a világ, a harmadik le-

hunyja a szemét, mintha halott volna. A karjuk magasba nyúlik, zászlóként meglöbög, combjuk megvonaglik, finoman remeg, hasukon, mely cipóként feldagad, ölmos rándulások futkosnak. Azután mindent felold a csend. Egy pillanatra minden sajátosságuk átváltozik a hevület jellegtelen forrásává, s ebbe merít minden erő, nyomorúságod, lázadásod, gondolatod — csupasz testté válsz, mely nem tartozik már sehová, de mégis része mindennek, elmerülsz, megnyugszol. És semmi másra, csak erre a nyugalomra vágysz; de ennek sem érzed már hiányát, mert meg vagy elégedve.

Ezért keresem én a mentséget a nőben, szinte eszelősen, ha valami öröm vagy bánat folytán kibillenek természetes állapotomból. Egyformán zavar egyik is, másik is, elvesztem egyensúlyomat, lehangolódom, ezer izgató vágy ébred bennem és kínlódom, mint lámpa körül éjjel a lepke. Nem szeretem az ilyen kínlódást, mert teljesen kikészít. Szeretem, ha rendben van a szénám, ha józanul tudok gondolkozni. A nő számomra több a gyönyörnél; orvosság számomra a nő, azért van az, hogy ha szükségét érzem, mindjárt olyat keresek, akihez legkönnyebben hozzáférhetek.

A lokálokban nem nehéz ilyen nőt találni, de csak az esti órákban. Ez lehet az oka, hogy nem szeretem a nappalokat, hogy csak este éledek, lélegzek föl. Most azonban még csak délután volt, és undorodva tértem be a büfékbe és kimérésekbe, amelyekben csupa szögletes férfitestek hemzsegték. Ezek éppoly kevésbé érdekeltek, mint kísérőim, s így csak ok volt arra, hogy még türelmetlenebbül váltogassam a lokálokat. De fél öt után, amikor a lokálokban kigyulladtak a villanyok — még nem azért, hogy az estét jelezzék, hanem hogy megelőzzék —, odakint, miután az eső is elállt, lassan sötétedni kezdett. Ekkor már égő lámpákkal tántorgott velünk a mi Fordunk le-föl az utcákon, feltárva az egyre mélyülő szürkességben az egybefolyó mozdulatokat, árnyakat, körvonalakat, amelyek az átjárók, terek, kapualjak mély rejtekébe menekültek előlünk. A sötétedés látványa felkeltette bennem a vágyat a titkos mozdulatok után, amelyekkel a kölcsönös érintések melegségét öltjük magunkra és elmerülünk a megnyugvás koromsötétjében. Türelmetlen tekintetem egyre kifelé meredt az autó ablakán, s nem törődve többé Simkével és Ljubišával, fürkésztem a kivilágított lokálok elúszó kirakatait. Éreztem, hogy mind jobban kíválok, önállósulok s hamarosan elfog a vágyódás ismerős láza.

Már ilyen állapotban voltam, amikor a járdán, a gyérszámú járókelő között, megpillantottam Mártát, és ki tudja, hányadszor rákiáltottam Ljubišára: állj! Hibát követtem el, mert Márta egy férfi társaságában volt, és nem is voltunk olyan meghitt ismeretségben, hogy biztosra vehettem: hozzám csatlakozik. De az ital már erősen munkált bennem, és Mártáról egy régi táncmultság nyomán igen vonzó benyomást őriztem: tánc közben hátra lebbentve haját, egyik lábáról a másikra áll, s közben hanyagul szétvetett lábbal hullámozó mozdulatot kreál alacsony csípőjével. Ljubiša buzgó karlendítésétől még meg sem sűnt nyikorogni a fék, akár a macska, melynek a farkára hágtak, én máris a járdán termettem és három ugrással beértem Mártát és kísérőjét. Száraz, horpadt mellű fiú volt a kísérője, aki annyira meglepődött, hogy bizonyára nem is ellenkezett volna, ha elrabolom mellőle Mártát; de Márta hallani sem akart róla, hogy otthagyja és velem jöjjön. Ígertem neki, hogy be-

járjuk kocsival a várost, ígértem, hogy felmegyünk a Venacra, vacsorát is ígértem neki, de ő csak ingatta azt a hosszú, lengő sörényű kerek nehéz fejét, és konokul egyre csak azt hajtogatta: „Nem!” Végül is irtó nevetségesnek és idéttlennek tűnt nekem ez az ostoba ellenkezés ott a fiú társaságában, aki félősen a fal mellé húzódott, s elnevettem magam, hátat fordítottam neki, és visszaültem az autóba.

De égetett a visszautasítás. Ennek hatására most még töményebb, még elevenebb lett az emlékezés alacsony csípőjének mozdulataira. Mindenáron nőt kellett találnom, aki majd megismétli kezeim között azokat a mozdulatokat, mert már égett és izzadt a kezem is, tétlenül, bántóan tétlenül heverve az ölemben. Az órára pillantottam — húsz perc múlva hat óra. Elevenedni kezdtek az utcák, mert az emberek kívárták, hogy elálljon az eső, és most indultak csak el otthonról szórakozást keresni; én viszont szerettem volna már befejezni. De hol? Az útmutatást az a vonzó emlékezés nyújtotta, ezért Ljubišát a „Partizán” felé, azután a „Haladás” nevű gyár irányába, majd pedig az Ipariskola felé tereltem.

Ezek azok a helyek, ahol hetenként kétszer-háromszor táncmulatságot rendeznek, az üzemi étkezőben, illetve a tornateremben, miután a berendezést, tornaszereket a fal mellé taszítják, hogy elegendő helyet biztosítsanak a fiatalok zenei szárnyalásához. Én nem szeretem ezeket a helyeket, noha — vagy talán éppen azért — fiatalabb koromban, öt-hat vagy több esztendeje is már, gyakran eljártam ide, mert ezek voltak azok a helyek, ahol titkos sejtelmeim bátorításra találtak. A nedves tenyerek szegyenlős érintése, a mohóságukat elrejtteni igyekvő tekintetek villanásai, az ügyefogyott szavak, melyek inkább eltávolítanak, mintsem hogy közelebb vinnének a célhoz! El is hagytam ezeket a helyeket, mihelyt tudomást szereztem a kevésbé szemléltető, de annál inkább kézzelfogható érintkezési módokról a kávéházakban és kimérésekben, és csak nagy ritkán tértem vissza ezekre a helyekre, ha valami tökkelütött társaság rávett, vagy idehajtott a vak türelmetlenség, akár ezúttal is — egyik is és a másik is.

Semmivel sem kevesebb kiábrándulással, mint egyébként, kivéve a „Haladást”, melynek sötét ablakai visszataszítóan meredtek ránk, újabb megállóhelyeinken csak a zöldfülűek szórakozásának nevetséges fölvilanyozottságával találkoztunk, párokkal, melyek tétován ólálkodnak a bejáratnál, mert a megvett belépőjegy visszavonhatatlan állásfoglalásra kötelez, (és másutt hátha „szebb lenne”); szólítgatásokkal, rejtett pillantásokkal, kacagással. Bent a termekben meg álomba ringató mozdulatokkal, vagy akrobatikus hajlongásokkal, már aszerint, hogy hol milyen csoportot terelt össze az ütem, az iskola, a legújabb divat. Szinte lehetetlenség egyszerű módon célt érni az itt érvényben levő szabályok szövevényes rendszerén át, vagy legalábbis rengeteg udvarlást, képmutatást, meggyőzést igényel — tehát annyi fáradságot, ami távolról sincs arányban az egyszerű, röpké, megnyugvást hozó eredménnyel. Helyet foglaltunk az asztaloknál, itt is, ott is italt rendeltünk, mintha kávéházban lennénk. Ugyanúgy ittunk is, csahhogy itt néhány lépésre tőlünk felcicomázott párolgó leánytestek örvénylettek, amelyekről nehezen akart leválni a tekintet. A szomszédos asztaloktól a partnerek hívására táncba indultak a lányok; kitűnt, hogy tartásukban, mozdulataikban mindegyikük tartogat valami meglepőt, egy vonalat, egy rándulást, amely

sejteti azt a titokzatos valamit, amire valamennyien törekcszenek, s én görcsösen szorongattam az asztal lapját, hogy fel ne ugorjak és elragadjam udvarlójától egyik vagy másik lányt. De tudtam, hogy mi következne utána — micsoda ceremónia és huzavona —, és dühösen öntögettem magamba a világos lőrét, az egyetlen italt, amellyel ezekben az óvodákban kiszolgálják az embert. Simke is ugyanúgy tett, csak ő valahogy alaposabban, összpontosítva figyelmét, se jobbra, se balra nem nézett, csak maga elé, a maga számítását; Ljubiša viszont pattogott, mintha dróton rángatták volna, hajbókolt a lányok előtt, sorra táncoltatta őket, megmámorosodva a tobzódó szépségtől, ami számára egészen új valami volt. Később aztán ő térített észhez bennünket, amikor az Ipariskolában lábára állt egy kövér varrólánynak, ami miatt összeszólalkoztak, majd pedig a lány ugyancsak kövér és bugris bátyjával, aki valahonnan mindjárt ott termett. Élvezettel vágtam fejbe a bufliját, de nevetséges lett volna ott maradni, a meddő győzelem színhelyén, különben is már nyolc óra volt, teljesen besötétedett.

Eljött végre az este: az én kedvenc óráim. Ilyenkor rendszerint abba hagyom a munkámat, zsebre vágom a napszámomat, és nyakamba veszem a várost. Úgy táruinak elem az utcák, mint valami fel nem fedezett aranylelőhelyek az aranyásó előtt, valahol a vadnyugaton. Mindenütt arany — csak el kell döntenie az embernek, hol üsse fel a sátrát, és elkezdje az izgalmas, gyönyörű kutatást. Van, hogy csak a patak mosta vájatok fenekén talál az ember pár szem aranyat, de megeshet, hogy egész rögökre bukkan. De éppen ez a szép ebben a mester-ségben: a lehetőségek sokasága és felfedezésük. Megtörtént már, hogy hosszú keresgélés után valami kikopott utcalányra fanyalodtam, de az is megesett, hogy váratlanul friss falatra bukkantam, olyanra, aki éppen csak hogy megérkezett a faluról, és szorult helyzetében odaadta magát egy fél marék aprópénzért vagy egy vacsoráért. Volt úgy, hogy az előbbi fajta többet ért a másiknál, de mindegy az: a gyönyörűség a lehetőségben volt, ráakadni ilyenre is, olyanra is, a gyönyörűség a vára-kozásban volt, a döntésben. A gyönyörűség abban volt, hogy nem tudtam, mit fogok találni, de tudtam, hogy valamit biztosan talállok, mert az élet, az este, a kivilágított sötétség megidézésével, bizonyos helyeken, amelyeket én jól ismerek, összegyűjti a sóvárgás zarándokait. Olyan biztosan és elkerülhetetlenül, mint amilyen biztosan rángat engemet is láthatatlan fonalán. Azért várom az estét úgy, mint az ünnepet: magabiztosan, de mégis kíváncsian, izgatottan, de ünnepélyesen, vágyakozón és megnyugvással, vágyaim teljesedésének reményében.

Tegnap este természetesen nem így volt. Túlságosan is nehezen jött el az este: túlságosan ziláltan, túl sok akadállyal; nem ajándékként, hanem mint fullasztó kiút. Reggel óta kívántam — azt a megnyugvást —, mégis egész napon át mást sem tettem, mint fokoztam a nyugtalansá-gom. A gyűlölködés emésztett, nyakamban Simkével és Ljubišával, menekülésem lassan görcsű csomósodott, amit már csak valami eget rázó cselekedettel lehetett volna szétgubancolni. Úgy indultam az estbe, mint valami verekedésre.

Az utcák lassan elnéptelenedtek, viszont a lokálok annál inkább meg-teltek; a hazatérés és a vele párhuzamos gyülekezés az önként vállalt virrasztás fénye körül már befejeződött; bárhová is fordultunk be, hullámozó hajú lányokba ütköztünk, puha kezek nyúltak a poharak után,

az asztallapokon keblek kerültek szét, egymáshoz szorultak, szétváltak a lábak oszlopai. Bárhol is álltam volna lesben, találhattam volna magamnak megfelelő falatot. De nem volt türelmem várakozni: hogy az a sápadt feketeség elbúcsúzzon a kocsiától, aki részegen és fölé hajolva hosszasan magyarázgatott neki valamit, amíg ő fejével igent intve, szívélyesen hallgatta, vagy hogy a Nagy Rózsa, régi ismerősöm, eléggé részegre igya magát és munkához lásson. Ljubišát ismét a volánhoz parancsoltam, Simkét meg újabb, persze borralalóval járó, helyiség-változtatásra kényszerítettem, nemcsak azért, mert gyűlöltem őket; sehogy sem találtam megfelelő módot, hogy tudtukra adjam egyszerűnek látszó, kényszerű szükségletemet. De hogyan is mondhattam volna meg nekik, hogy mi fojtogat, anélkül, hogy mindjárt szét ne oszlattam volna a társaságunkat? Engem azonban visszavonhatatlanul hajtott valami, éppen az, ami visszavonhatatlanná tette: a szükséglet, hogy a piszkosan kezdődő végérvényesen bemocskolódjék — a hiúság lett most már mindennek a mozgatója, s vágyakozásomat is csak az fűtötte.

Végül is ráakadtunk a pantallós lányra. A Temerini utca végén levő „Orač” vendéglőben. Községes kocsmá ez, melynek udvarán még megvan az istálló, ahová valamikor, piaci napokon a tanyai parasztok bekötötték lovaikat. A hosszú, alacsony söröző tegnap este is megtelt parasztokkal: ezeknek ugyan már nincsen fogatuk, mert a fölvasárlás és az adó miatt elhagyták a földet és a városi üzemekben helyezkedtek el, ki portásként, ki küldöncként, de elárulja származásukat lapos kalapjuk, posztó öltözkük, vontatott beszédjük. Nagy társaságokba verődve ültek az asztalok körül, ittak, ordibáltak. A lány viszont egyedül ült, éppen a konyha ajtaja előtt, egy pohár sör volt az asztalán.

Mindjárt tudtam, hogy az én esetem. Szőke, sovány, de jó csontos volt. Nagy vörös kezének csuklóit kibújtak elnyűtt zöld gyapjú blúzának ujjából. Kidolgozott, szélfújta ujjával egymásután sercिंगette a gyufaszálakat, amíg rágyújtott, közben nagyokat hunyorgatott a csípős füsttől, mint valami filmdíva. Pantalló volt rajta — beláttam asztala alá! —, és nyári cipő, a cigarettát rafiából font kopott szatyra fenekéről kotorta elő. Micsoda maskara! Megindító jelenség volt faarcú színészkedése. Elgondoltam, hogy feloldódna az első szorításra, akár a napszámoslányok, akik megszokták a durva, erőszakos fogdosást, aminek nem tudnak ellenállni.

A hangoskodó parasztok nem sokat törődtek jelenlétével, vagy már alább hagyott az érdeklődésük; egyike-másika a vécére menve mellesleg odavetett neki egy-két szót, amire ő elfordította a fejét, és lenéző rosszállással vonta fel szemöldökét. Persze, nem azért hagyta ott a falut, hogy újrakezdje, amivel torkig volt. Az a tény azonban, hogy itt vetett horgonyt ebben a városszéli kocsmában, hogy még nem jutott el, vagy nem merészkedett beljebb a neonlámpák alá, a mozik elé, tapasztalatlanságáról tanúskodott. El kellett csak játszani egy jelenetet képzeletvilágából, s utána leigázni.

A bejárati ajtónál foglaltunk helyet, tehát távolabb a konyhától, mert a többi asztal foglalt volt, de én gondoskodtam róla, hogy szembe kerüljek a lánnyal. Amikor szemezni kezdtem vele, eleinte szemöldökét felvonva tőlem is elfordította fejét, de végül mégiscsak sikerült elkapnom a tekintetét, s abban a pillanatban ajkamhoz emeltem a poharamat. Ez biztosan tetszett neki — bizonyára előkelőnek látszott —, mert

utána figyelni kezdett rám, nem a tekintetével, annak a technikáját, ami látszólagos semmibe vevésként jut kifejezésre, nyilván még nem sajátította el, hanem megváltozott viselkedésével: kihúzta magát, kihajította csíkos blúzának gallérját, ivott egy picit poharából, amiről már meg is feledkezett, s a csonkig égett cigarettája helyett mindjárt újabbra gyújtott, mint valami telhetetlenül szenvedélyes dohányos...

Addigra mi már jócskán kiürítettük a vermutos üveget — amióta otthagytuk a táncmulatságot, csak vermutot fogyasztottunk —, s a nehéz mesterséges italtól újra megkötyagosodtunk. Természetesen mind-egyikünk a maga módján. Simke, az ökö, hallgatóg lett, magába merült, vastag nyakába, pocakjába; szemei bedagadva könnyeztek. Ugyanakkor Ljubiša sergett, mint a facsiga, hadonászott kezével, feldöntötte a poharakat, fenyegetőzött, hogy majd ellátja a baját valami alaknak, aki természetesen nem volt köztünk, egyformán használva a káromkodásokat és technikai kifejezéseket szótárában. Én a lányt bámultam, és gondolatban vetkőztetni kezdtem: milyen lehet a keble a durva gyapjú pulóver alatt, hegyes vagy lapos, és milyen lehet a lába szára, ha lehúzzák róla a pantallót? Tisztában voltam vele, hogy a lehető és lehetetlen közti határ ennél a lánynál igen határozatlan, ott kanyarog valahol affektáltsága és avatatlansága között, valahol szemöldökének döltyős vonogatása és cigarettájának telhetetlen szívása között. Odalépni hozzá, mondjuk, meggyújtott gyufaszállal, amíg a magáét eredménytelenül sercintgeti, bizonyára megerősítette volna a maga előtt játszott szerepében, és szaporította volna szemében „az alkalmatlankodók számát”; míg egy váratlan megrázkódtatás térdre kényszerítette volna. Ezekben a pillanatokban agyam gyorsan és precízen működött; egyre jobban gyűlöltem ezt a lányt; amíg egymás után ürítettem a poharakat és gépiesen felelgettem Ljubiša fecsegésére, magamban pontosan kiszámítottam minden lépést, amit meg kell tennem. Mikor és kivel? Ki által? Végül is odahívtam a pincért, Arsa bácsit, aki jól ismer engemet, kifizettem neki két üveg vermut árát, és kértem, hogy a másik üveget is hozza ki, de felnyitva, s miután kiszolgált, meglobogtattam az utolsó ezrest. „Ez a magáé, ha nem fordul hátra. Azt a szőke madarat ott az ajtónál küldje ki hozzánk az autóhoz. Találja ki, hogyan. Mondja neki, hogy filmesek vagyunk. Mondja, hogy az Udva emberei. Mondjon neki, amit akar. De ha két percen belül nem jön ki, visszajövök az ezresért.”

A markába nyomtam a pénzt, ő pedig mélyen meghajolt; a kicsinek észre kellett vennie, akár a pénzlobogtatást előtte. De nem néztem rá többé: nem mertem, féltem, hogy szememből kiolvassa a gyűlöletet, hogy törbe akarom csalni, és elijesztem vele. Lábra segítettem Simkét és Ljubišát, magamhoz vettem a teli üveget, és kísértálm kíséretemmel, mintha többé semmi sem érdekelne abban a lebujsban.

Nem tudom, Arsa bácsi hogyan mesterkedett: vele nem beszéltem többet. Valahogy biztos voltam, hogy sikerülni fog neki, talán mert az összeg túlságosan is nagy volt ahhoz, semhogy elveszítse. Mihelyt kiléptünk, rászóltam Ljubišára: „Kurbliizz!”, Simkét pedig, aki terpeszállásban is alig tudta magát tartani (irgalmatlanul nyakalta a drága vermutot), odahúztam a kocsi ajtajához. „Itt állj, és ha szólok — lökd be a lányt!” Aztán beszálltam a kocsiba, a hátsó ülésre, és kitártam az ajtót, Simkét, nem épp véletlenül, potrohon vágva vele.

Alighogy ez megtörtént, kinyílt a kocsmá ajtaja, és, fénylő négyszögében, megjelent a sovány, magas (magasabb, mint gondoltam) pantallós alak; válla fölött Arsa bácsi kopasz kerek feje buzgó nyolcasokat rajzolt. Néhány pillanatig változatlan maradt a kép: a sárga háttérben merev, pantallóba bújtatott ösztövére virágszál és egy nyugtalan dongó, mely ártalmatlanul kering körülötte. Aztán egy lépcsőfokkal lejjebb süllyedtek, majd megint eggyel, mint valami folyóba, s az a folyó az én vérem volt, az én nyálam, az én nedvem, amely elárasztotta a sötét utcát. Már övig benne volt, a homály fölött már csak a keze látszott, ahogyan megtörik és sovány keblére hajlik. „Engem?” Akkor hallottam először a hangját. „Igen, magát”, mondtam, és ő tovább közeledett felénk, rövid, bizonytalan lendületekkel, mintha egyenetlen folyófenéken járna, közben Arsa bácsi izgatottan tolta előre, hol jobb, hol bal felén közeledett felénk, ki-kikukucskálva a kocsira, mintha a távolságot keresné, amely után az ezres már biztosan az ő zsebében marad. „Egy felvilágosítást kell hogy adjon nekünk”, folytattam, miután Ljubiša behuppant a volán mögé, s a kurblit a bádogg padlózatra ejtette. „Itt van egy térkép, itt nálam.” Behajolt, kinyújtotta a karját, abban a pillanatban elkaptam merev, csontos csuklóját, akkora hévvel, hogy feljajdult. Magamhoz rántottam, és láttam, hogy Arsa bácsi eliszkol, kapkodó mozdulatokat téve rövid karjaival, mintha valaki mellbe vágta volna. Akkorra már azonban a lány rajtam volt, vékony és kemény testét magamon éreztem, átöleltem a másik kezemmel, és magamhoz szorítottam, rákiáltottam Simkére: „Told!” Heves küzdelemben kezdtünk, erőteljes mozdulatokkal ki akarta tépni magát karjaimból, a kocsis ajtaja még nyitva volt, kárörvendően tátogott, mint valami fogatlan száj. „Toljad, toljad!”, kiabáltam, fejét a vállamhoz szorítva, mert nyávogott, mint a macska, s arccal Simke felé fordulva, aki mozdulatlanul állt a járdán, elképedve, behunyt szemmel, mintha meghalt volna. „Told, te hülye!”, kiáltottam rá még egyszer, de felfogva, hogy nemcsak részeg, hanem áruló is. Elengedtem hirtelen, s a lány elvágódott az ülésen s engem is magával rántott. Kinyújtottam a kezem, s berántottam az ajtót. Nem tudom, hogyan, de ellenállhatatlan nevetés fogott el s aközben kiáltozni kezdtem Ljubiša jelszavát: „Hajrá, előre!” Olyan volt ez, mint a betörés valaki előkészített szándékába: a kocsis megrándult, és elindult.

A kicsi felsikoltott, de most rajta feküdtem, befogtam a száját. Másik kezemmel pulóvere alá nyúltam, de nem volt szabad az út, ujjaim beleakadtak a lyukacsos gyapjúkelmébe, ezért egyszerűen göngyölgetni kezdtem felfelé, mint a zoknit. Akkor éles fájdalmat éreztem, a kis kígyó belemart ujjamba; ahogy hirtelen elrántottam a kezem, belevágtam az első ülés vaskeretébe, valami csörrent: az óra! Ösztönösen visszarántottam a jobb kezem is, hogy ujjaimmal megtapintsam a csupasz számlap domborulatát. Feldühösödtem, és előrevettem magam; de a lány kihasználta a kis szünetet, felült, és jajgatni kezdett torkaszakadtából. Gyorsan lekevertem neki egy pofont, és combjánál fogva újra az ülésre húztam, megint ráfeküdtem, markommal kitapogattam a száját, de vigyáztam, hogy ne tudjon beleharapni. Persze, mindezt csak úgy vaktában, tehát sok elvétéssel csináltam, mert a kocsis örülten ugrándozott. Ljubiša vezető szenvedélyének a tetőpontján volt, most, amikor nem volt mellette, aki parancsoljon, hanem mint egyedüli szom-

szédság a mi tülekedésünk és kiáltozásaink voltak, amit persze nem mulasztott el figyelni és serkenteni. Állandóan hátrafordult, az ülés támláján át egészen fölénk hajolt hosszú nyakával, és egyre biztatgatott: „Adj neki!” és „Ne sajnáld!” Mintha bokszeccsen lenne, de valójában arra is hasonlított: az ide-oda hintázásban, a villanylámpák hol jobbról, hol balról haraptak belénk, hol egy kézfejet, hol egy arcrészletet emelve ki, mint amikor a vonat egyik alagútból a másikba rohan a hegyek között. Én még mindig a pulóverrel bajlódtem, sehogyse tudtam tőle közel férközni a lány sovány hasához; végül aztán mégiscsak eljutottam a pantalló korcáig és a gombokat kerestem. Amikor oldalt, csontos csípeje felett, végül rájuk akadtam, a kicsikén mintha áram futott volna át: kapálódzni kezdett, és oldalra fordult, maga alá szorítva megmerevedett ujjaimat. Erre levettem szájáról a kezem és arcába csaptam, úgyhogy még nyikkanni sem volt ideje, megrándult, hátrahuppant, egy pillanatra elalélt, és fölengedett a nyomás összepréselt kezemfejről. Akkor már úgy látszott, hogy legyőzöm: ujjaim ismét lázasan a gombok körül foglalatostkodtak, már húzni kezdtem le róla a nadrágot, a homályban megpillantottam hasán a fénylő kombinéját, már éreztem is alatta a kis lejtőt, amikor egyszerre nagyot rázkódtunk, penderedtünk, és én a kocsí tetejébe ütöttem fejem. Néhány pillanatig semmit sem fogtam fel, az elnémult motor azonban megértette velem, hogy egy helyben állunk, s hogy lefelé húz a fejem a ferdére billent ülésen, amelynek támláján, lábaim közé keveredve, kapálódzott a lány, aki még az imént alattam feküdt.

Árokba fordultunk.

Mintha valamennyiünknek ugyanabban a pillanatban kapcsolt volna az agya, mindjárt megegyeztünk abban, anélkül, hogy bármit is szólnunk volna egymásnak, hogy ami csak történt, nem áll. Ljubiša felől vékony, gyermeksírássra emlékeztető, beletörődő, bánattal teli hang, olyasféle, hogy „jaj, mit is cselekedtem!”, hallatszott. Az üléstámla inenső felén pedig én és a lány, segédkezve egymásnak, összegabalyodott lábainkat igyekeztünk kiszabadítani. Mi több, az volt az érzésem, hogy amikor egy eredménytelen próbálkozás után újból hanyatt vágódtam, kezével ösztönösen felémkap, hogy visszatartson. Különben, egészen jól éreztem magam, az ütéstől valahogy megnyugodtam; úgy éreztem, hogy sokáig így tudnék maradni, akaratom ellenére elterülve ebben a csöndben, amit csak Ljubiša siránkozása tört meg, és fáradtan bár, végtelenül fáradtan ebben a felborult bádog kalitkában, amely most távol tartott bennünket a kocsmáktól, a fénytől, zajtól, a világtól.

Ez az elszigeteltség azonban nem tartott sokáig. Az embereket végtelenül vonzza a baleset látványa, még álmukban is megérzik. Noha kint voltunk egészen a város szélén, és hideg márciusi éjszaka volt, még annyi időnk sem maradt, hogy kikecmeregjünk a kocsiból; máris hangok és gyors léptek kopogása hallatszott felénk az utca mindkét irányából; az ablakokon lángnyelvekként táncoltak az árnyak s a szörnyülködő kíváncsiságtól eltorzult arcok rátapadtak az üvegre. Mindez éppen elég volt arra, hogy véget vessen megnyugvásunknak, fegyverszünetünknek; a lánynak nyilván eszébe jutott, hogy a becsülete forog kockán, és segítségért kiabálva a kocsi ajtajának esett; én meg észbe kapva igyekeztem felülni az ülésen, hogy lecsittítsam. Persze reménytelen kísérlet volt ez részemről, mert a súlyom visszahúzott, viszont az

emberek odakint az ajtóra vetették magukat, legalább tíz kíváncsi kéz nyúlt be a lányért, s a következő pillanatban már fel is röppent és farral kifelé mentői közé esett. Nyilván nem tudták elkapni, mert olyan csattanást hallottam, mint amikor tenyér csapódik az asztallapra; akkor abbahagyta a kiabálást. Rájöttem hirtelen, hogy a szerencsétlenségben váratlanul a szerencse nyújtja felém a kezét. Elrugaszkodtam a kocsi falától, gyors mozdulattal kimásztam a lépcsőre, leguggoltam, leugrottam a nedves salakkal borított útra, és megkerülve a szamaritanusokat, akik zsákmányuk körül foglalatoskodtak, átfutottam az utca másik oldalára. Futás közben visszanéztem: lehajtott fejjel álltak körben, mint egy kis halottasmenet az eltakart koporsó körül, a sírhalom mellett, amely óriásinak tűnt, és egy felborult régi autó körvonalaira emlékeztetett.

Találomra indultam el a házak előtt, az ismeretlen utcán, amely a gyér villanyvilágításban pusztaságra emlékeztetett. De a baleset szaga mintha gyorsan elterjedt volna: ajtócsapódások hallatszottak, a kerítések mögül itt is, ott is lámpák pásztáztak, suttogó hangok hallatszottak: Hol? Ki?, még engem is megszólított egy öreg a kiskapuból: „Mi történt?”. „Óriási, óriási szerencsétlenség!”, világosítottam fel tréfálkozva, és elgondoltam, milyen rettegve várja a további híreket gyorslábú szomszédaitól.

Úgy gondoltam, most már nem vagyok veszélyben, és meglassítottam lépteimet, mert nagyon fáradt voltam. Megtapogattam magamat: minden tagom fájt az ütésektől, s mikor a fejemhez nyúltam, felszisszentem. Most már éppen elegendő okom volt, hogy hazainduljak, s meg is tettem volna, ha nincs az az átkozott óra. Miközben karjaimat tapogattam, ujjam megakadt bal csuklóm felett az óráam csupasz számlapján, ezért az első lámpánál felhúztam a kabátom ujját, s láthattam, hogy az óra üvege összetört és hogy a nagymutató is letört, csak egy darabka csonk maradt belőle. A fülemhez emeltem karomat, s megállapítottam, hogy az óra végérvényesen megállt. Lecsatoltam hát a karomról, és a viharkabátom zsebébe dugtam.

Az utólagosan felfogott kár felbőszített. Nem a kár nagysága vagy jelentősége bántott, hanem hiábavalósága. Nem sikerült azt a pantallós macskát igazából még körültapogatnom se, de ő megtalálta a bosszúállás módját. Nevetségessé tett ezzel az összetört órával a zsebemben. Örökbe hagyta, hogy kicsúfoljon vele — az lett egyetlen eredménye az én bölcsen kitervezett nőrablásomnak. Viharkabátomon át éreztem érintését, és ez az érintés jobban égetett az összes ütéseknel; sértés, megalázás, a bolondul eltöltött nap hiábavalósága áramlott belőle. Az én céltalan kínládásomat juttatta eszembe, amely olyan, mint a lepke röpködése a lámpa körül, s amit én utálok. Szorongattam zsebemben az órát, annyira, hogy belesajgott a markom, s ebben a sajgásban ott volt a zöld pulóver durva horzsolása s az alatta megsejtett simaság is, amit azonban nem sikerült megmarkolnom. Sértődöttségemben, fájdalomban úgy éreztem, hogy jogom van azt a simaságot kicsikarnom, úgy éreztem, hogy megaláztatásomat csak azzal tudnám ellensúlyozni, mielőtt lefekszem és álomba merülök a következő napig.

Amikor a sarokra értem, láttam, hogy megint a Temerini úton vagyok, csak három-négy sarokkal közelebb a központhoz. Könnyen hátat fordíthattam volna hát a parasztnegyednek, s így is kellett volna cse-

lekednem, márcsak azért is, hogy elkerüljem a kellemetlenséget, ha a pantallós lány közben följelentett. Különben is ellenszenvet, undort éreztem, amikor végignéztam az úton, amely kifelé haladva mind szélesebb lett és belefolyt az alattomos koromsötétbe. De amennyire viszszataszított sikertelenségem helye, ugyanúgy — vagy még jobban — szükségét éreztem, hogy éppen ott szerezzem vissza elvesztett nyugalmam. Úgy rémlett: ha a fény, a központ felé indulnék, az a visszavonulást jelentené, és utána folyton a pantallós lányra gondolnék, meg Simkére és Ljubišára, s ez megrontaná minden örömet. El kellett tüntetni, le kellett törölni a megtörténtekeket, törölni pedig ott kellett, ahol a folt van.

Elindultam hát a folt, a sötétség, az alacsony házak irányában, meggyorsítottam lépteimet, mert attól féltem, hogy elkések, hogy az „Orač” ajtaját zárva találom. De nem így lett; valószínűleg, óra nélkül, nem jól becsültem fel, meddig tartott balul végződő kalandunk. Mégis, az egy óra vagy háromnegyed óra leforgása alatt, ameddig tartott, némi változás történt a kocsmában. Az est utolsó perceiben tértem vissza, amikor már véget ér a mulatozás, és a tétovázó huzavona veszi kezdetét. Az alacsony, füstös ivóban az asztalok nagyobb része szabad volt, a koránkelő parasztok már hazamentek, a hulladékot itt hagyva maguk után — az iszákosokat, akik a sarkokban bóbiskoltak, vagy ott dülöngéltek a söntés előtt.

Nő nem volt egy sem, azt mindjárt láttam, s mégis beljebb mentem a teremben, és ott foglaltam helyet a konyhaajtó előtt, éppen azon a széken, ahol előbb a pantallós lány ült és megközelíthetlenségével hódítani igyekezett. Arsa bácsi mindjárt odasietett, lesütve szemét, talán attól tartott, hogy az ezresért jöttem, vagy pedig a leányrablásban való részvétele miatt inába szállt a bátorsága — mindenesetre úgy tett, mintha akkor látott volna először tegnap este. A gyűlölet újabb rovásaival szívemben belementem a játékba, és dölőfősen kiráztam az összes aprópénzt zsebeimből. „Ezért az egészért — vermutot!” Az asztalon hevert egy összegyűrt ötszázás is, mint valami megtépázott zászló a fém pénzék szemétdombján. Gyorsan kiszolgált, de csak egy pohárkával hozott. Azonnal kiittam, és az üres poharat az asztallapra csapva ráparancsoltam: „Még egyet”. Élveztem, hogy ide-oda futkos, ezért minden újabb poharat csak akkor rendeltem meg, amikor már megfordult és a söntés felé indult, de még nem jutott olyan messzire, hogy ne hallotta volna meg rendelésemet. Csattanás az asztalon. „Még egyet!” Jó néhányszor megismétlődött ez a jelenet, és ő csak futkosott ide-oda csámpás lábával, verejtékező kopasz fejével, széttárva kezét és morgogva magában, amikor elfordult tőlem, de szótlánul és szolgálatkészen térve vissza, mindig csak egy pohárral a kezében, mert belátta, hogy így akarom.

Már az ötödik-hatodik pohárnál tartottam, amikor benyitott az aszszony, akit később megöltem. Akkor még nem sejtettem semmit, habár már az első pillantásra dühbe gurított. Haragudtam, mert megéreztem, hogy ő lesz az, aki estére megnyugtat, habár láttam, hogy az éjjeli nők legutolsó fajtájából való. Lerítt ez gyűrött cic ruhájáról (márciusban cic ruhában), amelyet félig eltakart rajta a rövid férfikabát, lerítt alacsony

sarkú sáros cipőjéről, kócos hajáról, puffedt, rezes arcáról és apró, gyuladásos, megtört fényű szeméről.

Hát ilyenre fanyalodtam.

De mégis női teste volt. Kiadós, kissé széttertyedt, noha még fiatal, s én erre a testre összpontosítottam figyelmemet. Előbb csak távolról, mert egyenesen a söntéshez tartott, ott pedig két részeg vendég fogadta — egyik báránybőr kucsmás, a másik zöld kalapban —, akik nyilvánvalóan jól ismerhették, és biztató szavakat mormogtak felé. Nekem nem volt sietős a dolgom, most, amikor tudtam, hogy meglesz a mai falatom: úgy szemléltem, hogy semmivel se tereljem magamra figyelmüket.

Pálinkát rendelt magának, reszelős mély hangja volt, s mindjárt szájához emelte, lassacskán szürcsölte és rágta az italt, ahogyan az igazi alkoholisták szokták. A körülötte levőkre nemigen ügyelt, nem törődött senkivel és semmivel, csak állt, és ivott egy kissé szétvetett lábbal, mint az arató, ha munkájába merül.

Ahogy kiitta poharát, egy kissé felélénkült, dobbantott lábaival, és szóba elegyedett a söntés előtt állókkal. Bökdösni és fogdosni kezdték. Közeledésének értelmét hamarosan megfejtettem, amikor odahajolt a kucsmáshoz. Újabb itókat rendelt neki, mire ő ismét szótlanná vált, és többé nem törődött velük. Saját szükségletének kielégítésére összpontosította a figyelmét, ugyanúgy, mint az előbb. A vendégek is ittak. Amikor a poharak ismét kiürültek és az asszony megint engedékenyebb lett irányukban, most különösen a zöld kalaposnak kedveskedett, de azoknak mintha alább szállt volna a kedvük. Hallgattak, beszédjére a vállukat vonogatták. Egyszer csak mély hangján nagyot kiáltott: „Anyátok kínját!” Kotorászni kezdett kabátja zsebeiben, valami rongydarabokból aprópénzt szedegetett elő, közel vitte a szeméhez, mintha rövidlátó volna, sokáig számolgatta, s aztán bizonytalan hangon még egy pohárral töltetett Arsa bácsival.

Akkor fölkeltem, a söntés felé indultam, megálltam az asszony és a kucsmás ember között. „Ezt én fizetem”, mondtam Arsa bácsinak, aki az asszony elé tette a pálinkát. Az asszony megfordult, könnyező szemekkel nézett rám, látszott, nehezeire esik a nézés; aztán félrehúzta dagadt és merev száját, úgyhogy apró fogai kivillantak. „Van cigaretta?” Így adta aláírását egyezségünkre.

Megkínáltam cigarettával, és tüzet is adtam neki; de nem volt szándékomban ott ácsorogni vele, míg tökrészegre nem issza magát és képtelen lesz még járni is. Megvártam, hogy kiigya a poharát, s amikor megfordult, úgy vaktában keresve talán emlékezetében, hogy ki fizette neki a pálinkát és kitől várhatja a következőt, azt mondtam neki: „Utána majd ihat sz még, ha pénzt kaptál tőlem”. Megint nedvesek lettek a szemei, méricsgült, talán azt latolgatta, megérem-e, hogy engedékeny legyen — bizonyára elég beszédes volt az arcom. Nagyot sóhajtott, és szó nélkül kicsit esetlenül, bizonytalan léptekkel elfordult a söntéstől.

Intettem Arsa bácsinak, aki alig várta, hogy lerázzon a nyakáról, és megkérdeztem: „Mennyi?” Fejből tudta a számlát, majdnem az egész ötszázassal könnyebb lettem. Most azonban nem adtam borravalót, s a maradék meg az a kis aprópénz a zsebemben éppen elég lesz ennek az asszonynak. Karon ragadtam, és a kijárat felé toltam.

Odakint hideg, nyirkos levegő csípett arcunkba, a nő egy pillanatra megtorpant, de jó erősen megszorítottam vastag karizmát, és kitoltam az utcára. Tenyeremben érezni kezdtem izmának melegét, és ez elragadtatott.

Kész volt — ez a melegség — átfolyni belém, hogy egy legyen az enyémmel: hát lehet ennél többet kívánni valakitől? Hozzásimultam, karommal átöleltem a vállát, arcomat az övéhez szorítottam, amely ha goromba volt is, mégis megőrzött valamit a női arc simaságából, és így vezettem magamhoz szorítva, egész testemmel éreztem lépteit, mozdulatait, akaratomnak behódolt akaratát. Szó nélkül mentünk a kihalt utcán; egyikünk sem kérdezett semmit, egyikünk sem ajánlott semmit. Magától értetődött, hogy találkánk nem igényel és nem is érdemel külön megbeszélést, kényelmet, különleges rejteket, elegendő hozzá maga az alkalom, hogy zavartalanul lebonyolítsuk. A zavaró körülményt az emberek jelentették; még mindig akadt nyughatatlan járókelő; valahol messze mögöttünk visszhangzott lépteik kopogása, felkiáltásaik, káromkodásaik. Mi azonban mind messzebb kerültünk tőlük, mert igyekeztünk elhagyni a házakat, amelyek őket fogva tartották; az utca végére érkeztünk és felmentünk a meredek betonhídra, amely a csatorna csöndes vizét ívelte át. A szántóföldek felől erős szél csapott arcunkba, és fázósan álltunk meg, mint valami hegycsúcson, amely még nem végcél ugyan, de közbeeső állomás a hozzá vezető úton. Nem láttam értelmét, hogy átmenjünk a hídon a nyirkos szántók felé, ahol szétszórt tanyák és házcsoportok vártak volna ránk, drótkerítéssel és csaholó kutyákkal; itt kellett helyet találni a víz menti keskeny földszávon, amely a természet szegényes utánpótlásaként elválasztott, távol tartott egymástól két emberi világot.

Karom derekán tartva, áthajoltam a hidkorláton. Egy vasoszlopon himbálózó lámpa fényénél felfedeztem egy kanyargó ösvényt, amely a földtalapzat meredekén ereszkedett le a csatorna menti töltés felé. Ezen az ösvényen indultam el vele.

Elég nehezen ment a dolog, lomha járásával igen nehezen mozgott; valójában alig vett tudomást fáradozásomról, ellenkezés nélkül csúszott le a fölázott ösvényen, félelem és öntudatlan női sikongatás nélkül, de visszatartani sem igyekezett magát, nem is fogódzkodott; helyette is nekem kellett bevájni sarkamat a sárba, hol magamhoz szorítva, hol távol tartva, mint valami elkényeztetett turistalányt a hegyi vezetőnek, csakhogy itt a díjat, az ő nehéz, terebélyes testét, mely szemérem nélkül engedte át magát az ölelésnek, állandóan a tenyeremben éreztem. Így érkeztünk a töltésre, és igyekeztünk minél távolabb kerülni a fénytől. Lassan ki is kerültünk hatósugarából, s most már csak a felhőkkel borított hold sápadt fénye körvonalazta a csatorna medrét, és árnyékba burkolta a töltés gödreit. Ott tántorogtunk összeölelkezve, hol valami szívós bokorba botolva, hol meg az esőmosta gödrökbe csúszva. Igen vigasztalan volt ez a tájék, s egy pillanatra tétozva rezzenem össze, vajon képes leszek-e kapcsolódni, ami nélkül nem lelek kielégülést a nőknél. Végigmértem: mozdulatlanul állt mellettem, mintha valami oszlopra nehezkedett volna, hangosan lélegzett a megerőltetéstől, de arca, melynek vonalait csak sejtettem a félhomályban, nyugodt volt. Egészen közel vontam magamhoz, arcát felém fordítottam, és ajkaira tapasztottam a számat. Ajkai időnként szétnyílottak, nedvesek és mele-

gek voltak, dohányra és a savanyú ital ízére emlékeztettek, nem hagyták el a számat, jóllehet orrlíkain át lélegeztetvétele most még nehezebb volt. Ez az áldozatkész női megadás ismét felbátorított: mindenre kész, csak az én intésemet várja, hogy lefeküdjön, hogy feloldódjon, és melegséggel vegyen körül, bármelyik részecskéjén ennek a sáros domboldalnak.

Hamarosan felfedeztem egy alkalmasnak látszó hajlatot a parton: fű nőtte be és eléggé meredek volt, így a víz, mihelyt elállt az eső, lefolyhatott, de mégsem volt annyira meredek, hogy lecsússzunk róla. Amikor elengedtem, mindjárt megérezte szándékomat és le is akart feküdni, de én visszatartottam, és szó nélkül levettem a kabátját és az én vihar-kabátomat is, és leterítettem a fűre. Csak most engedtem, hogy ezen a száraz fekhelyen nyúljon el, én pedig lassan ráfeküdtem.

Persze, szegényes ölelkezés volt ez, abban a gödörben, a szabad ég alatt, a hideg, nyers szagú sárban, és övele, aki az én simogatásomat fásultan tűrte, alig észrevehető arcrándulással, amit így közvetlen közről jól láthattam, vagy inkább csak megsejtettem, és azt is, hogy gondolatai valószínűleg az ígért pálinka körül járnak. De éppen ez volt az, amit akartam; legalábbis arra törekedtem, hogy azt higgyem, hogy éppen ez az. Gondolatban kiemeltem — ahogyan a szerelmes szokta kiemelni mindazt, ami szép az asszonyon — közömbösségét, beletörődését, hogy testének vonzása és gondolatai révén eljussak a teljes feloldódás érzetéig. Szép mellei voltak, s azokhoz menekültem, akár játékaikhoz a megrémült gyermek; mikor megnyugodtunk, még mindig a kezemben tartottam őket, kemények, melegek voltak, és általuk boldogan jutottam el az ernyedtség pillanataiba. Megint éreztem borízú lehetét, a levegő hűvösét, a föld nyirkosságát, de mindez valóság volt, sem vonzó, sem visszataszító, egyszerűen olyan volt, és nem gátoltak abban, hogy józanul és függetlenül gondolkodjak. Nyugodt voltam, józan, már a hidat fürkésztem, számígtattam a távolságot az első autóbuszmegállóig.

Amikor kiszabadultam öleléséből, fölkelt és magára vette kabátját, én a vihar-kabátom után nyúltam, és cigarettát kerestem. Nem találtam; a zsebeket tapogatva megállapítottam, hogy üresek. Erről az óráim jutott eszembe, és noha a cigarettát és a gyufát megtaláltam a nadrágzsebben, nem tudtam elfelejteni az eredménytelen keresgélés kellemetlen görcsét. Neki is adtam egy cigarettát, mindkettőnkét meggyújtottam, utána pedig ismét tapogatni kezdtem zsebeimet, az órámat kerestem. Nem volt a vihar-kabát zsebében, nem volt a nadrágzsebekben sem. Kiesett talán? Gyufát gyújtottam, és keresni kezdtem a földön, egyszer, kétszer, még egyszer — nyoma sem volt az órának. Hátha legurult a töltés oldalán? De a bemélyedés enyhe meredeke miatt ez nem történhetett meg. Akkor bizonyosra vettem, hogy ellopta ez az asszony. A hiábavaló keresés már amúgy is kihozott sodromból, de az még semmi sem volt a hirtelen gyanú harapásához képest. Nyugalmam egyből odalett, izgatott, ideges lettem. Ránéztem az asszonyra: ott állt fölöttem, széles és tömzsi volt, és noha arcát nem láthattam, meg voltam győződve, hogy az alkalmi kis tolvajok körmönfonttsága ül rajta. Bizonyára megsejtette a veszélyt mozdulatomban, mert egyszerre toporogni kezdett, nehézkesen és ügyefogyottan, akár ott a söntés előtt a részeg

vendégek társaságában, s a töltés felé fordult, nyilván azzal a szándékkal, hogy elmenjen.

Elkaptam a lábaszárát, és egy mozdulattal lerántottam hozzám a gödörbe, s most ő is, akár én, négykézláb állt, és úgy meredtünk egymásra, mint két vicsorgó kutya. „Hol az órád?“, kiáltottam. „Miféle óra?“, mondta ő lihegve, s az, hogy ilyen hirtelen feltalálta magát, előző tompaságával ellentétben, most fokozta gyanakvásomat. „Add vissza az órát, vagy megöllek.” „Nincs nálam semmiféle óra”, mondta, és fel akart állni. Rávetettem magamat, mint valami öreg, horpadt kofterra, amit undorral át kell kutatni, nem azért, hogy találjon benne valamit az ember, hanem hogy megbizonyosodjon, hogy amit keres, az nincs benne.

Kiforgattam kabátja zsebeit, valami nedves rongyokat szórtam szét a földön, egy kulcsot, öt-hat elpiszkolódott egydinárost. Benyúltam a keblébe, egészen a csípejéig ért a kezem, végigeveztem kemény mellein és feszülő hasán; majd megfordítottam, s ugyanazokkal a mozdulatokkal végigpásztáztam a hátát is. Fölemeltem a ruháját, lehúztam a bugyiját a hasáról, émelyegve tapogattam végig a varrásokat és ráncokat, utána úgy hagytam lógni petyhüdt combjain. Lába hajlítóoldalán cipőjéig ereszkedtek le ujjaim, letéptem és kifordítottam a cipőt, aztán újból fölfelé tapogattam — s akkor jobb bokája fölött egy kemény tárgyat tapintottam ki. Egy rántással lehúztam a harisnyáját, egész a lába fejéig, és akkor a feszes harisnya alól kimarkoltam a kemény tárgyat, és tenyeremen a szememhez emeltem.

Az én órád volt az. Nagymutató nélkül, csupasz számlappal, az összegyűrt szíjon. El akarta tőlem lopni, miután az az előbbi lány már összetörte, az az önző, aki hajlandó volt a filmdíva szerepét megjátszani, de odaadni magát, azt már nem, hogy megnyugvást, nyugalmat nyújtott volna. Egyiktől se kaptam ezt. Mindegyiket, amíg én a nyugalom után sóvárogtam, alattomos cél vezérelte; mindegyiknek az járt az eszében, hogy megkárosítson, nem pedig az, hogy kielégítsen.

Az asszony elterülve feküdt előttem, annyira megrémülve, vagy pedig visszasüllyedve részegségébe, hogy megfeledezett arról is, hogy ruháját rendbe szedje. Úgy feküdt ott, mint egy felhasított zsák, háta alá gyűrt kabáttal, ruhája a hasáig felhúzódott, megtépett alsóneművel, szétvetett lábain a lehúzott harisnyával. Csúnya és alakatlan volt, puffedt — és én még röviddel ezelőtt öleltem, ajkaimmal simogattam, magamba lélegeztem, csak hogy elhitesse magammal, hogy szeret és hogy szerelemből adja át magát. Ő meg ugyanazokban a percekben, rövid eszének részeg kódében is számítóan kihúzta az órát viharkabátom zsebéből, amit aláterítettem, hogy száraz fekvőhelye legyen; meglopott, meglopta egyetlen jó érzésemet, a nyugalmam, amely most itt feküdt, vele együtt megtépázva, bemocskolva. Felálltam, és elindultam feléjük, szétzilált nyugalmam és az asszony felé, lábbal tiporva az arcát, mellét, hasát. Védekezett, kezét görcsösen tartotta arca elé, vonaglott, hogy hasra fordulhasson, de nem hagytam; tapostam, tapostam, tapostam rajta, amíg annyira ki nem merültem, hogy elterültem mellette a földön.

Nem tudtam, hogy megöltem, bár nem volt nehéz felfogni, hogy annyi ütéssel felsebzem, eltorzítom. Egy szemernyi részvétet sem éreztem iránta. Önmagamot sajnáltam csak, itt a sárban, hogy ezt kellett

tennem, hogy mi mindent el nem követtem a megnyugvásért, és itt van, mindenki másvalamit akart, mindenki csak önmagával törődik önzőn, kíméletlenül s ezért nem marad más az ember számára, mint hogy üssön s ezzel is saját magát verje. A vágyak különböznek, valami nincs rendjén, s míg azt hiszi az ember, hogy az asszonyban majd meg-
leli az összhangot, tulajdonképpen az összhang és a félreértés között evickél, amit csak később lát be, akár én. Az ő akarata az ő átká. Az én akaratom az én átkom. Harcban egymással. De semmit se lehet jóvátenni, sem utólag, sem idejében, mert ki-ki közülünk a maga átkos szenvedélyét követi vakon, mert azok jelentik lényünket, és készek vagyunk érvényt szerezni nekik bármi áron, még az életünkkel is, a magunkéval vagy máséval.

PAP JÓZSEF fordítása

LELTÁR

KOMÁROMI JÓZSEF SÁNDOR

Minden áldott nap, télen és nyáron egyaránt, a legnagyobb ünnepeken is, reggel négykor talpon vagyok.

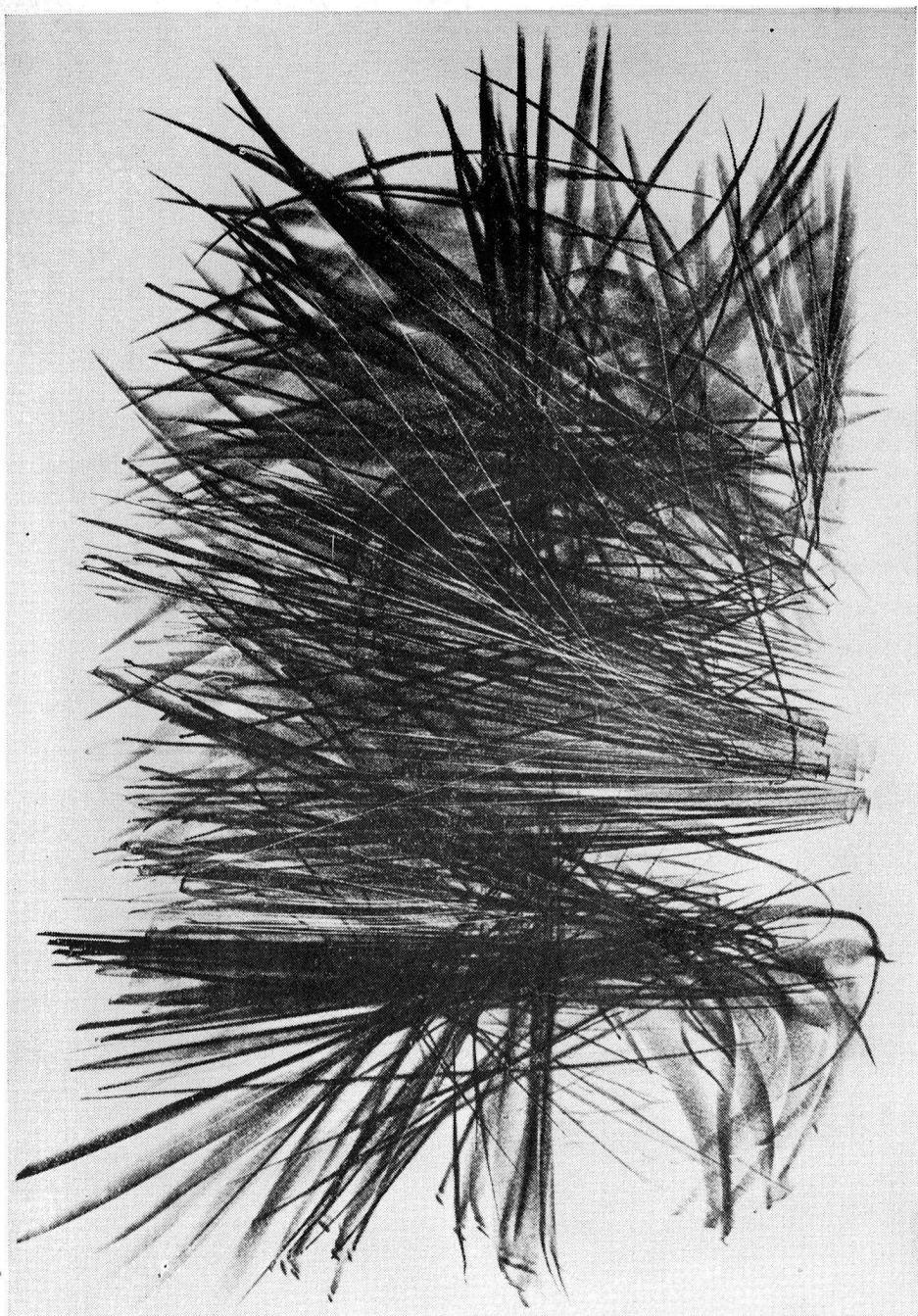
„Hajnalban kelsz, mint a mészárosok!” — csipked megvető legyintéssel önkéntes korai napkezdéseimért öreg barátom, Kornél, a festőművész. Megbocsáthatatlan ostobaságnak tartja, hogy minden szükség nélkül lemondok a reggeli lustálkodás gyönyöréről, még inkább az éjszakai ébrenlét varázsáról. Sokkal értelmesebb életmódnak vélné, ha valahogy hajnali négykor térnék csak mindig nyugovóra.

Én azonban frissen ugrok ki az ágyból, eszembe se jut ébredés után még egy kicsit heverészni. Természetesen nem csörgőóra ver fel álomból, hanem magam ébredek több mint két évtizede már ugyanabban a percben, s amint kinyitom a szememet, egész valómat átsugározza az öröm. Jókedvem abból a nagyszerű tudatból fakad, hogy a napnak ez az első két órája minden korlátozás nélkül az enyém, arra fordíthatom, amire éppen akarom.

Csöppet sem hangol le, hogy választási lehetőségeimből roppant szabadságom ellenére sem futja többre az olvasás kalandjánál. Hiszen nemcsak a lehetőségeim nem nagyobbak, de a vágyaim lobogása sem emelkedik magasabbra, a képzeletem szárnyalása sem röpül távolabbra egy-egy rendkívüli könyvnél. Ha ebben mégis van valami szánalmas, akkor sem az én anyagi helyzetem, testi alkatom vagy szellemi lényem a kisserű, hanem az emberi lehetőségek ilyen nyomorúságosak. Éppúgy, ahogyan az emlékeink szebbek, mint az élményeink, az irodalmi alkotásokba párolt élet is nagyszerűbb a valóságos emberi sorsnál.

Mégis ez a hajnali olvasás az, ami Kornélt végképp megbotránkoztatja. „Mekkora döreség! — dohogja fejcsóválva. — A könyveket úgy kell élvezni, mint a szerelmes asszonyokat: bebújni velük este az ágyba, és kéjesen szürcsölni édességüket, elandalodni a bánataikon, röpülni a belőlük áradó szenvedélyek szárnyán, amíg kimerülve el nem nyom bennünket az álom...”

Én mosolyogva hunyorgok, szinte csiklandoznak a szavai. Persze, az emberek többsége először elvégzi a munkáját, lerázza nyakáról a kötelességek nyűgét, s azután nyugodt lélekkel láthat a kedve szerinti időtöltéshez. Mulatságosnak találom, hogy még Kornél is — noha függetlenebb embert nem ismerek nála, hisz nem korlátozza semmiféle napi kötelesség, s olykor heteket tölt teljes tétlenségben —, még ő is csak esti órán tudja magát teljesen átadni az olvasás örömének. Valami jól

HANS HARTUNG

grafika

sikerült csíny elkövetőjének a fölényével kuncogok magamban: hát én sokkal agyafúrtabban szabtam meg időbeosztásomat! Én a lehető legremekebb szórakozással, szellemi élvezettel kezdem a napjaimat, s ennek a mámora megkönnyíti az utána következő kötelességek terhét is. Úgy teszek, mint a ravasz részeges, aki mindjárt ébredése után beveszi a maga búfelejtő pálinkacsöppjeit. A legpokolibb az, hogy főképp koránkelésemnek köszönhetem, ha a józanság példaképének tartanak.

Többször mégsem olvasok, hanem levélírással kezdem napjaimat. Írok én persze leveleket, mint ahogyan olvasok is, a nap legkülönbözőbb szakaszaiban — de az más, az kötelesség. Ha az emberi szellem legkülönösebb, már-már az örület határán tántorgó műveibe mélyedek el ilyen korai órán, ekkor világítom meg lelkem homályosabb zugait, valom meg értelmem kétségeit két-három meghitt barátom előtt. Okosabb, ha bizalmunkkal csak tőlünk távolabb élő embereket tüntetünk ki. Élőszóval könnyen kifecseg az ember olyasmit is, amit jobb önmagának sem bevallania. Írásban mégis nehezebben teszünk magunk ellen súlyosan terhelő vallomásokat. Kisebb a veszélye annak is, hogy távolban élő barátaink, valamelyik gyöngédségi rohamukban, sikerrel kísérelhetik meg a nyakunkat törni. A legbölcsebb, ha kelleténél bizalmasabbra sikerült vallomásainkat nem küldjük el a címzettnek, hanem eldugjuk valahol az íróasztalunk mélyén, vagy megírásuk után nyomban összetépjük. Ezt teszem én is.

Olykor valami elmefuttatást körmölök irodalmi vagy művészeti kérdésekről, megesk, hogy el is juttatom valamelyik szerkesztőségnek sikerültebbnek vélt dolgozataimat. Hébe-hóba jókora sétára indulok, a kora reggel tiszta levegőjén csitítom a bensőmben marakodó gondolatokat, gondokat, kétségeket.

Reggel hatkor időm lejár. Ekkor megtetézem napkezdeteim szépségét azzal a jóleső gyengédséggel, hogy benyitok hajlott korú szüleimhez, jó reggelt kívánok édesapámnak meg édesanyámnak, és kissé elbeszélgetek velük.

Azután belefekszem kötelességeim igájába.

Rendszerint ilyen derűsen kezdődnek napjaim, ma azonban alig tettem le a törülközőt a fürdőszobában, amikor rám harsant a telefon vad csengetése. Balsejtelemmel szorítottam fülemre a kagylót, s Szabadkán élő Erzsike néném legidősebb lányának elcsukló hangját ismertem fel a vezeték zúgásában.

— Nagyon rossz hírt kell veled közölnöm, Gyula bátyám — mondta sírósan.

— Az istenért, mi történt, Ágnes? — kérdeztem szorongva.

— Anyuka az éjjel meghalt! — szakadt ki a szó, tört fel belőle a sírás.

— Rettenetes! De hát hogyan? — dadogtam elhűlő szívvel.

— Agyvérzés... Nem lehetett rajta segíteni — zokogta.

Még néhány szót váltottunk, azután valósággal kiesett kezemből a telefonkagyló, és dideregve visszabújtam az ágyba. Jó ideig bénult aggyal feküdtem, a torony órakondítása indította meg újra gondolkodó képességemet.

„Még csak negyed öt? Lehetséges, hogy ilyen rövid idő alatt...” — mormoltam magam elé.

Gépiesen kiszálltam megint az ágyból, átmentem a nappali szobába, és öltözködni kezdtem. Miután megkötöttem cipőm zsinórját, egy darabig tehetetlenül álltam egy helyben. Végül papirost tettem magam elé, kicsavartam a töltőtollamat, s belefogtam felvázolni életem leltárát.

Negyvenöt éves vagyok, és szülőhelyemen, egy bácskai mezővárosban, a legmélyebb vidéken fogyasztottam azt a karéj kenyeret, amelyet számomra szelt le a sors.

Szülővárossal kapcsolatban az a legnagyobb szívfájdalmam, hogy nem élővíz partján épült. Úgy tűnik, a folyó menti ember lelki alkata valahogy más, mint azé a síksági szerzeté, aki nem élvezhette gyermekkorától az élővíz örömeit. Kiszámíthatatlan hosszú idő óta készülök utánanézni: van-e ennek a feltevésnek tudományos magyarázata? Mégis, soha a kisujjamat sem mozdítottam, most már bizonyos, soha nem is fogom törni magamat, hogy ezt a kétségemet tisztázzam. Vannak kétségek, amelyeket könnyebben elvisel az ember, mint a könnyörtelen bizonyosságot.

Csak egy békanyálas, bűzös csatorna, a Dunát meg a Tiszát összekötő víziút szomorkodik fatornyos hazám széle alatt. Nem bánám, ha soha ki nem ásták volna, hiszen közlekedési jelentőségét régen elvesztette, én meg gyermekkorom óta sokkal inkább undorodtam tőle, semhogy kedvem szottyant volna szennyves vizében megfürödni.

Annál jobban szeretem szülővárosom rengeteg zöldjét, számtalan fával telítüzdelte utcáját. Ezeket a kedves vadgesztenyéket, platánokat meg akácokat egy régi, tüdőbajos polgármester szóratta szét mindenütt, a fojtó por leküzdésére. Őt, szegényt, mégis korán sirba vitte a szárazbetegség, a fák azonban megmaradtak.

Azt hiszem, ha nem volna ez a megvesztegető zöldje, akkor sem bírnék elszakadni fatornyos hazámtól. Egyetemista éveim alatt valahogy elviseltem a nagyváros idegenét, azt azonban el sem tudom képzelni, hogy végképp másutt telepedjek le. Ha melegebben akarom megfogalmazni, hűségnek nevezem, ha hidegebben nézem, tehetetlenségnek látom ezt a ragaszkodást. Talán éppen az életemből hiányzó folyó indokolja meg ezt a jellembeli erényemet, vagy ha úgy tetszik, gyarlóságomat. A tovahömpölgő hullámok vándorlása ösztönzik a folyómenti embert, engem mozdulatlanságra intett a csatorna állóvize.

A lényeges az, hogy tökéletesen fölleltem hazámat szülővárosomban, még a nyári szünidőben sem vágyok el a nagyvárosok embernyüzgésébe, a tengerpart fényözönébe, a hegyvidék légfürdőjébe. Külföldre meg éppen nem kíváncsi voltam soha. Csak azért kelek útra két-háromhavonként, hogy részt vegyek valami szaktanácskozáson, vagy személyesen kutassak fel valamilyen vágyott könyvet.

Ennek a roppant mozdulatlanságnak megvan az a kockázata, hogy az ember szellemi világát is ellepi lassan a békanyál, de vitathatatlan az az előnye, hogy a távoli tájak szépségeiről alkotott ábrándjaiból alkalma sem nyílik kiábrándulnia.

Egyik tanítványom, egy Duna menti halász fia, annyira vágyott a nagy világ megismerésére, hogy az érettségi után két évre beállt matróznak egy tengeri teherhajón, és beutazta a földgolyót. Amikor hazatért, összetalálkoztam vele az utcán.

— Mi volt a legnagyobb élményed, Pista? — szegeztem mellének a kérdést kíváncsian.

— Az egyiptomi piramisok — válaszolta eltűnődve.

— Ki tudnád fejezni, mit éreztél, amikor szemtől szemben álltál velük? — néztem rá.

— Ezt: hát csak ennyi az egész? — biggyesztette a száját fanyarul.

— Látod, ezért nem kívánczozom én ki fatornyos hazám falai közül! — mosolyodtam el csöpp kárörömmel.

Mozdulatlanságom magyarázatát kutatva talán mégis akkor tapintok a dolog elevenére, ha bevallom, hogy engem meglehetősen hidegen hagy mindenféle természeti szépség és mindennemű emberi építmény, ám annál szenvedélyesebben vonz maga az ember.

Úgy rémlik, a másokat annyira izgató messziség engem sohasem érdekelt igazán, mindig csak a látókörömön belül eső világ vonzott végzetesen. Mintha első eszmélésemmel felfogtam volna, hogy ez a kevés is sokkal több, semhogy a halálomig minden titkát kifürkészhessem; mintha eleve tudtam volna, hogy számomra a világ legtávolibb pontjain sincsenek nagyobb csodák, mint amilyeneket kis hazámban is bőven láthatok. A csodák csak az emberi lélekben rétegződnek, s az emberlélek bányászata az egyetlen igazi nagy kaland, az egyetlen vakmerő vállalkozás. Nem mondom, érdekes volna hosszú időt tölteni valamilyik világvárosban vagy egy félvad törzs kunyhói között, kutatva a sajátos emberi lélek titkait. Ehhez azonban meg kellene rabolnom azt az amúgy is rövid időt, amely az engemet legjobban érdeklő emberi lelkek kutatására a rendelkezésemre áll. S ami még nagyobb súllyal esik latba, ki kellene szakadnom azok közül, akiket annyira szeretek, hogy nélkülük az élet a legfőbb vonzását elvesztené.

Mekkora szerencse, hogy efféle lehetőség még csak nem is kacérkodik velem!

Életem legnagyobb kísértése Kornél barátsága.

Kornélnak köszönhetem, hogy nemcsak szeretem, de egy kissé bele is hatolhattam a festészet velejébe. Összegyűjtöttem egy csomó többszínű lenyomatot a világ legnagyobb piktorainak remekeiből, s nem múlik el olyan hét, hogy el ne gyönyörködjek néhányukban, nincs közöttük egyetlenegy sem, amelyhez ne fűződne valamilyen személyes élményem.

Mostanában legjobban egy párizsi tőzsdeügynök megejtő képe vonz.

Arra a tőzsdeügynökre gondolok, aki élete delén elhagyta családját, a világváros ragyogását, jövedelmező foglalkozását, és elbújt nyomorogni egy csöpp déltengeri szigeten, jámbor bennszülöttek közé, hogy megfesthesse a paradicsomi derűt.

Arról a különös képéről beszélek, amelyen kivételesen nincs élő lélek, csak néhány pálmafa, egy tengerből meg egy távoli hegycsúcs. Én azonban a fák között vöröslő csapáson látom a festőt is, amint torzonborz szakállával, szájában füstölgő pipával, vállán horgászfelszereléssel, a pálmabortól kissé ittasan a tenger felé imbolyog. De nem is jól mondom, nem azt a világgal meghasonlott tőzsdeügynököt, hanem magamat látom így azon a távoli tájon. Magamat, noha időtlenségnek tartom a szakállviseletet, nem iszom, nem dohányzom, soha nem vettem a kezembe horgászbotot, nem bírnék elszakadni a szülővárosomtól, és

semmi bajom sem a körülöttem levő világgal, sem a körülöttem élő emberekkel.

Pár évvel ezelőtt öreg barátomnak egyik legjobb képét is kinyomtatta eredeti színekben, valami függő naptárban, az egyik kiadvállalat. Amikor megkapta a naptárt, Kornél sokáig nézegette műve másolatát, azután felhördült:

„Disznóság! Ez szebb, mint az eredeti!”

Ez után is olyan furcsának tűnik, hogy én még a legnagyobb mesterek remekeit sem kívánom eredetiben megismerni? Ha képeikkel kapcsolatban vágyom valamire, akkor az néhány hiányzó, és főképp néhány sikerültebb másolat, mint amilyent megszerezhettem. Sajnos, még a másolatok sem mindig tökéletesek.

Ha tisztultabbak a fogalmaim, nemcsak a festészetről vagy az irodalomról, hanem magának a művészetnek, ennek a legkülönösebb emberi megnyilatkozásnak a mivoltáról, ezt is Kornélnek köszönhetem.

Fiatal tanár koromban egy Bácskából elszármazott, amerikai egyetemi tanár tisztelte meg látogatásával fatornyos hazánkat. Azt állította, városunk, az egykori megyeszékhely történelme vonzotta, de nyilván azért jött, hogy olcsó pénzért megszerezze festő barátom néhány képét. Bárha minden tekintélye és anyagi jómódja ellenére úgy alkudozott, mint valami lócsiszár, eleinte roppant tisztelettel bámultam teljesen kopasz feje búbjára, élvezettel gyönyörködtem ráncos majomarcában, és persze, megkísérlettem irodalmi eszmecserébe bocsátkozni vele.

— Igen örülnék, ha a professzor úr is megerősítené azt a felfogást, hogy mégsem a tudósok, hanem a költők adták meg a választ az élet legfontosabb kérdéseire — fohászkodtam neki felbuzdulva.

— Miért kellene ezt megerősítenem? — kérdezte szárazon.

— Többek között azért, mert a nagy angol poétának, a tavi iskola megalapítójának egyik mellékesen odavetett gondolatvillanására építette fel az egész tudományos elméletét egy bécsi orvos, a lélekelemzés megalapítója — válaszoltam gyorsan, azzal a titkos reménységgel, hogy világirodalmi jártasságommal, éleselméjű megfigyelésemmel kivívom elismerését.

— „A férfi apja a gyermek...” — dünnyögte maga elé a híres verssort a professzor.

Elpirultam örömben.

Gyors, kutató pillantást vetett rám, mintha fel akarná becsülni: elég érett vagyok-e a nyers igazság elviselésére? — majd ridegen ezt mondta:

— A költők örökös sötétségben tapogatóznak, s ha olykor sikerül is egy-egy szikrát kicsiholniuk, utána még nagyobb lesz körülöttünk a sötétség!

— De hát hogyan? — hebegtem lehülve.

— Úgy, hogy a költők, ezek a szószátyár kakaduk, nem mondtak soha semmi okosat, legfeljebb feszegettek olyasmit, amire senki sem tudott válaszolni. Igaz, a tudósokról sincs okunk sok jót gondolni. Az embernek csupán öt érzékszerve van, ahhoz azonban, hogy a körülöttünk levő világot megérthessük, legalább ötven kellene. Az a tudós, aki műszerrel érzékli az ibolyántúli sugarakat, olyan borszakértőre emlékezz

tet, aki ízelőképeség híján vegyszerekkel akarja meghatározni a szőlőlé aromáját — fejtegette.

— Professzor úr tréfál! — mosolyogtam zavartan.

— Nem tréfálok, de ha önt boldoggá teszi a költőkről alkotott tévhite, csak tartson ki mellette, ifjú barátom — bölintott jóindulattal.

Azután ismét Kornél felé fordult, és azt kezdte fejtegetni, milyen szép cikkben tudná méltatni egy vidéki csöndben alkotó, rendkívül tehetséges festőnek a művészetét, ha az lehetővé tenné számára, hogy behatóbban tanulmányozhassa néhány remekét.

— Kár volna ilyesmire pocskolnia drága idejét. Én tökéletesen beérem egy kerek összegre kiállított, egyszerű csekklappal! — legyintett barátom.

Émelyegve hallgattam szörnyű alkudozásukat, arcomat lassan előntötte a szégyen vöröse. „Ha ez a világhírű művészeti szakértő meg barátom, az ihletett művész, olyan szemérmetlenül küzdenek a ronda pénzért, mintha alkujuk tárgya hulladékrongy volna, akkor talán mégsem tiszta szívű rajongó, hanem egészen egyszerűen jámbor ostoba vagyok én?” — merült fel bennem a kérdés. Mély csömmörrel hagytam el őket, s szívemben fejlődni kezdtek a kétkedés csírái, agyamban oszlani kezdett a köd a művészetek meg a művészek felől.

„Miféle szörnyetegek ezek?” — kérdeztem egy napon elhűlve, s minél tovább kutattam, minél mélyebbre hatoltam, annál inkább megbizonyosodtam, hogy a legnagyobb művészek valóban azok, szörnyetegek. Minden vérbeli művész valami lelki sérelem vagy testi hiba, sokszor idegbaj, olykor éppenséggel az örület rugójára alkot.

S minél nagyobb a lelki elferdülés, annál hatalmasabbak a remekművek.

Ha a világ számtalan íróján, muzsikusan, festőjén csak könyvadatok alapján, elméletileg tanulmányozhattam a művészek lélektanát, Kornél kiváló alkalmat nyújtott a közvetlen, gyakorlati vizsgálódásra. Lassan felfogtam, számára a legszenvedélyesebb szerető és a legnagyobb könyv egyaránt arra jó csupán, hogy felrázza tespedtségéből, azután unottan eldobja őket. Kornélnek a legnagyobb élményből sem származhat több egy különös színárnyalatnál vagy egy merészebb vonalnál valamelyik vásznán; magát az életét azonban föl nem forgathatja, a sorsát meg nem változtathatja semmiféle külső esemény. Kornélnek nincs is emberi élete, az ő sorsa a pusztá festészet.

Amikor tizenhét éves lánya közlekedési szerencsétlenség áldozata lett, ennek a szörnyű csapásnak sem láttam más nyomát rajta, mint hogy számtalan vázlatot készített, s hónapok múlva egy csodálatos képet festett róla.

Be kell vallanom, bárha tehetségét igen nagyra tartom, barátsága megtisztel, olykor csaknem iszonyodom Kornéltól. Művészetének titkos rugóit kutatva megtudtam, öt éves korában játékból a homokba temette, azután teljesen megfeledkezett két éves kishúgáról. „Gyermekekben elkövetett gyilkosság önvádjaiból származnak Kornél káprázatos színei?” — kérdeztem elborzadva.

S ha legalább afelől bizonyos lehetnék, hogy az a testvérgyilkosság nem volt más, mint egy féktelen kedvű gyermek önfelédtt játéka! Nem bírok szabadulni attól a rossz érzéstől, más lehetett az mégis. Az első, riasztó tünete valami öröklött idegbajnak.

Nyilván Kornélnak sincsenek énfelőlem ábrándjai.

„Te sok mindent megértesz, a magad módján élvezed is a művészetet, mégsem tartozol a választott kevesek közé. Afféle derék álörült vagy csupán!” — olvasta a fejemre megbocsátó mosollyal egy alkalommal.

Igen, Kornél ízig-vérig művész, én meg józan polgár vagyok. Az ő vezérlő gondolata ez: „Az élet amúgy sem ér semmit, nem kár egészében odadobni a nagyszerű művészetért!” Az enyém épp a fordítottja: „Az élet mégis a legnagyobb érték, semmiféle művészet meg nem érdemli, hogy feláldozzuk érte!”

Most egyszerre az a kínos érzés kezd feltámadni bennem, talán annak is más oka van, hogy hajnali órán veszem a kezembe mindig az irodalom legkísértetiesebb alkotásait? Talán nem is annyira a szellemi élvezet mámorával akarom megkönnyíteni a kötelességek terhét, mint amennyire rettegek az irodalom szörnyetegeivel nyugovóra térni? Már igazán nem tudom: szégyenkezzek-e vagy örüljek, hogy derék álörültje vagyok csupán a művészeteknek?

Ámde annál jobban tudom: bölcsebb, ha reggeli órán, pihent idegekkel, éber agyvelővel bukok alá az olvasás feneketlen mélységeibe, mint-hogy nem csak élvezem az irodalmi alkotás varázsát, de engem is veszélyesen csábít a művészek torz megszállottsága. Ha kislelkűségre vall ez az óvatosság, akkor gyávaságról tesz tanúságot az a természet-kutató is, aki bűváruhában száll le az óceánba.

Két évtizede térek vissza újra meg újra a világirodalom legriasztóbb jelenségéhez, ahhoz a nyavalyatörős, kártyaszenvedéllyel megvert, gonosz szellemekkel cimboráló orosz íróhoz, akinek apját az egyik jobbágya kegyetlenkedése miatt megölte, ő maga száműzetésben és kényszer-munkával kezdte, és szakadatlan nélkülözések között fejezte be élet-pályáját. Műveibe merülve az a rémületes és mégis gonoszul vonzó érzés vesz rajtam erőt, hogy magam is örült vagyok. Minden alkalommal hideglelősen hagyom abba az olvasást, napokig nem bírok szabadulni valami kísérteties nyomás alól.

Nem, bármennyire szeretem az irodalmat, bármennyire izgatnak titkai, elpusztulni mégsem akarok ragadozói, moszatai és roncsai között.

Szüleimnek a legkisebb, negyedik gyermekeként láttam meg a napvilágot.

Tíz évvel idősebb néném, Erzsike Szabadkára ment férjhez, egy végtelenül komoly, csöndes szavú, kevés beszédű gépészmérnökhöz. Örökké sürgő-forgó, pergő nyelvű, szívesen kacagó nővéremmel pompásan kiegészítették egymást. Négy gyermekük született, és mind a négy zene-tanári pályát választott. Ágnes a zongora, Mária a hegedű, Emőke a Gordonka, Kati a fuvola titkaiba vezeti be tanítványait.

A két idősebb lány férjnél van, a két kisebb is kiröpült már a közös fészekből. Ágnesnek karácsonykor kislánya született, szüleim első déd-

unokája. Ezt azonban sógorom már nem várta meg, a múlt év májusában, sok szenvedés után, gyomorrákban kiszenvedett. Férje halála után Erzsike legidősebb lányához, Ágneshez költözött. Veje is örömmel fogadta, állásban lévő házaspár gyermeke mellett megfizethetetlen kincs a nagymama.

Kilenc évvel idősebb néném, Ilonka tizenkilenc éves korában elhunyt. Hat évvel idősebb bátyám, Károly is tizenkilenc éves korában halt meg. Alig tizenhárom éves voltam bátyám halálakor, mélyen a lelkembe vésődött, hogy két középső testvérem olyan fiatalon, életének ugyanazon a szakaszán távozott az élők sorából.

Én egy fedett kapubejárattal kétfelé osztott, udvari épülettel megtöltött, tágas öreg házban, hét évtizedre szétnyújtózott nagy család szeretetének a középpontjában sütkérezek. Az öreg ház nagyobbik, négyszobás balszárnya alatt jut bőséges helye legszorosabb családomnak: tizenkét éves kislánynomnak, tizenhat éves serdülő fiamnak, nálam öt évvel fiatalabb, gyermekeink iránti rajongását szigorú nevelésükkel ellensúlyozó feleségemnek meg énnekem. A jobbszárnyon levő kétszobás lakásban jó egészségben, derűsen éldegél nyolcvankét éves édesapám meg egy évvel fiatalabb édesanyám. Az udvari épület szoba-konyhájában húzódott meg ágyhoz bilincselten nénijét önfeláldozóan ápoló, nyolcvankét éves anyósom.

Talán különösen hangzik, mindnyájuk között mégis a szüleimet, végképp megszorítva a választást, édesapámat szeretem legjobban. Természetesen a gyermekeimért habozás nélkül odaadnám az életemet is, a szüleimért ezt aligha tenném meg. De éppen azért, mert a gyermekeinkért olyan roppant felelősséggel tartozunk, valahogy több öröm szabadul fel bennem szüleim társaságában. Édesapám máig megőrizte szellemi frissességét, érdeklődését az élet kis és nagy dolgai iránt, még mindig ő a leghívebb támaszom gondjaim megosztásában, kétségeim tisztázásában.

Nem annyira azt bámulom benne, milyen biztosan tudja, amit tud, nem is azt, milyen rendületlenül hiszi, amit hisz. Végére ő is ember csupán, tévelygő tudással és ingadozó hittel. Csodálatom annak szól, milyen egyszerűen elhitette a világgal, hogy tudása tévedhetetlen, hite rendíthetetlen!

A jó tanárnak nemcsak a szaktárgyára, hanem mellékesen valami fontosabbra is meg kell tanítania diákjait. Arra, miképp kell helytállniuk az életben. Én arra oktatom tanítványaimat, hogy minden elbukás után talpra lehet állni, szüntelenül bukdácsolva is élhet, sőt előre juthat az ember. Apámban azonban minden ingadozó megkapaszkodhatott. Mekkora boldogság, hogy érett férfi koromra is megmaradt az édesapám, és gyermekéveim csodálatával nézhetek fel rá még mindig.

De van egy sokkal nagyobb családom is: az iskola, tanítványaim, kartársaim. Futja időmből s kedvemből, hogy kartársaim személyi gondjaiban is részt vegyek; tanítványaimmal az önképző körben is, egyik-másik fiúval vagy lánnyal olykor külön is foglalkozzak.

Mindez szüntelen gondok és végét nem érő kötelességek láncolata, olykor nehéz hetek borúja, máskor elviselhetetlennek rémlő robot terhe, mégis sok-sok öröm forrása, természetes élet, emberi sors. Sommáját a magyar költő boldog sikolyával fejezhetem ki leghívebben: „Szívekkel verjetek agyon!”

Hogyan is cserélhetném fel ennyi ember szeretetének a szelíd sugárzását a művészi sors minden emberi érzést elhamvasztó hideg ragyogásával!

Édesapám a számtan meg a fizika, édesanyám a természetrajz tanára, Erzsike néném a vegytant választotta hivatásául. Én is tanári pályára léptem, de az irodalmi bűvárkodás ingoványára tévedtem.

— Te vagy a család eltévelyedett báránycájája! — korhol néha szelíd tréfával édesapám.

Többször magam sem értem, hogyan adhattam fejemet a buzdító családi példák ellenére, a komoly tudományok helyett, a bennem is oly sok kételyt támasztó irodalom oktatására? A tudományok, tévelygéseik ellenére is leghasznosabb szövetségesei az embernek, ők teszik biztonságosabbá és könnyebbé életünket a földön. A művészetek az élet fölöslegének mámorát kínálják — de milyen áron! Az úgynevezett magas irodalom nem más, mint életidegen emberek torz kielégülése.

„Talán magam sem vagyok teljesen épelméjű, ha mégis olyan ellenállhatatlanul vonzódok feléjük?” — kérdezem most kissé ijedten. S ha mégis derék álörült vagyok csupán, mi táplálja rendkívüli érzékenységet a művészetek iránt? S mi vetett ki, már gyermekkoromban, az annyira lenézett, de annál egészségesebb polgári életszemlélet biztos medréből? Abból a szemléletből, amelyet hidegen hagy minden művészi túlhabszás, pusztán a kézzelfogható világ érdekel. Talán csak nem két középső testvérem korai, életüknek ugyanazon a szakaszán bekövetkezett halála?

Ám ha az írók csupán maguk elégülnének ki alkotásaikkal, a művészek csupán egymásra hatnának lelki elferdüléseikkel, akkor még nem volna semmi különösebb hiba. A baj legmélyebb gyökere azonban lassan az egész emberiség sorsába belekúszik.

Vajon az írók egyikében-másikában felmerült-e valaha az a megrendülés, amely énbennem, az irodalom orgazdájában évről évre erősebbé válik? Ha az írók nem éreznek semmiféle felelősséget, engem, aki eszméikkel oltottam be, s oltom be máig a fiatalok százait, engem mind jobban mardos a kétség: nincs-e az úgynevezett magas irodalomnak is jókora része az emberiség mind megférkezzhetetlenebb elrugaszkodásában, amelynek egyik tünete a motorosok minden cél és értelem nélküli vad rohanása, másik jelensége a testiség szüntelen otromba fitogtatása, de legjellegzetesebb kinövése mégis az egész földgolyót megsemmisüléssel fenyegető atombomba.

Mi rémített meg engem annyira idősebb néném váratlan halálhírében, hogy egészen a zsigeréig kényszerített hatolni a művészetek fonák-ságainak?

Ha a magam sorsát tekintem, akkor megrendítő, hogy négy unokahúgom ilyen korán szülők nélkül maradt; de ha azt nézem, hogy mind a négy a saját szárnyára kapott már, hárman nem is Szabadkán, hanem más-más városban élnek, akkor mégis azt kell gondolnom, bármilyen fájdalmasan érinti őket édesanyjuk elvesztése, mégsem okoz az életükben nagyobb megrázkódtatást.

Csak nem az a babonás félelem reszket bennem, hogy ha két középső testvérem egyaránt életének ugyanazon a szakaszán szállt sírba, akkor én sem élhetek tovább, mint Erzsike, engem is kiterítenek ötvennégy éves koromban?

Odakint hat órát kongat a torony.

Most be kell mennem a szüleimhez, jó reggelt kívánni nekik, mint minden áldott nap, amikor itthon vagyok. Ha máskor ez napkezdéseim legkedvesebb perce, most jobban szeretném, ha nem volnék itthon, ha valahogy elkerülhetném a találkozást szüleimmel. Kornél hidegen nézné az egész világ pusztulását, én azonban roskadozok egy emberi tragédia súlya alatt.

Hogyan mondom meg édesapámnak meg édesanyámnak, hogy már a harmadik gyermeküket kell eltemetniük?!

GUSTAV JANOUCH BESZÉLGETÉSEI FRANZ KAFKÁVAL

A FORDÍTÓ BEVEZETÉSE

Gustav Janouch cseh—német író 1920-ban mint tizenhét éves fiatal-ember ismerkedett meg Franz Kafkával. Édesapja, aki ugyanannál a Munkás Balesetbiztosító Intézetnél dolgozott, ahol Kafka jogtanácsos volt, mutatta be fiát A pör írójának. Ismeretségük barátsággá mélyült. Janouch rendszeresen találkozott Franz Kafkával, és naplót vezetett beszélgetéseikről. 1926-ban részt vett Kafka *Az átváltozás* (*Die Verwandlung*) című kötetének cseh nyelvű kiadásában, és lefordította cseh nyelvre Kafka *Egy falusi orvos* (*Ein Landarzt*) című novella kötetének hat elbeszélését Josef Florian kiadó részére. Ezek közül csupán az „Egy álmom” (*Ein Traum*) című jelent meg nyomtatásban 1929-ben mint Otto Coester német festőnek *Az átváltozás* témaköréről készített hat eredeti rézkarcának bevezetője.

Josef Florian felszólította Gustav Janouchot, hogy készítse elő Kafkával folytatott beszélgetéseinek feljegyzéseit cseh nyelvű kiadásra. Ekkor állította össze későbbi kötetének anyagát. A kiadásra sajnos nem került sor, a letisztázott kézirat pedig elveszett Janouch évekig tartó vándorlásai során.

A második világháború alatt Gustav Janouch részt vett az ellenállási mozgalomban. A háború után korrupció, hivatali visszaélés és lopás koholt vádjával letartóztatták. Tizenhárom nehéz hónapot töltött a hírhedt pankraci börtönben szigorú vizsgálati fogságban. Ezeknek a hónapoknak keserves tapasztalatai mindennapi személyes élménnyé változtatták Kafka nyomasztó árnyékbirodalmát. Megértő közelségbe került nagynevű barátjával és újból eszébe jutott a Florian kiadónak átadott kézírata. Miután végül is bebizonyult az ellene felhozott vádak tarthatatlansága, 1947 tavaszán szabadon bocsátották. Gustav Janouchnak egyik első dolga volt, hogy megmaradt iratai között és barátainál felkutatta jegyzeteit, és az újból összeállított anyagot visszafordította németre. Ebből a majna-frankfurti S. Fischer Verlagnál 1951-ben megjelent és nálunk eddig ismeretlen kötetből adom közre a legérdekesebb részleteket.

BOLDOG BALÁZS

BESZÉLGETÉSEK KAFKÁVAL

Részletek

GUSTAV JANOUCH

Franz Kafka lapozgatott Alfonz Paquet *Az orosz forradalom szelleme* című könyvében, amelyet magammal hoztam az irodába.

„El akarja olvasni a könyvet?”, kérdeztem.

„Köszönöm”, mondta Kafka és az asztalon át visszaadta a könyvet. „Most nincsen időm. Kár. Az emberek Oroszországban megkísérlik egy alapjaiban igazságos világ felépítését. Ez egy vallásos ügy.”

„De hiszen a bolsevizmus a vallások ellen fordul.”

„Azért teszi, mert maga is egyfajta vallás. Mik ezek az intervenciók, felkelések és blokádok? Kis előjátékai a nagy, kegyetlen vallásháborúknak, amelyek végigsöpörnek majd a világon.”

Találkoztunk egy nagy csoport munkással, akik zászlók és jelvények alatt gyűlésre vonultak. Kafka megjegyezte: „Az emberek olyan öntudatosak, magabiztosak és jókedvűek. Uralják az utcát, s így azt hiszik, hogy ők a világ. Pedig tévednek. Mögöttük már ott állnak a titkárok, hivatalnokok és hivatásos politikusok, ezek a modern szultánok, akiknek egyengetik az utat a hatalomhoz.”

„Nem hisz a tömegek erejében?”

„Látom a tömegek alakatlan, szinte féktelen erejét, mely arra vágyik, hogy megfékezzék és formába szorítsák. Minden igazán forradalmi fejlődés végén megjelenik egy Bonaparte Napóleon.”

„Ön nem hisz az orosz forradalom további terjedésében?”

Kafka hallgatott egy pillanatig, majd így szólt: „Minél tovább terjed egy áradás, annál sekélyebb és zavarosabb lesz a víz. A forradalom elpárolog, és csak az új bürokrácia iszapja marad vissza. A meggyötört emberiség bilincsei irodapapírból vannak.”

Beszámoltam Franz Kafkának az oroszországi helyzetről tartott előadásról, melyet a marxista diákok rendeztek a Hyberner utcai szociáldemokrata népház Róza-termében, és amelyre apám kíséretében elmentem.

Miután befejeztem a beszámolót, Franz Kafka megjegyezte:

„Nem értek politikai dolgokhoz. Ez persze hiányosság, amelyet szívesen felszámolnék. De annyi hibám van! A legközelebbi dolgok egyre távolabbra menekülnek előlem. Csodálom Max Brodot, aki a politika bozótjában is kiismeri magát. Gyakran sokat és hosszasan mesél a napi

eseményekről. Meghallgatom, mint ahogyan most magával teszem, és mégsem tudok egészen a dolgok mélyére hatolni.”

„Nem jól fejeztem ki magam?”

„Félreért. Jól fejezte ki magát. A hiba bennem van. A háború, az oroszországi forradalom és az egész világ nyomora úgy hatnak rám, mint a rossz özőne. Valóságos árvíz. A háború megnyitotta a káosz zsilipeit. Az emberi lét külső segédkonstrukciói összeomlanak. A történelmi eseményeket már nem az egyén, hanem a tömegek határozzák meg. Löknek, nyomnak, elsöpörnek. Elszenvedjük a történelmet.”

„Azt akarja mondani, hogy az ember már nem vesz részt a világ alakításában?”

Kafka felsőtestével kis imbolygó mozdulatot tett.

„Nem ért meg teljesen. Arról van szó, hogy az ember eldobta magától a világ alakításában való közreműködését és az érte való felelősséget.”

„Ez lehetetlen. Nem látja a munkaspárt növekedését? A tömegek mozgathatóságát?”

(Megjegyzésem az oroszországi helyzetről elhangzott előadás és apám ezzel kapcsolatos véleményének visszhangja volt.)

„Éppen ez az”, mondta Franz Kafka. „A mozgalom megfosztja a szemlélődés lehetőségétől. Tudatunk beszűkül. Észre sem vesszük, hogy elveszítjük eszmélésünket anélkül, hogy elveszítenénk az életet.”

„Azt akarja mondani, hogy az emberek felelőtlenek?”

Franz Kafka keserűen mosolygott.

„Mindannyian úgy élünk, mintha egyeduralkodók volnánk. Ezáltal koldusokká leszünk.”

„Hova fog ez vezetni?”

Kafka vállat vont, és kinézett az ablakon.

„A feleletek csupán kívánságok és ígéretek. De ez nem bizonyosság.”

„És mi az élet, ha nincs bizonyosság?”

„Ez zuhanás. Talán egy bűnbeesés.”

„Mi a bűn?”

Kafka a nyelve hegyével megnedvesítette az alsó ajkát mielőtt válaszolt.

„Mi a bűn... Ismerjük a szót és az alkalmazását, de elvesztettük az érzést és a felismerést. Ez talán már a kárhozat, az Istentől való elhatároltság, az értelmetlenség.”

Apám belépése félbeszakította a beszélgetést.

Búcsúzásnál Kafka doktor váratlanul azt mondta bocsánatkérő hangon: „Ne töprengjen azon, amit mondtam.”

Meglepődtem. Kafka számomra tanító és gyóntató volt. Ezért szorongva kérdeztem: „Miért? Hiszen mindezt komolyan gondolta.”

Mosolygott.

„Éppen azért. Lehet, hogy komolyságom méregként hat magára, mert fiatal.”

Ez sértett.

„A fiatalság nem testi fogyatékoság. Azért még tudok gondolkodni.”

„Látom, hogy ma semmiképpen sem értjük meg egymást. De ez jó. A félreértés megvédi csúnya pesszimizmusomtól, ami — bűn.”

1921 karácsonyára kaptam apámtól egy könyvet: *Az emberiség felszabadítása. Szabadságesszmék a múltban és a jelenben.*

Amikor — azt hiszem, 1923 tavaszán — megmutattam ezt a testes kötetet Franz Kafkának, sokáig nézegette Arnold Böcklin „A háború” és Verescsagin „A koponyapiramis” című képeinek reprodukcióját.

„A háborút tulajdonképpen még sohasem ábrázolták helyesen”, mondta Kafka. „Rendszerint csak részjelenségeket vagy eredményeket mutatnak meg, mint ez a koponyapiramis. Azonban a háború borzalma a fennálló biztonságok és konvenciók teljes felbomlása. Elburjánzik a test állati mivolta és megfojt minden szellemi. Olyan ez, mint a rák-betegség. Az ember évek, hónapok, napok, órák helyett már csak pillanatokat él. Ezeket sem éli, hanem csupán tudatosítja, vagyis csak létezik.”

„Ezt a halál közelsége okozza”, jegyeztem meg.

„Ezt a tudat és a haláltól való félelem okozza.”

„Hát az nem ugyanaz?”

„Nem, az nem ugyanaz. Aki a maga teljességében megérti az életet, az nem fél a haláltól. Halálfélelem a be nem teljesedett élet eredménye. A hűtlenségnek egyik megnyilvánulása.

A háború utáni idők számos nemzetközi konferenciáinak egyikéről beszélgettünk.

Franz Kafka azt mondta: „Ezeknek a nagy politikai összejöveleteknek közönséges kávéháznívójuk van. Az emberek sokat beszélnek és hangosan, hogy minél kevesebbet mondjanak. Lärmás csönd. Igazak és érdekesek csak a háttérben kötött üzletek, amelyekről szó sem esik.”

„Véleménye szerint tehát a sajtó nem szolgálja az igazságot?”

Kafka szája fájdalmas mosolyra húzódott.

„Az igazság egyike az élet kevés igazán nagy és értékes dolgainak, amelyeket nem lehet megvásárolni. Az ember ajándékba kapja, mint a szerelmet vagy a szépséget. Az újság viszont áru, amellyel kereskednek.”

„Szóval a sajtó az emberiség butítását szolgálja”, jegyeztem meg félénken.

Franz Kafka diadalmas arccal nevetett.

„Nem, nem! Minden, még a hazugság is az igazságot szolgálja. Árnyékok nem oltják ki a napot.”

Franz Kafka újságokkal szemben igen szkeptikus volt. Mosolygott, ha meglátott nálam egy csomó különböző lapot.

Egyszer azt mondta: „A szólásmód — beletemetkezik az újságba — híven fejezi ki a helyzetet. Az újság közli a világ eseményeit — köveket rak piszkos göröngyök mellé. Valóságos föld- és homokhalmaz. De hol az értelem? Helytelen a történelemben felhalmozott eseményeket látni. Az események értelmén van a hangsúly. Ezt azonban nem találjuk az újságban, hanem csak a hitben, a látszólag véletlen objektívizálódásában.”

Beléptem Kafka irodájába. Senki sem tartózkodott a szobában. Nyitott iratok, egy tányér két körtével és néhány újság Kafka asztalán

arról tanúskodott, hogy az épületben van. Leültem hát az íróasztal melletti „látogatószékre”, elvettem a *Prager Tageblatt*ot, és olvastam.

Egy idő múlva jött Kafka.

„Régóta vár?”

„Nem”, mondtam, „olvastam”. És megmutattam neki az újságcikket a Népszövetség üléséről.

Kafka gyámoltalan mozdulatot tett.

„A Népszövetség! Beszélhetünk egyáltalán a népek szövetségéről? Úgy gondolom, hogy a Népszövetség elnevezés csak egy új küzdőtér álcázása.”

„Azt akarja mondani, hogy a Népszövetség nem békeszervezet?”

„A Népszövetség olyan szervezet, amely a harc lokalizálását célozza. A háború folytatódik, csak más eszközökkel. A katonák divízióit a gyárosok bankjai váltották fel. Az ipar hadipotenciáljának helyébe a nagytőke harckészsége lépett. A Népszövetség nem a népek szövetsége, hanem csupán a különböző érdekközösségek átrakodóhelye.”

Felhívtam Franz Kafka figyelmét egy hosszú cikkre, mely a jóvátétel problémájával foglalkozott. Elnézett az újság fölött és ajkát biggyesztve megjegyezte: „Ez alapján véve nagyon egyszerű. Igazán nehezek és megoldhatatlanok csak azok a kérdések, amelyeket nem lehet megfogalmazni, mert a teljes élet problematikáját foglalják magukban.”

Beszélgettünk egy újságcikkről, amelyben a rossz európai békekilátásokról írtak.

„Hiszen a békeszerződés végleges”, jegyeztem meg.

„Semmi sem végleges”, mondta Franz Kafka. „Ábrahám Lincoln szerint semmi sincsen véglegesen rendezve, amíg nem rendezik igazságosan.”

„Mikor lesz az?”, kérdeztem.

Kafka vállát vonogatta.

„Ki tudja? Az emberek nem istenek. A történelmet jelentéktelen pillanatok hibái és hősiessége alkotják. Ha követ dobnak a folyóba, hullámkörök képződnek. Az emberek többsége azonban az egyéni túlmenő felelősség tudata nélkül él, és — azt hiszem — ez a nyomorúság magja.”

„Mit szól Max Hoelz esetéhez?”, kérdeztem.

(A középnémet felkelés vezérét 1921-ben a német határokon túl fogták el. A csehszlovák kormány megtagadta kiadatását.)

Kafka felvonta a vállát.

„Elérhető a jó a rossz által? Az erő, amely szembeszegül a sorssal tulajdonképpen gyöngeség. Az odaadásban és az elviselésben sokkal több erő van. Ezt azonban marquis de Sade nem érti meg.”

„Marquis de Sade?” csodálkoztam.

„Igen”, bólintott Franz Kafka. „Marquis de Sade, akinek élettörténetét kölcsönadta, korunk igazi patrónusa.”

„Talán mégsem.”

„De igen. Marquis de Sade csak mások szenvedése árán jut élet-örömhöz, mint ahogy a gazdagok luxusát a szegények nyomorúsága fizeti meg.”

Hogy vereségemet palástoljam, aktatáskámba nyúltam, és Vincent van Gogh képeinek reprodukcióit mutattam neki.

Kafka nagyon örült.

„Ez a kávéházkert a háttérben az ibolyakék éjszakával csodaszép”, mondta. „A többi kép is szép, de a kávéházkert elbűvöl. Ismeri a rajzait?”

„Nem, azokat nem ismerem.”

„Kár. Benne vannak a *Levelek a tábolydából* című kötetben. Talán hozzájut valahogy a könyvhöz. Úgy szeretném, ha tudnék rajzolni. Mindig újból megpróbálom, de nem sül ki belőle semmi. Valami egészen személyes képírás a rajzom, amelynek értelmét bizonyos idő múlva magam sem tudom kivenni.”

„Elolvastam Werfel színművét, a »Spiegelmensch«-et.”

„Régen ismerem ezt a munkáját”, mondta Kafka.

„Werfel két ízben részleteket olvasott fel nekünk belőle. A nyelvezete szépen hangzik, de — hogy őszinte legyek — nem értem jól a dolgot. Werfel vastag falú edény, amely könnyebben szólal meg különböző külső rázkódtatásoktól, mint az erjedő tartalom révén.”

„Igaz, hogy nagy zenei regényt ír?”, kérdeztem.

Kafka bólogatott.

„Igen, már régen dolgozik rajta. Verdiről és Wagnerről szóló regény lesz. Bizonyára felolvas majd nekünk belőle, ha Prágába jön.”

„Olyan kedvetlen arckifejezéssel mondja”, jegyeztem meg. „Nem szereti Werfelt?”

„De igen, sőt nagyon szeretem”, mondta Franz Kafka élénken. „Hiszen már gimnazista korában ismertem. Max Brod, Felix Weltsch, Werfel és én gyakran mentünk együtt kirándulni. Ő volt a legfiatalabb és talán ezért a legkomolyabb. Forrt benne az ifjúság. Előadta nekünk a verseit. Mi feküdtünk a fűben, és hunyorgattunk a naptól. Olyan szép idők voltak, hogy már a rájuk való emlékezésért is szeretnem kell Werfelt és a többi pajtást.”

„Egészen elszomorodott”, mondtam.

Kafka bocsánatkérően mosolygott.

„Szép emlékek bánattal vegyítve jobban ízlenek. Én tehát tulajdonképpen nem vagyok szomorú, hanem csupán élvhajhászó.”

„Ezek Franz Blei keserű gyökerei.”

Mint a ketten nevettünk. De csak egy pillanatra.

Franz Kafka újból elkomolyodott.

„A valóságban egészen másképpen van”, mondta. „Ha arra gondolok, hogy legjobb barátaim szerelméből, a zenéből semmit sem értek, úgy mindig halk, édes-bús szomorúság vesz rajtam erőt. Olyan ez, mintha szellő érne, a halál lehelete. A következő pillanatban már el is múlt. De rádöbbenek, hogy a legközelebbi emberek is milyen távol vannak tőlem, s ettől az arcom komor kifejezést kap, amit meg kell bocsátania.”

„Mit bocsássak meg? Hiszen nem bántott. Ellenkezőleg, nekem kell bocsánatot kérni a sok kérdezősködésem miatt.”

Kafka nevetett.

„A legegyszerűbb megoldás, ha a bűnt magára is kiterjesztjük. Meg fogom vesztegetni.”

Kafka kinyitotta íróasztalának fiókját, és átnyújtotta az Insel Verlag egyik színes kis kötetét.

„*Amit sivatag-atyák meséltek*”, olvastam hangosan a címet.

„Bűbájos”, mondta Kafka. „Nagyszerűen szórakoztam. A szerzetesek a sivatagban vannak, de a sivatag nincsen bennük. Ez zene! Nem kell a könyvecskét visszaadnia.”

Franz Kafka vitás dolgokat már egyetlen megjegyzéssel is villámszerűen meg tudott világítani. Pedig sohasem igyekezett szellemes vagy elmés benyomást kelteni. Szájából minden, amit mondott egyszerűnek, magától értetődőnek és természetesen hangzott. Es ezt nem valamilyen különleges szórenddel, arcjátékkal vagy hangjának tónusával érte el. Kafka egész egyénisége hatott a hallgatóra. Olyan csöndes volt és nyugodt. De élénk, fénylő szeme zavartan kezdett pislogni, ha a zenére vagy írói munkásságára tereltem a beszélgetést.

„A zene olyan számomra, mint a tenger”, mondta egyszer. „Lenyűgöz, tele vagyok csodálattal, lelkesedem, és mégis félek, nagyon félek a végtelenségétől. Hiába, rossz tengerész vagyok. Max Brod, az egészen más. Fejest ugrik a zengő áradatba. Versenyúszó.”

„Max Brod zenekedvelő?”

„Úgy ért a zenéhez, mint kevesen. Legalább Vitezslav Novák ezt mondta.”

„Ismeri Novákot?”

Kafka bólogatott.

„Futólag. Novák és sok más cseh komponista és muzsikusz feljár Maxhoz. Nagyon szeretik egymást. Mindenkin segít, ahol csak lehet. Ez Max.”

„Akkor doktor Max Brod jól beszél csehül?”

„Kitűnően. Irigylem érte. Látja...”

Kafka kinyitja íróasztalának egyik oldalfiókját.

„Itt van a *Naše Reč* (A mi nyelvünk) című folyóirat két teljes évfolyama. Szorgalmasan tanulmányozom őket. Kár, hogy nincsen meg minden eddig megjelent füzet. Szívesen a magaménak mondanám. A nyelv a szülőföld zengő lehelete. Sajnos, súlyosan asztmás vagyok, mert nem tudok sem csehül, sem héberül. Azonban mind a kettőt tanulom. De ez olyan, mintha az ember álmodt volna. Hogyan lehet kívülről megtalálni azt, aminek belülről kell fakadnia?”

Kafka bezárta az íróasztal fiókját.

„A zsidóvárosi Karpfengasse-ből, ahol születtem, mérhetetlenül messze van hazáig!”

„Én Délsláviában születtem”, jegyeztem meg, mert meghatott a tekintete.

Kafka a fejét rázta.

„A zsidóvárosból a Tein-templomig sokkal hosszabb az út. Más világból való vagyok.”

Igyekeztem egy olvasott színmű eszmei tartalmát megmagyarázni.
„És mindezt ott egyszerűen elmondják?“, kérdezte Kafka.
„Nem“, feleltem. „A szerző a dolgok képszerű ábrázolásán dolgozik.”
Biccentett. „Ez helyes. Nem elég valamit elmondani. Élni kell a dolgokat. Ebben a nyelv lényeges közvetítő, valami élő, médium. De nem szabad eszközként kezelni, hanem át kell élni, el kell szenvedni. A nyelv örök szerető.”

Expresszionista költők munkáinak antológiájáról azt mondta:
„Ez a könyv elszomorít. A költők az emberek felé nyújtják a kezüket. Azonban az emberek nem látnak baráti kezeket, hanem csupán görcsösen összeszorított öklöket, amelyek megcélazzák a szemeket és a szíveket.”

Hazakisértem Kafkát az irodából. Szüleinek a háza előtt váratlanul összetalálkoztunk Felix Weltschel, Max Broddal és a feleségével. Néhány szót váltottunk és megállapodtunk, hogy este felkeressük Oskar Baumot. Amikor Kafka barátai elváltak tőlünk, hirtelen eszébe jutott, hogy először láttam Brod feleségét.

„És én tulajdonképpen be se mutattam”, mondta. „Ezt igazán sajnálom.”

„Nem tesz semmit”, jegyeztem meg. „Így legalább jobban megnézhettem magamnak.”

„Tetszett?” kérdezte Kafka.

„Csodálatosan kék szeme van”, válaszoltam.

„És ezt azonnal felfedezte?”

„Tanulmányozom a szemeket. Többet mondanak nekem, mint a szavak”, mondtam fölényesen.

De Franz Kafka nem figyelt rám. Komoly arccal elnézett fölöttem.

„Minden barátomnak csodálatos szeme van”, szólalt meg. „Szemük sugara az egyetlen világítása annak a börtönnek, amelyben élek. És ez is csak műfény.”

Nevetett, kezét nyújtott, és belépett a házba.

Az álmatlanságról, amelyben szenvedett, egyszer azt mondta:

„E mögött az álmatlanság mögött talán csak nagy halálfélelem rejtőzik. Talán félek, hogy a lélek — mely álmomban elhagy — nem tér többé vissza. Talán az álmatlanság csupán a bűn túl éber tudata, mely a gyors ítélet lehetőségétől tart. Talán már az álmatlanság is bűn. Talán lázadás a természetes ellen.”

Megjegyeztem, hogy az álmatlanság betegség.

Kafka erre azt felelte: „A bűn minden betegség gyökere. Ez a halandóság oka.”

Francia festők kiállításán voltam Kafkával a Grabenen. Voltak ott képek Picassótól: kubista csendéletek és rózsaszínű nők óriási lábakkal

„Ez egy pajkos torzító”, jegyeztem meg.

„Nem hiszem”, mondta Kafka. „Csak jelzi azokat a torzulásokat, amelyek még nem hatoltak tudatunkba. A művészet tükör, amely előre siet, mint néha az óra.”

Konstruktivista festmények fényképeit hoztam magammal.

Kafka azt mondta: „Ezek mind csak álmok egy csodálatos Amerikáról, a korlátlan lehetőségek csodaországáról. Ez teljesen érthető, mivel Európa egyre inkább a lehetetlen korlátotság országa lesz.”

Nézegettük George Grosz politikai rajzainak gyűjteményét.

„Micsoda gyűlölet”, jegyeztem meg.

Franz Kafka furcsán mosolygott.

„Csalódott ifjúság”, mondta egy idő múlva. „Olyan gyűlölet, mely a szeretetre való lehetetlenségből ered. A kifejezés ereje bizonyos gyengeségből származik. Ez a rajzok kétségbeesettségének és erőszakosságának forrása. Különböző almanachban verseket olvastam Grosztól.”

Kafka a rajzokra mutatott: „Ez rajzolt irodalom.”

Megtekintésre hoztam Franz Kafkának néhány új könyvet a Neugebauer könyvkereskedésből.

George Grosz rajzainak egyik kötetében lapozgatva azt mondta: „Ez a tőkéről alkotott régi szemlélet — a kövér, cilinderes férfi a szegények pénzén ül.”

„Hiszen ez csak egy allegória”, vetettem közbe.

Franz Kafka összehúzta a szemöldökét.

„Azt mondja „csak”? Az allegóriából az emberek gondolkodásában a valóság képmása lesz, ami természetesen helytelen. De a tévedés már megtörtént.”

„Szóval azt akarja mondani, doktor úr, hogy a kép hamis?”

„Ezt éppen nem mondanám. Igaz is, meg hamis. De csak egy szempontból igaz. Hamis pedig annyiban, hogy a nézetnek ezt a részizágtségát az egészre vonatkoztatja. A kövér, cilinderes ember a szegények nyakán ül. Ez helyes. A kövér ember azonban a kapitalizmus és ez már egészen helyes. A kövér ember egy bizonyos rendszer keretében uralja a szegényt. De az ember nem a rendszer. Még csak nem is annak ura. Ellenkezőleg: a kövér ember is visel bilincseket, amelyeket a kép nem ábrázol. A kép nem teljes. Ezért nem jó. A kapitalizmus függőségek rendszere. Ezek belülről kifelé, kintről befelé, fentről lefelé és lentről felfelé hatnak. Mindenre bilincset rak a függő viszony. A kapitalizmus a világnak és a léleknek egy bizonyos állapota.”

„Tehát hogyan ábrázolná?”

Kafka doktor vállat vont, és szomorúan mosolygott.

„Nem tudom. Mi zsidók tulajdonképpen nem vagyunk festők. Nem tudjuk a dolgokat statikusan ábrázolni. Mindig folyamatban látjuk őket, mozgásban, átalakulásban. Elbeszélők vagyunk.”

Egy hivatalnok belépése félbeszakította a beszélgetést.

Amikor a zavaró tisztviselő elhagyta az irodát, vissza akartam térni megkezdett beszélgetésünk érdekes témájára. Kafka azonban csak eny-

nyit mondott befejezésül: „Hagyjuk ezt. Egy elbeszélő nem tud az elbeszélésről beszélni. Mesél vagy hallgat. Ennyi az egész. Világa felzeng benne, vagy hallgatásba merül. Az én világom elhalkul. Kiégtem.”

Megmutattam Kafkának az arcképemet, amelyet barátom Vladimir Sychra rajzolt.

El volt ragadtatva.

„Nagyszerű a rajz. És mennyire találó”, mondta többször.

„Szóval az a véleménye, hogy hű, akár egy fénykép?”

„Hova gondol? Semmi sem lehet olyan megkérdőjelezhető, mint egy fotográfia. Az igazság a szív ügye. Ahhoz pedig csak művészettel lehet hozzáférkőzni.”

Franz Kafka mindig nagyon csodálkozott, ha azt mondtam, hogy moziban voltam. Egyszer megkérdeztem: „Nem szereti a mozit?”

„Ezen még sohasem gondolkodtam”, felelte Kafka. „Habár nagyszerű játék. De én nem bírom, mert úgy látszik, túl erős az „optikai” hajlalom. A szem embere vagyok. A mozi pedig zavar a nézésben. A mozidatok gyorsasága és a képek hirtelen váltása állandó felületességre kényszeríti az embert. Nem a tekintet veszi birtokába a képeket, hanem azok a tekintetet. Elárasztják a tudatot. A mozi egyenruhába öltözteti a szemet, amely eddig ruhátlan volt.”

„Ez súlyos állítás”, jegyeztem meg. „A szem a lélek ablaka, mondja egy cseh közmondás.”

Kafka bólintott.

„A filmek vas ablaktáblák.”

Néhány nap múlva visszatértem erre a beszélgetésre.

„A mozi hihetetlen nagy hatalom”, mondtam. „Sokkal nagyobb, mint a sajtó. Bolti lányok, masamódok és szabónők olyan arcot festenek maguknak, mint Barbara La Marr, Mary Pickford és Pearl White.”

„Ez természetes. A szépség utáni vágy színésznőket formál az asszonyokból. A reális élet csak a költők álmainak visszfénye. Modern költők lírájának húrjai tulajdonképpen vég nélküli celluloidszalagok.

Az egyik prágai folyóirat ankétjáról beszélgettünk. Első kérdése így hangzott: Van fiatal művészet?

Az volt a véleményem, hogy furcsa dolog fiatal művészet után érdeklődni. Csak művészet van és giccs. Ez az utóbbi sokszor izmusok és divatok álarcában jelentkezik.

Franz Kafka azt mondta: „A kérdésben a hangsúly nem a főnéven, a „művészet” van, hanem a közelebbi megjelölésen, azon, hogy „fiatal”. Ebből kitűnik, hogy komolyan kételkednek egy művészi ifjúság létezésében. És manapság valóban nehéz egy szabad, terhektől mentes ifjúságot elképzelni. Ezeknek az éveknek a félelmetes sodra mindent elárasztott. A gyermekeket is. Bár a tisztátlanság és az ifjúság kölcsönösen kizárja egymást. De hol van a mai emberek ifjúsága? Bizalmas viszonyban van a tisztátlansággal. Az emberek ismerik a tisztátlanság hatalmát. Az ifjúság hatalmát azonban elfelejtették. Ezért kételkednek ma-

gában az ifjúságban. És művészet az ifjúság biztonságának mámora nélkül?”

Kafka széttárta a karját, majd tehetetlenül az ölébe ejtette.

„Az ifjúság gyöngé. Nagyon erős a külső nyomás. Egyszerre védekezni és újat adni — ebből származik a görcs, mely eltorzítja az arcot. A fiatal művészek nyelve többet eltitkol, mint amennyit közöl.”

Elmondtam, hogy az ifjú művészek, akikkel Lydia Holznernél találkoztam, többnyire negyven év körüli emberek.

Franz Kafka bólintott.

„Helyes. Sok ember csak most pótolja ifjúságát. Csak most játszik rablósdit és indiánt. Persze nem úgy, hogy ijjal és nyíllal szalad a Stadtpark útjain. Nem. Egyszerűen beül a moziba, és kalandorfilmeket néz. Ez minden. A sötét mozi elmulasztott ifjúságának laterna magicája.”

Fiatal írókról beszélgettünk. Franz Kafka megjegyezte: „Irigylem az ifjúságot.”

„Hiszen még nem olyan öreg”, mondtam.

Kafka mosolygott: „Olyan öreg vagyok, mint a zsidóság, mint az örök zsidó.”

Ránéztem.

Kafka a vállamra tette a kezét.

„Most megijedt. Ez csak szerény kísérlet volt a tréfálkozásra. De az ifjúságot valóban irigylem. Minél öregebb lesz az ember, annál szélesebb a látóhatára. Viszont az élethelehetőségek egyre kisebbek. Végül nem marad más, csak egyetlen felpillantás és egyetlen kilégzés. Az ember ebben a pillanatban valószínűleg áttekinti egész életét. Először — és utoljára.”

Amikor Kafka egyszer egy bűnügyi regényt látott az aktatáskámban levő könyvek között, azt mondta: „Nem kell restellnie, hogy ilyesmit olvas. Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődése* tulajdonképpen szintén csak egy bűnügyi regény. És Shakespeare „Hamlet”-je? Az detektív-darab. A cselekmény középpontja egy titok, amelyet lassan szellőztetnek. De van-e nagyobb titok, mint az igazság? A költészet mindig az igazságot kutató expedíció.”

„És mi az igazság?”

Kafka egy pillanatig hallgatott, majd ravaszul elmosolyodott.

„Az a látszat, mintha rajtakapott volna egy üres frázison. Pedig nem így van. Az igazság az, amire minden embernek szüksége van, hogy élni tudjon, és amit mégsem szerezhet be senkitől. Mindenkinél önmagából kell mindig újból kitermelnie, különben elpusztul. Igazság nélkül nem lehet élni. Az igazság talán maga az élet.”

Megmutattam Franz Kafkának Oscar Wilde *Célok* című tanulmánykötetének német fordítását, amelyet Leo Lederertől kaptam ajándékba.

Kafka lapozgatott a könyvben, s így szólt: „Ez csillog és csábít, ahogy csak egy méreg tud csillogni és csábítani.”

„Nem tetszik a könyv?”

„Ezt nem mondtam. Ellenkezőleg: túl könnyen tetszik. És ez ennek a könyvnek egyik nagy veszélye. Mert ez a könyv veszélyes, mivel az igazsággal játszik. Márpedig az igazsággal való játék mindig az élettel való játék is.”

„Szóval fenntartja, hogy igazság nélkül nincsen igazi élet?”

Franz Kafka némán bólintott.

Kis szünet után azt mondta: „A hazugság gyakran csak annak az ijelelemnek a kifejezése, hogy az igazság agyongyomhat. Saját kicsinységünknek, a bűnnek a kivetítése, amelytől félünk.”

A fiatal F. W. öngyilkos lett boldogtalan szerelme miatt.

Erről beszélgettünk.

Franz Kafka megjegyezte: „Mi a szerelem? Nagyon egyszerű. Szerelem minden, ami felfokozza, tágítja és gazdagítja az életünket. A magasság felé és a mélységbe. A szerelem annyira nem kétes, mint egy jármű. Problematikus csupán a vezető, az utasok és az út.”

Franz Kafka volt az első ember, aki komolyan vette szellemi életemet, mint felnőttel beszélt velem, és ezzel erősítette önérzetemet. Irántam tanúsított érdeklődése nagy ajándék volt számomra. Ezt egyszer meg is mondtam neki.

„Nem rabolom el az idejét? Hiszen olyan buta vagyok. Ön olyan sokat ad nekem és én Önnek semmit.”

Kafkát valósággal zavarba hozták szavaim.

„Ugyan, ugyan”, mondta csitítóan. „Maga gyerek, miért volna rabló? Abból az időből ajándékozok magának, ami nem is az enyém, hanem a Munkás Balesetbiztosító Intézeté. Attól lopjuk közösen az időmet. Nem egyszerű ez! És ami azt illeti, nem is buta. Tehát hagyja az effajta beszédet, amellyel csak annak bevallására kényszerít, hogy mennyire örülök ifjonti odaadásának és megértésének.”

Felkerestem Franz Kafkát az irodájában.

Fáradtan ült az íróasztalánál. Lógó karok, összeszorított ajkak.

Mosolyogva nyújtott kezét.

„Meglepően rossz éjszakám volt.”

„Elment az orvoshoz?”

Elhúzta a száját.

„Az orvos...”

Felemelte a jobb kezét tenyérrel fölfelé, majd leejtette.

„Az ember nem menekülhet önmagától. Ez a sors. Az egyetlen lehetőség elfelejteni mint néző, hogy velünk játszanak.”

A nyirkos őszi idő és a meglepően korán beköszöntő kemény tél fokozták Kafka betegségét.

Üresen és elhagyatva állt az asztala az irodában.

„Láza van”, mondta doktor Treml, aki a másik asztalnál ült. „Talán nem is látjuk többé.”

Szomorúan mentem haza.

Hetekig üresen maradt az íróasztala.

Egyszer azután megint ott találtam az irodában. Sápadtan, hajlottan, mosolyogva.

Fáradt, halk hangon elmondta, csak azért jött be, hogy átadjon néhány aktát és kivegyen az íróasztalából különböző magániratokat. Egyáltalán nincsen jól. A közeli napokban a Magas Tátrába utazik egy szanatóriumba.

„Helyes”, mondtam. „Utazzék minél előbb, ha módjában áll.”

Franz Kafka szomorúan mosolygott.

„Éppen ez az idegölő és nehéz. Az életnek annyi lehetősége van, és mindegyikben csupán saját létünk elkerülhetetlen lehetetlenülése tükröződik.”

Száraz, görcsös köhögés fogta el, de gyorsan leküzdötte.

Egymásra mosolyogtunk.

„Meglátja”, jegyeztem meg, „minden jóra fordul.”

„Már jó”, mondta Franz Kafka halkán. „Mindenre igent mondtam. Így a szenvedésből varázslat lesz és a halál csak az édes élet alkotórésze.”

A tátrai szanatóriumba való elutazása előtti búcsúnál azt mondtam: „Majd erőre kap és egészségesen tér vissza. A jövő mindent jóvá fog tenni. Majd minden megváltozik.”

Kafka jobb kezének mutatóujját mosolyogva a mellére tette.

„A jövő már itt van bennem. A változás csupán annyi, hogy a rejtett sebek láthatókká lesznek.”

Elfogott a türelmetlenség.

„Miért utazik szanatóriumba, ha nem hisz a gyógyulásban?”

Kafka az asztal fölé hajolt.

„Minden vádlott igyekszik az ítélethirdetés óráját elodázní.”

BOLD OG BAL ÁZ S fordítása

A KÜKLOPSZ BARLANGJA, A VÁROS KETRECE

AVAGY MELCHIOR A HÁBORÚ BŰVÖLETÉBEN

BORI IMRE

A XIX. század regényhőse előtt nyitva állt a világ: képességeitől, vérmérsékletétől függött csak, hogy mi lesz belőle, s mindegyik zsebében ott volt a jelképes marsallbot megszerzésének a lehetősége. A világ adva volt, s csak arra várt, hogy meghódítsák, az utak és a lehetőségek csábítóan hívogattak, s az ember bárhova került, otthon volt, s magáénak tudhatta mindazt, amit érzékei felfedezhettek számára. Ám amióta Flaubert művészetében megroppantak ezek az addig korlátlanul hitt lehetőségek, az irodalom történészei nem győzik siratni a veszni indult harmóniát, hiszen az elmúlt száz esztendő regény-története egyúttal a szűkülő látóhatárnak, a zsugorodó lehetőségeknek a története is, és az ember és világa megbomlott egyensúlya nyomán a „börtön”-regények is megszületnek. A XX. századi regénynek már van egy olyan vonulata, s nem egy jelentős alkotás, világirodalmi rangú mű tartozik ide, amelyet zárt regényvilágúnak lehetne minősíteni.

Nemcsak a regényhős köré húzható kör sugarának kicsiségéről van szó ezekben a regényekben, hanem a cselekmény és a regény-szellem terének a különbözőségéről is. Ha az egyik oldalra Proustot és közelébe egy Thomas Mann *Varázshegyét* állítjuk, akkor a másik oldalon egy Joyce, egy Franz Kafka művének kell állnia. S bár valamennyiben közös a regény-tér megszűkülte volta, zártsága, körülhatároltsága, azonban Proust és Mann esetében a lélek terét táguló horizontok szélesítik akár a végtelenségig, emlék- és gondolatmetszeteik száma elméletben korlátlan lehet, ugyanakkor Joyce és Kafka a zártságnak olyan határait érik el, amelyek a nyílt tér képzetét teljesen megsemmisítik. Ha Proust és Mann a mozdulatlanból teremtik meg a végtelenség és kaland dialektikáját, és a szinte mozdulatlan főhős s a mozgalmas, dinamikus lelki síkok ellentéteivel építkeznek, a zártnak minősülő Joyce-i, karkai regényvilág a mozgékony és kalandra kapható hőst üti a totális determináltság vitézévé. Az ilyen regények belső logikája mutatkozik meg itt, hiszen az egykori kalandregény éppen a *Robinson*ban mutatta meg, hogy a lényegét tevő szabadság-képzetet cáfolja meg, és képes olyan regény-helyzetet előhívni, amelyben a kaland önnön ellentétébe csaphat át és a zártság, az elszigeteltség, a magány fenyegető képzeteket sugallhatja. S ezt látjuk a két homéroszi költeményben is. Az *Iliász* tíz esztendeje nyílt idő, s akár egy századnyit is elbírna, míg a kalandosabb *Odüsszeia* tíz esztendeje, a főhős kalandos útja színes szövete ellenére

is zártabb, mint azé, amely Tróját szorongatja, s amelyik a falak mögött szorong.

A regényvilág e zártságát idézi Ranko Marinković műve, a *Küklopsz* is. A zártság képzetének megnövekedett funkcionális szerepe szemléltető ebben a regényben, s bárhogyan messük is a *Küklopsz* regénystruktúráját, a zártságnak a képzete, a börtön-világnak a hangulata mutatja meg magát, ez válik a mű szervező erejévé, s ez hordozza a mű gondolati rendszerét is. S a szerző nem elégszik meg sem részleges, sem pedig félmegoldásokkal. A zártság a jelképekben éppenúgy megjelenik, mint a regény álom-motívumában, s a „valóság”-síkján pedig már-már a kocka mértani alakzatainak sorozataként lesz a regény építőköveivé. Az ún. urbánus regénynek nem föltétlen velejárója ez a képzet, de Marinković nemcsak regényébe szőtte, hanem regény-építménye tengelyébe is helyezte, *mondanivalóvá* tette, s műve gondolati magvának legcsiraképesebb mozzanatává avatta, „kubista képzetként”, amelyben a *Város* geometriája mint valami mértani haladvány szörnyű logikája a szaporodni kényszerülésben találja meg lényege megmutatása lehetőségét a főhős hónapos szobájától a regény jelképes Polüphémosz-barlangjáig, felbukkanva a mű minden főbb ízületében. Ez és az ilyen város a regény ún. reális alapja. Melchior, a regény főhőse zárt világokban és zárt terekben bolyong, abban, amit az urbánus életérzés hangulataként és mint tragédiát élt át a lírai költészet is: egy Babits a „világosság udvaráról” szóló dalában, vagy Szabó Lőrinc a szörnyeteg város „nagy koponyáinak” — bérházainak — látványaként. Melchior hónapos szobája az „össejt” itt, amelyből kiindulva szobák és termek kísértenek: a szerkesztőségé, a kocsmáké, a színházé, szeretője hálószobájáé, barátai és ismerősei „négy falaie” — az emberi élet intimebb köreként, szélesebb sugárban pedig a kaszárnya és a kórház hatványozottan megsűrűsödött szobarengetege, s ezen is túl maga a Város egésze is, amelynek utcái, ezeket is szobafalak mezsgyéi határolják, nyilvános illemhelyeikkel bezárják a regénynek a „kubista” körét. Erre a világra borul égboltozatként a jelkép Polüphémosz-barlangja, s ez visszhangzik tovább ugyancsak a jelképek közé sorolható Zoopolis-képpel s az „egérfogó” sugalmazta vonatkozásokkal, hogy kiteljesedjék az állatkert-motívum bennük. A regény álom-motívuma ugyanakkor csak fokozza azt, amit Melchior fogva tartottságának nevezhetnénk. Az álomnak és a képzelődésnek a motívumai ugyanis nem a megszokott szabadság-gondolatot csendítik meg. A szerző gondosan elzár minden utat, amely a főhős menekülését elősegíthetné, s ha álmaiban ki-kiszabadul ugyan rabsága világából, az emberi Éden Polinéziájáig, de ott is a „sziget” várja, a körülhatároltság s az emberevők, hogy tudatosodjék: nincs szabad tér és nincs menekvés, az elkövetkezendőket nem lehet megállítani, és nem lehet elbújni az események elől.

A világ a regénynek az alapszövetében a *Küklopsz* barlangjává vált, amelybe beszorulva tehetetlenül kell várni, mikor válik az ember a falánk és emberhússal táplálkozó szörnynek, a háború Polüphémoszának, áldozatává. A háború előestéje van, az elkövetkezendő hetek és hónapok eseményei mintegy a levegőben lógnak már, az emberek ígézetében és rémületében élnek, apró ravaszkodásokkal akarnak kibújni áldozat voltak szerepéből, persze sikertelenül. Életük tere, a város, éppenúgy fogva tartja őket, mint tehetetlenségük, gyávaságuk vagy kényelmük. A re-

gény total planjai és mikroszkopikus részletei egyaránt az egérfogóba szorultak futkosását fényképezi, a falak és rácsok közé zsúfolt hangyabolyt láttatja, amelyre a Történelem készül taposni. A mű kezdetén a német katona csizmájának csikorgása „európai visszhangként” van jelen, hogy a zárófejezetben a város határában csikorogjanak és csörömpöljenek a fasizmus tankjai, s utolsókat rúgjon egy világ, amely megadta magát végzetének.

Aki „nem adja meg magát”, az Melchior, az újságíró. S ha a világ a Küklopsz markának szorítását érzi, a regény „homéroszi” vonatkozásaiban ő Odüsszeusz, a ravasz, aki a menekvés gondolatának bővülében e háborús világból keresi a kiutat, leginkább elemi furfanggal kísérletezik, soványítókúrával, hiszen ez mintegy álmai üzeneteként kínálja magát. A Tonga-szigetek, ahova folytatásos álmaként eljut, az emberevőké, s míg a jól tápláltakat sorra elpusztítják, ő a csont és bőr ember, megmenekszik. Mindennap ezért méretkezik a háborús rokkant utcai mérlegén (ez is jelkép különben!), nehogy elérje azt a súlyhatárt, amellyel alkalmassá válna katonai szolgálatra. A háború Polüphemoszra tehát róla is elmondhatná, mint Homéroszé mondta: „Mindig szép nagytermetű férfit vártam azonban, hogy majd erre kerül, nagy erő vértjével övezve: most pedig ennyire apró, hitvány, semmirekellő szúrta ki drága szemem, miután borral leigázott”. Melchior azonban nemcsak ravaszkodásaiban, eszében Odüsszeusz a modern kor Zoopoliszának, akinek útja a mindennapi élet görbe ösvényén vísz ágytól íróasztalig, a nőtől a kávéházig, hanem a tettek emberévé is érik a regény [küklopeiája során. S ha előbb megretten, mert tudja „hogy szilaj ember jön, nagy erő vértjével övezve. és sem igazságot, sem törvényt nem tud a szíve”, a történelem szorításában, mint Odüsszeusz a barlangban, arra is rádöbben, hogy csak a tettek segítenek, különben mindennapos lesz Polüphemosz lakomájának a látványa, ahogy „a társak után a kezét kivetette, egybefogott kettőt és mint kutyakölyköt, a földhöz verte. Az agyvelejük kiömlött, áztatta a földet. S készített vacsorát, őket szétszelve tagonként, s mint a hegyekben nőtt vad oroszlán, mitse hagyott meg”.

Anélkül, hogy különösebben kiéleznénk a regény „homéroszi” vonatkozásait, a Melchior-Odüsszeusz párhuzam egészen nyilvánvaló, s ebből a szempontból Marinković *Küklopsza* Joyce *Uliissesével* tart rokonságot, elsősorban azért, mert annál is a cselekménynek a fonala az, amely Homérosz költeményéből ered, s az adott hősök ösképei, helyzetek mintái kínálják fel magukat „örök emberi szituációkként”. S ahogy Odüsszeusz hosszú bolyongása során nemcsak a hazatérésre gondol, hanem a legintenzívebben át is éli és érzi is ezt a gondolatot, s tör célja felé ellenállhatatlan vonzásának engedelmeskedve, felkelve Kirké nászágyából, kitépve magát Nauszikaa karjából, legyőzve Szküllá és Kharübdisz csábításait, úgy tartja Melchior mindig „észben” a háborútól való félelemben az elkövetkezőket, s lesz a félelme „a gondolatnak az az érzékenysége, amellyel bepillantunk egzisztenciánk rettenetes jövődjébe”. S ahogy Odüsszeuszt kíséri bolyongásában az istennek szava és üzenete, a beleavatkozás lehetősége, úgy hangzik föl Melchior barátai ajkán az útját egyengető szöveget, úgy kapja a „tanításokat”, amelyek gondolati érését, helyzetismeretét segítik elő. Így mondja neki egyik prófétája, don Ferdinand, az előbb idézettek folytatásaként: „És mikor nem volt

az emberi jövőndő rettenetes? Az Ön félelme nem az örülteké, s nem reszket, mint valami kvéker, de mégis él Önben egy mániákus szükség-érzet, amely arra kényszeríti, hogy ezzel foglalkozzék, hogy minden kihangzásában felmérje, a keserűtől az édesig minden ízét megköstölje. Különösen az édesét. Mert a félelem érzésének is van édessége, s benne adva van egy belső, sötét virágzás lehetősége, valami keserű bölcsesség fekete gyümölcse csodálatos és magános érzésének feltétele. Így aztán berendezkedett és nem keresi a kiutat egérfogójából: ott rátalált „átkozott” szabadságára. „Átkozott”, mert az életfogytiglan börtönbe zárt rab nyomorult tettehez hasonlatos, aki magának azt a „fontos” munkát találta, hogy a cellájába hatoló fénysugárnál szalmazsákja szalmáját szálanként szárítsa.”

Ahogy a börtön-képzet a reflexióban megjelenve a regény „kubista” kocka-világára utal, úgy jelzi a „fogva tartottság” motívumát is, az egymásba csapásnak, az átjárásnak a lehetőségét, s ezzel az élet-képnek és a gondolatnak a legszorosabb egységét, már-már mitologikus egybeforrottságát, a „váltások” folytonosságát, egymásban tükrözését. Ha a regény reflektív rétege, a hétköznapi csevegések, a hevesebb tónusú szökváltások, kávéházi fecsegések és elmélyültebb eszmecserék sorozata a félelemnek, a közelgő háborúnak, az emberi jövőndőnek képzetei felett kering, a determináltság a cella-kép folytonos felbukkanásával szaporodik, s fojtogatja a regény világát, kitágítva Melchior „mániáját” a mindenkit foglalkoztató, izgató téma egyetemességévé — végső fokon a regény alapszövetévé, amelyben a kép és gondolat egy, s ha az egyiket elemezzük, a másik világa sejlik fel, s fordítva, ha a képek sugallatait követjük, a reflexiók világába törünk be, és azt kell tapasztalnunk, hogy egy világgal van dolgunk, amelynek színváltozásai, amennyire az író elemző kedvének és analitikus pillanatainak a következményei, annyira a sűrítés, a koncentráció eszközei is, hiszen a fel-felbukkanó kép- és gondolat-világ Melchior monomániáját a világ tengelyévé teszi, s végső fokon szembe is állítja ezzel a tehetetlenségében fuldokló világgal a kiútkeresésen inszisztálva. A magyar olvasó, akinek volt alkama egy Radnóti Miklós háborús ígézetű lírájába merülni, ismeri ennek a monomániának a természetét, még ha a lírikus hevesebb reagálásaiban is. Marinković a *Küklopszban* ennek az érzelmi-gondolati projekciónak nemcsak az emberi életben gyökerező voltát mutatja meg, hanem egy szélesebb, életet és intellektust behálózó jellegét is felfedi, megmutatja benne azt, ami az életmód, tehát egy értelmiségi élethelyzetből következik, ami az urbánus lelkiségből ered, ami korhangulat és konkrét történelmiség benne, azzal az összetettséggel, amelyet a nagyregény lehetővé tesz.

Melchior „odüsszeiája” a város megszabott útjain a kalandok sorozatából áll, függetlenül attól, hogy egy egészen zárt térben mozog, emlékeztetve Odüsszeusz viharos és mégis megszabott és zárt világú utazására, Joyce Bloomjának vándorlására Dublin városán át, anélkül persze, hogy valamilyen hasonlóságokat is felfedezhetnénk közöttük. Melchior-nak „útvonala” van, melynek legfőbb pontjait lakása, a szerkesztőség és a kávéház jelentik, s ezek amennyire a zártság és a determináltság, az akció nélküliség jelképei, annyira a világgal való találkozások alkalmai is: emberi vegetációk tárulnak fel minden ilyen alkalomkor, Melchior köré élet szerveződik, felbukkannak mellette a beszélőtársak, és

az emberi egzisztenciák egy széles skáláját kínálják fel, az „emberi változatokat”, amelyek végső fokon egyetlen témának a variánsai, egyetlen élethelyzetnek a különböző formái, amelyek Melchiornak az élet-recepteket is jelentik. Cinikusak, handabandázók, bölcsek, züllöttek — de mindegyikük nemcsak életstílust jelent, hanem állásfoglalást is —, témájuk egy a Melchioréval, annak jelzeteként, hogy Melchior monomániája, a gondolat, hogy a háborús időkben mi a teendő, mi az emberi élet értelme, amelytől nem tud sem ébren, sem álmában megszabadulni, egyetemes emberi kérdés, korparancs és korszellem, függetlenül attól, hogy egyikük sem járja meg ennek a kérdésnek azt a poklát, amelyet Melchior megjár, s nem jutnak el azokig a felismerésekig sem, amelyeket a csörömpölő tankok előtt futva Melchior megsejt: vége a kávéházi fecsegéseknek, vége az álmoknak, hiszen az emberevők az ajtóban állnak, vége a félelmeknek is (önként akar jelentkezni katonának), vannak, akik tudják, mi a teendő, még ha maga Melchior el is mulasztotta éppen a titok tudóitól megkérdezni. Nem véletlen, hogy a névtelen forradalmár, akinek szállást ad, mindvégig névtelen marad a regényben, lehetőségként felkínálja a megoldást az élet, Melchior azonban akkor még jellegzetesen polgár, aki inkább félelemre talál okot, mint gyvőtrő kérdéseire feleletet.

Marinković arcképcsarnoka, amelyet Melchior „utazásaival” fest meg, — az egy helyben topogás képlete is, hiszen a regénynek ezek a Melchior körülfogó, Melchiorral érintkező individualisták végső fokon polgári voltak mélypontján állnak, s magukhoz akarják édesgetni a főhőst is a maguk életlátása, életmegoldása hirdetésével. Erős egyéniségek ágálnak Melchior körül, akik tudnak egy sor varázsszót és egy csomó élet-titkot is. ATMA vagy a Maestro például ilyen egyéniség, s ők ketten mintha Szküllája és Kharübdiszé lenne gyámoltalanabb és riadtabb Odüsszeuszunknak, s ugyanazt a szerepet kapják a regényben, mint amit a *Varázshegy* két nagy szofistája, Naphta és Settembrini játszanak, miközben ATMA Mann kisregényének, a *Mário és a varázslónak* Cipolláját idézi meg, a Maestro pedig egy Tin Ujevićnek, a kávéházak óriásának alakját és egyéniségét állítja elénk. Gesztusaik, gondolataik vonzák és taszítják Melchior. S ahogy ATMA Melchior megoldási kísérleteit egyetlen replikával szétrombolja és megsemmisíti, valódi szofista módon, mondván, hogy mit ér megmenteni az életet egy veszélytől, amikor azért újabb veszélyeket kényszerül vállalni, amellyel magát az életmentés alapvető célját semmisítheti meg, ugyanúgy kényszeríti a Maestro tétovázásra a hősünket a maga „hósi gesztusával”, acte gratuit-jével — öngyilkosságszerű halálával, s egész tanításával, amelyből Hamlet kérdései hiányoztak. Melchior éppen kettejük kalauzolásával járja meg a lélek és a gondolat mélyebb rétegeit, vitázva velük és védekezve csábító gondolataik ellen.

És ők segítik elsősorban, hogy mielőtt „pokolra szállna”, lázas álomként rátaláljon az igazibb kérdésekre, kidugva fejét a „logika örvényéből”: „Hagyjatok engem a létezés egyenes vonalán, és dalolva fogok haladni előre. Nem érdekel a gyorsaság (akár csúszkálhatok is), és nem félek az örökkévalóságtól előttem. A Szfinx kérdésére iázni fogok, mert nem tudom a feleletet, és tovább enged majd. A másik oldalon Ödipusz király áll, az atyagyilkos, saját anyjának férje és saját gyermekeinek testvére. A jövő méhében rá a tragédia várt, és semmilyen idő nem

tudta visszatartani tőle. Az idő meghozta a tragédiát és hagyta, hadd történjék meg. Hogy láthassák és hallhassák a beteljesült jóslatokat és félelmeket. Hogy megszűnjék félelemnek és képzelgésnek lenni, s váljék egy borzalom valóságává. Uraim, az idő a létezés rettenetes dimenziója, amelyben jövőnk rejtőzik alattomosan. En gyűlölöm az időt, minden élőnek a gyilkosát!... Én nem vagyok katona, hogy higgyek a győzelemben. Nem vagyok hívó, hogy füleljem az utolsó ítélet trombitáinak hangját. Nem vagyok kegyelmet váró megtért bűnös. Nem vagyok kétségbeesett, ki a halált esemgi. Ember vagyok, a szenvedély vakságában fogant, az anyaméh sötétségében, a kínos létezés vizére bocsátva...” S itt hangzik el, ebben a gondolati áriában a regénynek talán Melchior élethelyzetét legjobban kifejező mondata is: „A sors házam fedele alá költözött”.

S míg mindenki Melchior körül a könnyebb ellenállás vonalán éli az életét a maga kis körén belül — ATMÁtól Kurtig, a kaszárnya melletti kocsmá német tulajdonosáig, Melchior útja sorra metszi ezeket a kis életköröket, és tapasztalatait magával cipelve halad végzete felé. Ezért lesz Melchior életútja gazdagabb, mint kortársaié, tapasztalati köre szélesebb sugarú, étellel és álommal, gondolattal és valósággal teljesebb, függetlenül attól, hogy az író gondoskodik, hogy a Melchiort körülvevő imaginárius kör zárt legyen, hogy a hős határokba és korlátokba ütközzék: önnön határaiba és világa korlátaiba. Még álmait is kipányvázza. A menekülés gondolatának szűkülő szorongása ébresztgeti ezt az álmod a béke és a boldogság csendes-óceáni szigeteiről, ahová el lehetne menekülni a riasztó valóság elől (de ahol lidércnyomásként emberevők várják), s ez öltözteti a kávéház tündérét Melchior képzeletében Vivienne, álmai asszonyává, aki Penelopéja és Nauszikaája egyszerre, a tisztaságnak és romlottságnak az egységében, akit hajlandó lenne úgy fogadni, mint Voltaire Candide-ja Kunigundáját, annak számtalan kalandja után is — szűzen. Ezer szál fűzi ezeket az álmokat és álomalakokat Melchior hétköznapi világához. A Tonga-szigetek szorongásaiból kerülnek lelki mappájára, Vivienne pedig ott van az alteregója Enkában, a neves orvos unatkozó feleségében, Melchior-Klio szeretőjében. Mint ahogy Melchiort körülveszi az élet is a maga természetes mivoltában, millió apró jegyében és tényében, s éppen ezek az élettények azok, amelyek a képzelet és a gondolat metamorfózisaihoz a táplálékot szolgáltatják öntudatlanságukat hirdelve Melchior tudatosodási szándékai-val ellentétben.

S „dantei” is ez a regény, az emberi élet alvilágával, szörnyeivel és bűneivel, a teljességnek azzal a vágyával, amelyet ilyen erőteljesen jugoszláv regény eddig még nem hirdetett, nemkülönben pedig a plasztikusságnak azzal a láttató erejével, amely a nagy olasz művét oly markánsra teszi. Melchior is a pokolra száll — azokba a realitásokba, amelyeket a hétköznapiak legvaskosabb valósága jelent, az élet, ahogy a köznapokat szoktuk nevezni. Nem a gondolatok és álmok fellegeiből való alászállás ez, hiszen Melchior intellektuális mindennapjairól van velük kapcsolatban szó, hanem a mélybe merülésről, amelynek jelenlétét a kaszárnya melletti kocsmában szokta ízlelgetni, amelyet hadgyakorlata alatt kell kitapasztalnia, s amely elől a bolondokháza kínálja fel neki menedékét — sűrítetten adva azt a történelmet, amelynek tragikus arányaival oly sokáig küzdött a megoldás reménye nélkül. A kaszár-

nyában és az örültekházában nyers mechanizmusa tárul fel Melchior szeme előtt, — egyúttal ismét a naturalizmus nyers és retusálatlan fényképeiben rögzítheti az író helynek és időnek konkrétumait, — Melchior és kora véres, embertelen és tragikus jellegét, szerkezeti funkciójában pedig ezek az „alvilági játékok” kiteljesítik és bezárják a regénynek azt a legszélesebben elképzelhető körét is, amely az álmok Tonga-szigetétől az örültekháza csupasz négy faláig terjed, az időnek és a térnek azzal a szeletével, amelyet a *Küklopsz* rajzol 1940—41 konkrétumaival egyetemben.

Mondjuk ki, zárószavunkban, hogy mesteri alkotásnak tartjuk a *Küklopsz*ot? Erre aligha van szükség, hiszen elemzésünk, reflexióink, analógiáink éppen ezt szándékoztak megmutatni. Mert „teljes” regény a *Küklopsz*, harmonikus ízeiben és ellenpontjaiban; gazdag intellektuális rétege van; érzelmi kihangzásaiban, alakjaiban pedig a bőség páratlanságát idézi meg, ha a jugoszláv regényre gondolunk. Nemcsak Melchior „leprás érzésének” a regénye ez, hanem egy történelmi helyzeté is, amely végső fokon a mához vezetett. A *Küklopsz* a kezdetek regénye, éppen azért, mert egy világnak a végét rajzolja. A „háború stilisztikájával” indult, és az „ember vagyok” áriájába torkolt — minden vonatkozásában és rétegében ellenpontokat kötve össze, szélsőségeket kapcsolva egymásba. Ranko Marinkovićban az írói, művészi igény teljeségét is ünnepelhetjük — ilyen magas fokon talán először a jugoszláv irodalom elmúlt húsz esztendejében.

A TUDOMÁNY EGYSÉGE ÉS A FILOZÓFIA

(Edmund Husserl tudományfelfogásának margójára)

VAJDA MIHÁLY

Lukács György írja *Az esztétikum sajátosságában*: „Az ismeretelmélet mindezeideig nagyon keveset törődött a mindennapi gondolkodással. Minden egyes polgári és főként minden idealista ismeretelmélet beállított-ságának lényegéhez tartozik, hogy... csak a tudományos megismerés legkifejlettebb, legtisztább formájának problémáit kutatja.” Husserl fenomenológiája e tekintetben kivétel. Husserl egész életművének, munkásságának — ha ő maga másképpen fogalmazza is meg — legalapvetőbb törekvése, hogy a valóban tudományos, „filozófiai” valóságslátásnak azt a sajátosságát megragadja, amely kiemeli ezt a hétköznapi valóságslátás korlátozottságából. Mert Husserlnek az a véleménye, hogy az „európai” tudomány, a világ emberi megközelítésének az a sajátos módja, amelyik a görög antikvitás gondolkodásában született meg — „beállítódásának” *lényegét* tekintve nem emelkedik ki a mindennapi valóságsszemlélet keretei közül. Álláspontja szerint — s úgy látja, hogy ez a tény éppen a XX. században bekövetkezett tudományos forradalom fényében vált egészen világossá — a tudomány valóságslátását, valóságsszemléletét ugyanaz a szubjektivitáshoz kötöttség jellemzi, amelyik a köznapi valóságslátásnak elválaszthatatlan, szükségszerű mozzanata.

Igaza van-e Husserlnek akkor, amikor a köznapi valóságslátást, a köznapi megismerést szubjektumhoz kötöttséggel „vádolja”? Természetesen igen. A *köznapi megismerés praktikus beállítottságú*. Sohasem azt a kérdést teszi fel, hogy „milyen a világ?”, mindig azt kérdezi, „hogyan érhetem el ezt vagy azt a gyakorlati célt, hogyan tudom a magam számára kitűzött feladatot jól megoldani?” A köznapi megismerés számára a világ nem a megismerő szubjektumtól tökéletesen függetlenül és vele szemben tökéletesen közömbösen létezik, hanem mint tevékenységének terrénuma, céljai megvalósításának mozgástere. A *köznapi megismerés* ennyiben — még ha az ember tökéletesen tisztában van is azzal, hogy a világ, amelyben céljait megvalósítani, „feladatát” betölteni kívánja, tőle független objektív világ — a világot a szubjektumhoz köti, azt és olyan mélységben „fedezi fel” a világból, amihez a cselekvő embernek itt és most közvetlen köze van.

A világnak ez a szubjektumhoz kötött szemlélete — a primitív, az állatvilágból még éppen csak kiemelkedett ember valóságslátását teljes egészében uralta — a modern ember köznapi valóságsszemléletére is — legalábbis a megismerés szerkezetét illetően — teljes egészében jellemző.

Bármennyire is áthatja a modern ember életének szinte minden egyes mozzanatát a technika — melynek kifejlődéséhez és tökéletesedéséhez természetesen a valóság ilyen köznapi, szubjektumhoz kötött szemlélete nem lehetett és nem is volt elegendő —, életének köznapi mozzanataiban, a termelésen kívül magától értetődően még inkább, mint azon belül, mindazt, ami őt körülveszi, abból a szempontból vizsgálja és tudatosítja magában, hogy mire és hogyan használhatja fel. Ha valaki lifttel kíván felmenni a 3. emeletre, akkor fogalma sincsen arról — s tegyük hozzá, hogy az esetek többségében nem is kíváncsi rá —, hogy a hármas számmal jelzett gomb benyomása és az ajtó becsukása után milyen módon keletkezik zárt áramkör, amely a liftet emelő elektromotort működésbe hozza. Sőt annak az embernek, aki a fizika elemeit sem sajátította el, még arról sincsen fogalma, hogy itt valamiféle zárt áramkör-ről van szó, ami azonban a legcsekélyebb mértékben sem lehet akadálya annak, hogy használja a felvonót, még hozzá semmivel sem célszerűtlenebbül, mint az azt tervező elektromérnök.

Még a termelőtevékenységen belül is a valóságnak ez a köznapi szemlélete az általános és „köznapi”. Annak a munkásnak, aki egy — akár igen bonyolult — gépet kezel, azt kell elsősorban tudnia, hogy mit kell tennie a géppel ahhoz, hogy a kívánt terméket a kívánt minőségben előállítsa, nem pedig azt, hogy miképpen állítja elő a gép azt a terméket. A szemléletnek ezt a köznapiságát, a szubjektív feladathoz-kötöttségét, a megismerésnek és a gyakorlatnak ezt a közvetlenségét természetesen — s mindenekelőtt a termelőtevékenységben — át- meg át- tőri a valóság önmagában vett szemléletére, megismerésére törekvés. Ha a munkás nemcsak a gép kezelésmódjával, hanem működési mechanizmusával is tisztában van, akkor egyrészt szükség esetén kijavíthatja a meghibásodott gépet, másrészt maga is hozzájárulhat a gép adott mechanizmusának tökéletesebbé, célszerűbbé tételéhez. Hogy a valóság ilyen új típusú — egyelőre nevezzük úgy, hogy objektív — szemléletéhez való áttörés igénye a termelési folyamaton belül sem mindig, sőt igen ritkán jön létre, annak oka a munkamegosztás elidegenedést kiváltó hatásában keresendő. Abban az esetben ugyanis, ha az adott üzemben belül más és más személyeknek a feladata a gép kezelése, kijavítása és tökéletesítése — a gépet kezelő munkásból fokozatosan kihál vagy legalábbis kihálhat az érdeklődés a termelés mindazon mozzanatairól, amelyek nem kapcsolódnak közvetlenül az ő feladataihoz. Ez azonban mit sem változtat azon, hogy köznapi tevékenységének végrehajtása közben a valóság szemlélete szükségszerűen szubjektumhoz kötött, az ember érdeklődése szükségszerűen nem lép túl a praktikus feladatokhoz közvetlenül kapcsolódó valóságmozzanatoknak a tekintetbevételén, s nincs is szükség arra, hogy túllépjen azon.

A köznapi megismerés alapvető mozzanata tehát — amint erre Lukács György rámutatott — a megismerés és a gyakorlat közvetlen egysége. Lukács azonban azt is kiemeli, hogy a köznapi megismerésnek a praktikus célokhoz, a szubjektum feladataihoz kötöttsége *elválaszthatatlan ösztönös materializmusától*, attól, hogy a köznapi megismerésben a megismerő szubjektum önkénytelenül is valóságosakként, tőle függetlenül létezőkként tételezi a világnak tevékenységével kapcsolatban álló momentumait, mindazt tehát, amire tevékenysége irányul. Csakhogy ez az ösztönös materializmus, éppen azért, mert a valóságot a megismerés

szubjektumának tevékenységéből kiindulva és nem önmagában szemléli és értelmezi, nem jár világnézeti következményekkel; éppen úgy megfér egy idealista világgéppel, mint ahogy alapjává lehet a valóság materialista szemléletének.

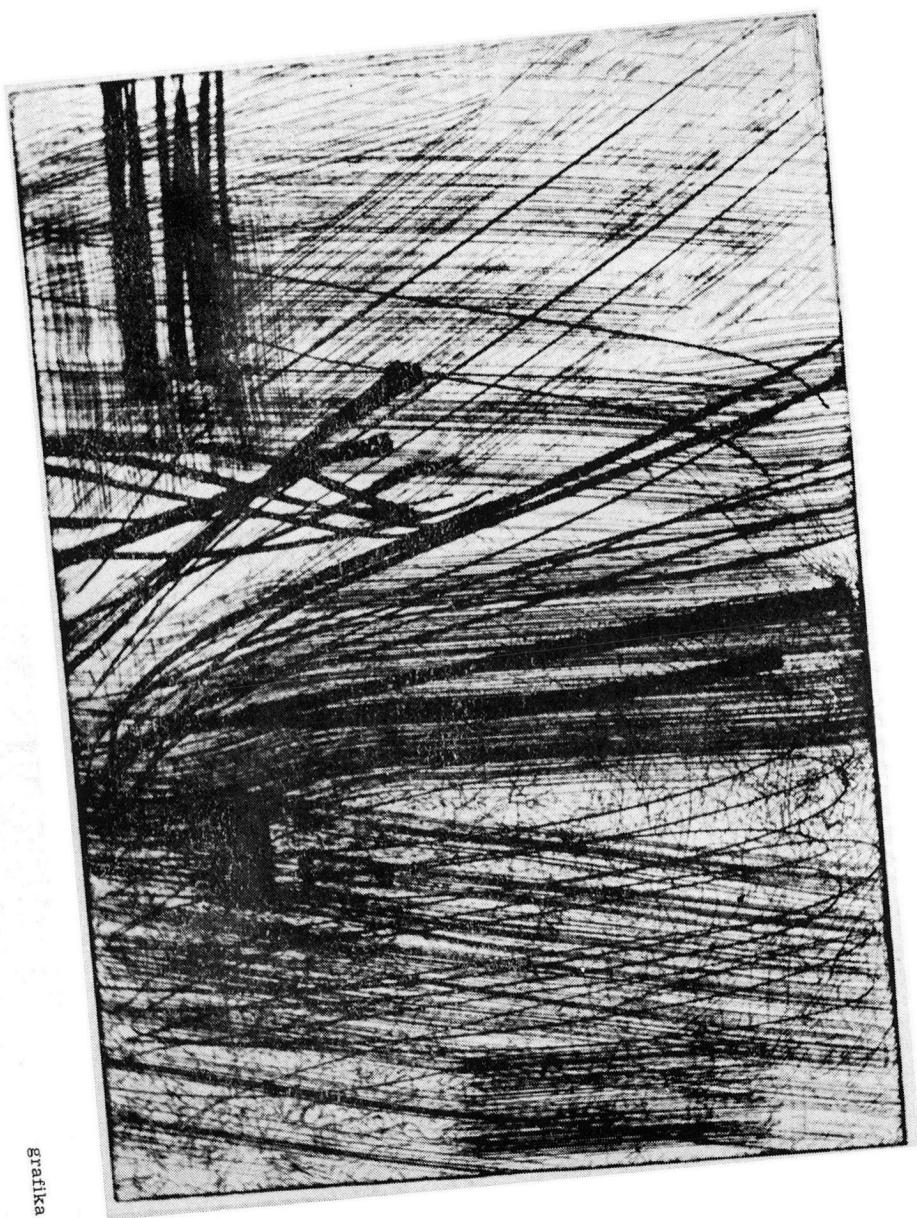
Husserl, amikor az „európai” tudomány egészének, s mindenekelőtt korunk tudományával kapcsolatos fenntartásait arra vezeti vissza, hogy a tudomány megrekedt a „természetes beállítottság”-ban, azaz nem lépte túl a megismerés köznapi formájára jellemző struktúrát, akkor mindezenelőtt éppen ezt az utóbbi mozzanatot tartja szem előtt. Az, *amivel Husserl a tudományt vádolja*, a tudomány ösztönös materializmusa, az a tény, hogy a tudós — tudatos világnézeti állásfoglalásától függetlenül — *az általa vizsgált valóságot létezőként tételezi*. A husserli fenomenológia lényege, determináns mozzanata a „természetes beállítottság generáltézisének” felfüggesztése, az emberi tudatban adottak létre vagy nemléteére vonatkozó kérdés és állásfoglalás kikapcsolása. Csakhogy a husserli gondolatmenet hibás. Mert amennyire igaz az, hogy a köznapi megismerés közvetlen gyakorlatra-orientáltsága szükségszerűen összefügg ösztönös materializmusával, annyira hamis az a feltételezés, hogy a valóság ösztönösen materialista szemlélete, a megismerés objektumának létezőként tételezése szükségszerűen a megismerés közvetlen gyakorlatra orientáltságát, szubjektumhoz kötöttségét eredményezi. A tudomány ösztönös materializmusából, „objektivizmusából” — ahogyan e mozzanatot Husserl nevezi — semmiféle szubjektivizmus nem következik.

Husserl tehát — ha a modern idealista ismeretelméletek többségétől eltérően — fel is veti a köznapi megismerés („praktikus beállítottság”) és a tudományos megismerés („teoretikus beállítottság”) specifikumainak és a kettő kapcsolatának problémáit, s e tekintetben — mint látni fogjuk — számos alapvető mozzanatot helyesen is lát, a tudományos megismerés — szerinte meg nem valósult — *igazi objektivitásának* létrejöttét a természetes beállítottság ösztönös materializmusának felszámolásától várja.

A köznapi megismerés ezen hamis „objektivizmusának” az eredménye Husserl szerint az a válság, amelybe a XX. század tudománya került. A már a tízes években felmerülő válság-gondolat nem véletlenül kerül az idős Husserl érdeklődésének homlokterébe. Minthogy szellemtörténeti beállítottságának megfelelően a társadalom minden mozgásának és előrehaladásának egyedüli rugóját az emberi szellemben véli felfedezni, a harmincas évek közepe táján a „szellemellenesség és a barbárság” — a néven nem nevezett fasizmus — kibontakozásáért is az eltévelyedett emberi szellemet, nevezetesen az európai racionalizmus hamis objektivizmusát, teszi felelőssé.

A tudomány XX. századi válságának legalapvetőbb megnyilvánulása Husserl szerint, hogy a „tudomány közömbösen elfordul azoktól a kérdésektől, amelyek egy igazi emberiség számára a legdöntőbbek”. Ez mindenekelőtt abban mutatkozik meg, hogy míg az ember testi betegségeinek vonatkozásában a történelem során a tisztán „empirikus-hagyományos”, természetes gyógymódok mellett és azokat meghaladva kialakultak a tudományos gyógymódok, az anatómiára és a fiziológiára épülő orvostudomány, addig az ember szellemi betegségeinek gyógyítása terén még mindig csak bizonyos természetes gyógymódokra van utalva. Mint-

HANS HARTUNG

grafika

hogy nem született meg a szellem anatómiája és fiziológiája, nem jöhetett létre a szellemi orvostudomány sem. *A válság tehát mindenekelőtt a „szellemtudományok” válsága.* Azonban nem egyedül a szellemtudományoké. Ez a válság Husserl szerint az „össztudomány” válsága, a tudomány válsága általában. *A szellemtudományok képtelensége arra, hogy az emberi szellem igazi problémáit — s ez Husserlnél egyértelmű azzal, hogy a társadalom igazi problémáit — megoldják, az egységes világkép hiányából, a tudomány egységének meg nem valósulásából, tudomány (a szaktudományok) és a világnézet (filozófia) divergenciájából adódik.*

A szaktudományok és a világnézet ezen divergenciájának feltételezése és az a törekvés, hogy ezt megszüntesse, Husserl tudományképét megkülönbözteti a XX. századi polgári filozófia két alapvető, fő irányának, a pozitivizmusnak és az „életfilozófiai” jellegű irányzatoknak a tudományképétől. A pozitivisztikus szemléletmód eleve lemond minden világkép-alkotásról. Minden olyan törekvést, amely a konkrét tudományok eredményeinek világnézeti általánosítását célozza, elvet mint tudománytalant, s magukat ezeket a kérdéseket mint elvileg megoldhatatlannokat a metafizika birodalmába utalja. Az „életfilozófiai” felfogás ettől nem sokban tér el; a világnézeti kérdéseket ugyan alapvető fontosságúnak tekinti, megoldásukat azonban nem a tudománytól várja. Számára a világnézet fogalma elvileg összeegyeztethetetlen a tudományéval, a világnézeti kérdések megoldására a nem-tudományjellegű, a valóságot a valláshoz vagy a költészethez hasonló módon megközelítő filozófia kell hogy vállalkozzék.

Husserlnek az a törekvése, tehát, hogy a világnézeti kérdéseket a tudomány segítségével, a valóság egészét sajátos módon leíró, megragadó tudományba épülten oldja meg, *sajátos helyet biztosítana Husserl számára a XX. század polgári filozófiájában.* Ha Husserl ezt a feladatot olyan módon oldaná meg, vagy legalább olyan módon kísérelné meg megoldani, hogy ez nem a tudomány legalapvetőbb — a tudomány tudomány voltát biztosító — mozzanatának felszámolását jelentené, akkor egyike lenne azon keveseknek, akik a mai polgári gondolkodáson belül a klasszikus polgári filozófiák által magukra vállalt feladatot kívánják továbbvinni. Amint azt Márkus György Wittgenstein *Tractatus*-áról írott tanulmányában részletesen elemzi, a mai polgári gondolkodás egészére általában az átfogó „metafizikai” rendszerek elutasítása jellemző. A klasszikus polgári „metafizikai” rendszerek azt a feladatot kívánták megvalósítani, hogy a már létrejött dezanropomorfizáló természettudományos világképet mintegy összekapcsolják az emberrel, megkeressék az ember mozgásterét az embertől, és az emberi tevékenység teleológiájának sémája szerint cselekvő feltételezett transzcendens erőktől megfosztott természetben. Hogy a modern polgári gondolkodás ennek a feladatnak a betöltésére általában nem vállalkozik, annak csak részben kereshetjük az okát a tudomány továbbfejlődésében, ami már nem teszi többé lehetővé, hogy a dezanropomorf módon felfogott természet és az ember, a társadalom kapcsolatát spekulatív úton konstruáljuk meg. A jelenség mögött elsősorban annak a történelmi folyamatnak hatása kerekendő, amelynek következtében a burzsoáziának — ha messzemenően érdeke is, hogy a termelőerők továbbfejlődésének elősegítése céljából

felhasználja a tudomány legújabb eredményeit — *nem áll érdekében, a tudományos eredmények kínálta világnézeti konzekvenciák levonása.*

Ezeknek a következményeknek a levonásától Husserl éppen úgy visszariad, mint a polgári gondolkodás századunkban általában is. S így a tudomány eredményei és a világkép a klasszikus rendszerekre jellemző egységét Husserl csak a tudomány deantropomorfizáló tendenciájának megtagadása árán tudja megvalósítani. Ennek szükségszerű következményeként lesz Husserlnél a 10-es években még a világnézet válságának formájában, a filozófia válságának formájában felmerülő válsággonddal a tudomány válságává. Mindazok a válságtünetek ugyanis, amelyeket Husserl munkásságának utolsó korszakában mint a tudomány válságának tüneteit oly részletekbe menően elemez, valójában a XX. századi polgári tudomány filozófiai dezorientáltságát, nem pedig maguknak a konkrét tudományoknak a zsákutcáját jelzik. A 20-as, 30-as években a természettudományok, pontosabban a természettudósok többségére valóban jellemző pozitivisták szemléletmód lényege egészen sommásan fogalmazva az, hogy a tudomány eredményeit nem tekintik az emberi ismeretek, az ember valóságáról alkotott képe kiszélesedésének és elmélyülésének, hanem csupán bizonyos elszigetelt „tények” ismeretének, melyekből jövőbeni „tényekre” vonatkozóan kisebb-nagyobb valószínűséggel következtetéseket lehet levonni. Ha ez magában rejtje is annak a veszélynek a lehetőségét, hogy akadályává válik a tudományok előrehaladásának, önmagában mégiscsak *világnézeti, nem pedig tudományos válság, ahogyan ezt Husserl felfogja.*

A Husserl által megjelölt válságtünetek ugyanis önmagukban véve nem feltétlenül válságtünetek, lehetnek egy pusztán „még nem” megnyilvánulási formái is. A társadalomtudományok nem képesek a társadalomban működő objektív mozgatóerők teoretikus megragadására? Vajon mikor voltak erre képesek? A válsághangulat talán csak onnan adódik, hogy az elmúlt fél évszázadban a természettudományok a természet objektív erőinek megragadása — s ennek segítségével az ember uralma alá kényszerítése — terén nagyobb utat tettek meg, mint a megelőző fél évezredben, ugyanakkor a társadalomtudományok nem tartottak lépést a természettudományokkal. Hogy a tudományok nem képesek az átfogó világmagyarázatra? Ez sem új jelenség. Minden eddigi kísérlet egy átfogó tudományos világkép megalkotására töredékes maradt, a tudományok által nyitva hagyott alapvető kérdések száma minden eddigi történelmi korszakban jóval meghaladta a már megoldottakét. Nem véletlen, hogy a természetfilozófiának mindig spekulatív úton kellett a világkép látszólagos egységét megkonstruálnia. Hogy a filozófia lemondott arról, hogy spekulatív kitöltse a szaktudományok által nyitva hagyott kérdéseket, az lehet annak a jele is, hogy ma már megvan a remény arra, hogy spekuláció helyett egzakt tudományos módszerekkel adjunk választ minden felmerülő kérdésre. Talán már egészen közel kerültünk a valóban tudományos egységes világkép, világmagyarázat kialakításához, s a jelenlegi „világkép-hiány” pusztán annak a jele is lehet, hogy a régi típusú világmagyarázat már nem kell senkinek, bár az új típusú még nem alakult ki.

A probléma ennél természetesen sokkal bonyolultabb. Amíg csak valamilyen nagyobb kérdéskomplexumba ágyazott részletkutatásról van szó, addig a tudomány, illetve a szaktudós világnézeti állásfoglalása

valóban közömbös az adott kutatás eredményeinek szempontjából. Amikor azonban *egész tudományok kutatási irányának, megoldandó kérdéseinek a körvonalazása, kijelölése a feladat, a problémák pragmatikus megközelítése valóban zsákutcába vezet*. Nem teszi ugyanis lehetővé, hogy elvileg másképpen tegyünk fel a kérdéseket, mint az ideig, hogy megszabaduljunk bizonyos megmerevedett tradícióktól, hogy a tudomány segítségével gyökeresen átalakítsuk a társadalmi gyakorlatot. A tudományos tevékenység részéről megnyilvánuló szintézis-igény, az az igény, hogy a tudomány ne csak bizonyos praktikus kérdésekre adjon választ, hanem eredményeinek szintetikus összefoglalásán keresztül, világképalkotásra is törekedjék, nem választható el a társadalmi gyakorlattól. A világkép igényét nem a pusztán öncélú kíváncsiság teremti meg, hanem az embernek az a — történelmi tapasztalatokon nyugvó és abból kinövő — törekvése, hogy a *köznapi praxisból kiemelkedve, tudása, ismeretei segítségével alapvetően átalakítsa, átformálja egész tevékenységét*. A társadalmi-történelmi gyakorlat átalakításában, egyre magasabb szintre emelkedésében természetesen a materiális gyakorlaté a meghatározó szerep. De a tudományok létrejöttének pillanatától kezdve — és a történelmi fejlődés során egyre magasabb fokon — ez a materiális gyakorlat egyre inkább elválaszthatatlanul összefonódik az ember egyre határozottabb teoretikus formában megfogalmazott ismereteivel. A tudomány része, elválaszthatatlan része az ember történetileg formálódó gyakorlatának. A tudomány feladatainak pragmatikus megfogalmazása éppen azt nem veszi észre, hogy a tudomány nem egyszerűen az emberi gyakorlat szolgája, hanem annak szerves alkotóeleme; a pragmatikus tudományfelfogás arról nem vesz tudomást, hogy az „elmélet anyagi erővé válik”. Ha a tudomány nem törekszik szintézisalkotásra, akkor eredményei nem szolgálhatnak arra, hogy magasabb szintre emeljék a gyakorlatot; feladata arra korlátozódik, hogy a gyakorlat már adott szintjén oldjon meg bizonyos feladatokat. *A szintézisre nem törekvő tudomány határozottan konzervatív tendenciákat rejt magában.*

Hogy Husserl ennek a konzervatív tendenciának mint lehetőségnek a veszélyét túlbecsülte, abban kétségtelenül jelentős szerepet játszott az a tény, hogy abban az időszakban, amikor ez a válságprobléma érdeklődésének homlokterében állott — a 20-as, 30-as években —, a pozitivistikus, pragmatikus szemléletmód szinte egyeduralmukodóvá vált nemcsak a tudományelméletben, hanem a szaktudományok művelőinek körében is. Az azóta eltelt időszakban, mindenekelőtt a 29—33-as gazdasági világválság, a világháború, valamint a szocializmusnak a világháborút követő térhódítása következtében, ez a szemléletmód a szaktudományokban jelentős mértékben háttérbe szorult, a tudomány számos területén komoly mértékben megnyilvánult a szintézisalkotásra irányuló törekvés akkor is, ha ez a szintézisalkotás csak ritkán tör a világnézeti összkép megformálása felé. De ha Husserl nem is láthatta ezeknek a tendenciáknak a kibontakozását, *a tudomány világnézeti válságát csak azon az alapon foghatta fel a tudomány belső válságaként, hogy a tudomány lényegéhez tartozó mozzanatokat tekintett tudományelleneseknek*. Azon az alapon, hogy a korabeli tudomány nem volt képes — bizonyos esetekben persze inkább csak nem törekedett — szintézisalkotásra, Husserl megtagadja a tudománytól annak egész igazságát. „Ez a válság, ha

nem is érinti a szaktudományosat a maga teoretikus és praktikus sikerreit illetően, mégis teljes egészében lerombolja a tudomány egész igazságértelmét.”

A XX. század tudományának ezt a mély válságát azonban csak azon az alapon képes „igazolni” hogy visszavetít az „európai” tudomány történeti fejlődésébe olyan mozzanatokat, amelyek még a XX. században sem magára a tudományra, hanem annak pozitivistikus interpretációjára jellemzőek. Világosan látja ugyan, hogy „... nem mindig voltak a specifikusan emberi kérdések a tudomány birodalmából száműzve, volt olyan idő, amikor tekintetbe vették e kérdéseknek és valamennyi tudománynak a belső kapcsolatát, még azoknak a tudományoknak az esetében is, melyeknek nem az ember a tárgya (természettudományok)”. Mégis a specifikusan emberi kérdésektől — a világnézeti kérdésektől — való elfordulást az újkori természettudományos fejlődés meghatározott lényegi mozzanataiból kinövő tendenciaként ábrázolja. Ezáltal Husserl egész tudománykonceptiójában egy mély és feloldhatatlan el-lentmondás keletkezik: Egyrésről elég világosan felismeri, hogy melyek azok a lényeges mozzanatok, amelyek a tudomány kialakulásának történelmi pillanataiban a tudományos megismerést mint specifikusát kiemelik a köznapi megismerésből, másrésről azonban éppen ezeknek a mozzanatoknak a kibontakozását az újkori tudományos fejlődés negatívumaként kezeli. Az a görög antikvitásban kibontakozó mozzanat, amely a tudomány specifikumát, a teoretikus beállítottságnak a praktikus beállítottságból való kiemelkedését létrehozta, Husserl szerint nem más, mint a *közömbösség*, a megismerő, illetve a megismerés közömbössége a megismerés objektumával szemben. „Az embereket megragadja egy olyan világszemlélet és világmegismerés szenvedélye, amely minden praktikus érdektől elfordul..., az ember közömbös nézővé válik.” Ez a *közömbösség* fogalom meglehetősen kétértelmű. Egyrésről tartalmazza azt a helyes felismerést, hogy az emberi megismerés csak akkor és azáltal vált tudományossá, amikor a valóságot nem az emberi tevékenység, e tevékenység céljai felől, tehát a szubjektum felől közelítette meg, hanem önmagában kívánta leírni, teljesen függetlenül attól, hogy milyen a kapcsolat ezen valóság és az ember feladatai között, teljesen függetlenül attól, hogy az adott pillanatban az ember tevékenységének a szempontjából mi lényeges és mi lényegtelen ebben a valóságban. Azaz Husserl felismeri, hogy a tudományos megismerés döntő mozzanata a megismerés antropocentrizmusának, emberközpontúságának és — ami ezzel együtt jár — antropomorfizmusának a meghaladása. A dezantropomorfizálás éppen azért jelentkezik az antropocentrizmus meghaladásával többé-kevésbé együtt és egyidejűleg, mert az ember csak akkor válik képessé a valóság tényleges öntörvényszerűségeinek a felismerésére, annak felismerésére, hogy a természetben lejátszódó folyamatok nem az emberi cselekvés sémáját követik, amikor magát a természetet, önmagától — az embertől —, feladataitól és céljaitól függetlenül teszi vizsgálat tárgyává. Husserl tökéletesen helyesen látja, hogy nem önmagában az egyes ismeretek igaz vagy hamis volta teszi az ismeretek meghatározott rendszerét tudománnyá, amikor rámutat arra, hogy a keleti csillagászat, matematika stb. a görög tudomány keletkezését időben megelőző és számos részlet vonatkozásában tartalmilag esetleg meg is

haladó felismerései — mint rendszer — nem tekinthetők tudománynak, minthogy minden kérdést abban a formában tesznek fel, hogy „mit kell tennünk, ha ...?”

Másrészről viszont a husserli közömbösség fogalom nemcsak a tudományos megismerés dezanropomorfizáló és dezanropocentrizáló tendenciáit emeli ki, hanem magában foglal egy hamis mozzanatot is. A közömbösség tételezésével ugyanis Husserl a tudományos megismerést, *a teoretikus beállítottságot mereven szembeállítja a gyakorlattal*. Itt csak utalhatunk ennek okaira: Husserl nem érti meg az emberi praxis tényleges szerkezetét; *a gyakorlatot csak szubjektív-individuális formájában fogja fel és tulajdonképpen fogalma sincs arról, hogy a gyakorlat legindividuálisabb megnyilvánulási formái is csak a történelmi-társadalmi gyakorlat részmozzanataiként léteznek*. Ha vannak is Husserlnek elképzelései arra vonatkozóan, hogy a teoretikus szemléletmód megszületése valamiféleképpen összefüggésben áll bizonyos történelmileg kialakult gyakorlati szükségletek kielégítésével (pl. földmérés és a geometria kapcsolata), a tudomány fejlődésében a teoretikus mozzanatoknak abszolút önmozgását tételezi. Így például a Galilei-féle fizika megszületését — amit joggal tekint az újkori tudomány legalapvetőbb fordulatainak — kizárólagosan a tudomány fejlődésének belső szükségleteiből kívánja levezetni. Hogy a társadalmi összmozgás folyamatai és a tudományos fejlődés tényleges viszonya Husserlnél homályban marad — legalábbis az újkor vonatkozásában —, az szükségszerűen következik szellemtörténeti beállítottságából. A tényleges kapcsolat fel nem ismerése, az a hite, hogy a tudományos fejlődés újabb és újabb eredményei, sőt forradalmi jellegű fordulatai is függetlenek az osztársadalmi mozgásfolyamatoktól, eredményezi azt, hogy a dezanropomorfizáló tendenciát közömbösséggé fokozza, tágítja.

Amint azonban a tudományos megismerés alapvető mozzanatának tekintik a közömbösséget, már jogosan utasítja el a tudományos megismerés tendenciáit, hiszen *az a tudomány, amelyik valóban közömbös az emberiség legégetőbb „életproblémáival” szemben, valóban nem tölt be semmiféle pozitív funkciót*. A tudománynak — és csak ezáltal tudomány — nem a konkrét feladatok vonatkozásában, hanem önmagában, a maga objektivitásában kell leírnia a valóságot. Ez az objektív leírás azonban végső soron sohasem lehet öncélú; *az ember éppen azért törekszik a valóság tényleges mozgástörvényeinek megragadására, hogy általában és ne csak egy adott különös feladat szempontjából lássa a maga, pontosabban általában az ember cselekvésének lehetőségeit, tényleges mozgásterét*.

Minthogy Husserl, mint látjuk, a dezanropomorfizálást a közömbösséggel azonosítja, mint hibás racionalizmust, mint objektivizmust elveti magát a dezanropomorfizálást is. *A dezanropomorfizáló tendencia elutasításához azonban még egy mozzanat hozzájárul*. Amikor Husserl az európai tudomány válságának gyökereit az antropomorf természetszemléletet az élettelen világból végképp száműző Galilei-korszakbeli tudományfordulattal vetíti vissza, tulajdonképpen azonosítja egymással a fizika dezanropomorfizáló szemléletmódját és a mechanikus világméket. E tekintetben Husserl tudományképe igen kevésbé különbözik a pozitivizmusétól. A valóság tudományos megközelítését azonosítja a fizikai világ, a szervetlen mozgásszféra matematikai apparátus segítségével

történő leírásával (s emellett beleinterpretálja már a Galilei korszakba is azt a pozitivistá álláspontot, amely a matematikai apparátus mögött nem is keres semmiféle realitást, magát a matematikai apparátust kezeli a végső realitásként). Majd „felfedezi” azt, hogy ebbe a leírásmódba semmiképpen sem férnek bele a társadalom problémái. Husserlnek természetesen igaza van abban, hogy *a specifikusan emberi-társadalmi problémáknak a természettudomány szemléletmódjával történő megközelítése eleve elzárja az utat ezeknek a kérdéseknek a reális megoldása elől*. És amennyiben a naturalista pszichológia kritikájában a társadalmi problémák „fizikai” megközelítésének kritikája jut kifejezésre, Husserlnek messzemenően igaza is van a korabeli pszichológiával szemben. Csakhogy amikor egyrészt a természettudományokat (tulajdonképpen a fizikát), másrészt a pszichológiát (vagy ennél valamivel szélesebben a szellemtudományokat) állítja szembe egymással, e szembeállítás eredményeképpen *hamis alternatíva* elé kerül. Ezen az alapon ugyanis a valóság *egységes* tudományos leírása csak kétféle módon valósulhat meg. Vagy a fizikai világ mozgástörvényeibe kényszerítjük bele az emberi szellemet is: mechanisztikus világkép, amelyben az emberi tudat, az emberi szellem és általában a pszichikum pusztán fizikai vagy fizikai mozgásokra visszavezethető mozgások pusztá epifenomenonjává, kísérőjelenségévé válik; vagy a tudatból, az emberi szellemből mint mindenféle objektivitástól független önálló szférából kiindulva a természeti objektivitást is feloldjuk az emberi tudatban. *Ha* — amint ezt Husserl is teszi — *a természeti objektivitással nem a társadalmiságot állítjuk szembe, mint az emberi szubjektumot szervesen magába foglaló specifikus objektivitást, hanem az emberi szellemet, a „tisztá” szubjektumot, akkor ez a hamis alternatíva szükségszerűen létrejön, azaz szükségszerűvé válik vagy a dezantropomorfizáló tendencia jogosulatlan kiterjesztése a társadalom szférájára is, vagy pedig a dezantropomorfizáló tendencia jogosultságának megtagadása a természet vonatkozásában is*. Minthogy Husserl a mechanikus világképet mereven elutasítja, az adott alternatíva keretein belül csak az utóbbi lehetőség marad meg számára. Ennek eredményeképpen viszont — bár látja, hogy a tudományt éppen a dezantropomorfizáló szemléletmód kialakulása hozta létre — e tendencia megtagadására kényszerül.

A XX. században azonban ezen alternatíva *bármelyik* lehetősége szemben áll már a tudományok tényleges eredményeivel. Éppen ezért nem valósulhat meg a polgári gondolkodásmód talaján az egységes, szaktudományokra épülő, azok tényleges eredményeit felhasználó világkép kibontakozása. Ezt a tényt implicit módon Husserl is elismeri. Mindazokat a tendenciákat ugyanis, amelyeket az egész újkori európai tudományos fejlődés szükségszerű következményének tekint, *csak a XX. század vonatkozásában fogja fel válságtünetekként*. A szellem naturalizálását, a tudományra úgymond mindvégig jellemző „hamis” objektívizmust ugyanis addig a pontig összeegyeztethetőnek tartja a tudományossággal, amíg a szaktudományok eredményei megérték a valóság egészének idealista interpretációjával, amíg tudomány és idealista világnézet ellentéte csak lappangó tendenciaként létezett, s ha időről időre felszínre is tört, az idealizmusnak mindig volt még ereje és lehetősége arra, hogy kimutassa a korabeli tudományokra épülő naturalista világkép belső ellentmondásait. Addig a pillanatig, amíg ez a lehetőség fenn-

áll, Husserl hajlandó elfogadni az objektivista tudományt és a vele még többé-kevésbé összeegyeztethető idealista világképet. Attól a pillanattól fogva azonban, hogy a szaktudományos eredmények — a polgári világnézet állandóan ható, gátló, konzervatív tendenciái ellenére is — egyértelműen a materialista világképet támasztják alá, Husserl egyértelműen elveti az objektivista tudomány naivitását, *fordulatot követel a tudományban*. Ez a fordulat nem a köznapi megismerés szubjektumhoz kötöttségének meghaladása, hanem éppen a megismerés objektivitásának — a tudományos dezantropomorfizálás egyre konzekvensebb kiteljesedése következtében megvalósuló objektivitásának — *a felszámolása*. Mint a bevezetőben már mondtuk, Husserl a köznapi megismerés korlátozottságán való túllépést nem is a szubjektumhoz kötöttség felszámolásában, hanem a köznapi tudat azon — szerinte teljesen szubjektív-önkéntesen tételezett — kiindulópontjának felfüggesztésében keresi, mely szerint a megismerés tárgya tőlünk függetlenül létezik. E mögött — tárgyi vonatkozásban — az a probléma rejlik, hogy Husserl nem ismeri fel a társadalmi objektivitás specifikumát: *mereven szembeállítja egymással az objektivitást és a szubjektumot, minthogy az utóbbit valamiféle önmagában létező szellemiség-szféraként tételezi*. A tudománynak a valóság objektív leírására irányuló tendenciáját csak *mint dezantropomorfizálást képes felfogni*. Márpedig a társadalomtudomány esetében a valóság olyan értelmű dezantropomorfizálásáról, mint ami a természettudományokat szükségszerűen jellemzi, nem lehet szó. A természettudomány az általa vizsgált valóságot az emberhez való viszonyától függetlenül szemléli, a társadalmat azonban nem lehet elvonatkoztatni az embertől; a természet tudományos leírásának alapvető mozzanata, hogy a természeti folyamatokat ne teleologikusan, hanem kauzálisan fogjuk fel, a társadalomban meglévő kauzális kapcsolatok viszont csak teleologikus emberi tevékenység eredményeként jönnek létre. A társadalom objektív tudományos leírása, visszatükrözése nem a szubjektivitás kikapcsolását, nem a cél, a céltételezés és célmegvalósítás kategóriáinak a kiküszöbölését jelenti a valóságból; a társadalom mozgásfolyamatainak objektív visszatükrözése nem jelenthet mást, mint hogy a partikuláris mozzanatokat a szubjektumot tartalmazó össz folyamatnak rendeljük alá.

Ahhoz azonban, hogy a társadalmi szféra egészét illetően ez az objektív, tudományos leírása megvalósulhasson, hogy megszűnjék az a merev ellentét, ami objektum és szubjektum között mind mechanisztikus, mind pedig mindenféle idealista világkép számára egyértelműen fennáll, *a társadalom leírásának a marxi társadalomontológiára kell felépülnie. A marxi társadalomontológia tekintetbevétele éppen ezért az egyetlen lehetőség a XX. században arra, hogy a tudomány és a világkép egysége ismét megvalósulhasson*. Ennek az egységnek a konkrét megvalósulása azonban egészen más úton kell hogy bekövetkezzék, mint a kora újkori természettudományok és a klasszikus polgári metafizikai rendszerek esetében. *A filozófiának nem a szaktudományok eredményeinek világnézetű összefoglalása a feladata, nem az a feladata, hogy spekulatív úton helyt teremtsen az emberi szubjektum számára a szaktudományok adta természetképben, hanem hogy kérdéseket tegyen fel a szaktudományok számára, és kritikájával rákényszerítse azokat arra, hogy maguk teremtsék meg a világkép egységét. A filozófiának ez a funkcióváltozása an-*

nak eredményeképpen következett be, hogy ma már a szaktudományok maguk képesek a *valóság egészének egységes leírására*, éppen azért, hogy a fizikainál magasabb rendű mozgásszférák — a biológiai és a társadalmi szféra — specifikumait — Darwin, illetve Marx óta — nem kell a fizikai mozgásszféra törvényszerűségeire visszavezetniük.

A husserli tudománykonceptió belső ellentmondásai, az a tény, hogy Husserl tudomány és világkép egységét csak a tudomány tényleges tendenciáinak megtagadása árán képes „helyreállítani”, végső soron visszavezethető arra, hogy a valóság tudományos leírását — a neopozitivizmussal megegyezően — Husserl is a valóság fizikai típusú leírásával azonosítja, s nem vesz tudomást arról, hogy az „európai” tudomány fejlődésének Galilei után bekövetkező forradalmi fordulata a biológia szféra Darwin által és a társadalmi szféra Marx által feltárt specifikumainak a felfedezése.

A SZELLEME NAGYKÖVETEI

UNGVÁRI TAMÁS

Sir Philip Sidney volt talán az első angol író, aki a legenda és némi filológiai bizonyíték szerint megfordult Magyarországon. De őt még nem várta senki — rangrejtve utazhatott, s ugyan ki tudta róla, hogy titkos fejedelem, azaz költő s egy hatalmas kultúra nagykövete.

Manapság világhíresség nem utazhat rangrejtve Magyarországra. Egy világhírű író státusa nálunk óhatatlan vetekszik az államférfiével — kíváncsiság, érdeklődés, olykor tolakodásig feszített gondoskodás várja őket.

A vendégbarátságukról híres magyarok igazából rossz vendégfogadók. Eláll a lélegzetünk, ha a könyvek mögül kilép a személyiség s testi valójában feltűnik a pesti utcán. Kapkodók is leszünk, talán tapintatlanok, mézédeselek olykor: örömünk túlhabzását sokszor nem is értik. A kis ország nagy embert fogad — s a restelkedés túlcitál. Mindent el akarunk magyarázni egyszerre — hogy a magyar irodalom figyelemre érdemes, hogy ismerjük ám a vendég műveit elsőtől az utolsóig. Könyveit mindenki olvasta, igen, mindenki... s kezdődik a bizonyítás.

Onnan adódik ez persze, hogy a világirodalomnak, a kortársi művészetnek csakugyan hatalmas olvasótábora nőtt. Ez az olvasótábor tegezőviszonyba került a művekkel, s nehezen tudja megtalálni a hangot a személlyel, aki igazából sohasem azonos teljesen fantáziájának gyümölcseivel. Innen a szerénykedés, vagy a bizalmaskodás, innen a zavart hang, a programok túlsúfolása, vagy éppen tüntető mellőzése, a feszes ünnepélyesség és a hirtelen, átmenet nélküli fraternizálás.

Az önérzetes, szegény rokon, a világirodalom várományosa és kitagadottja még nem tudja, hogyan viselkedjék idősebb bátyjai jelenlétében.

S ezért sok minden fordítva sikerül. Ünnepelességre készülünk: s komikus jelenet lesz belőle. Vagy épp ellenkezőleg: semmit se várva kapjuk meg a barátság legszebb ajándékait.

Megfigyeléseimet mint a magyar Pen Club különben funkció nélküli, önkéntes kalauza nyertem. Egyre több író érkezik hozzánk angol nyelvtérületről, s nekem szűkebb hazám az anglisztika. Sokat is fordítottam, sokaktól — elég fiatal is vagyok ahhoz, hogy alkalmanként ne resteljem repülőgépjegyek szerzését, a hirtelen tolmácsolást vagy épp az útimarsall szerepét.

Így ismerkedtem meg az elmúlt félévben Pamela Hansford Johnsonnal, C. P. Snow-val, John Steinbeck-kel és feleségével, Edward Albee-vel.

S így lettem botcsinálta tanúja budapesti látogatásuknak.

Mint tanú mondhatom: ezek a kurta ismeretségek sokat érnek. A tétova és ügyetlen mozdulatok is elárulhatnak valamit a mögöttes gondolatokból, érzelmekből. A találkozások eredményeinek elismerése persze elsőnek a vendégeket illeti — nekünk illendőbb a kudarcokról beszámolni.

Edward Albee érkezéséről például késve, másodkézből értesültünk. Azt meg, hogy ő az amerikai Pen tagja, sőt szerepe is van benne, még későbben tudtuk meg. S meglehet, hogy rövid tartózkodása alatt Albee épp azokkal nem találkozott, akikkel a legjobban akart: a darabját rádióban és színpadon játszó színészekkel.

Jonh Steinbeck rövid látogatását is alighanem gyakran megkeserítette a sűrített program. Négy napra érkezett, de egy nappal tovább maradt, mert a ködös téli időben nem indult repülőgép. Gyanúsan örült az újonnan szerzett szabadnapnak. Úton volt már régóta, megjárta a Szovjetuniót, Lengyelországot — s nyilván feszített lélekállapotban habzsolta a látnivalókat.

A véletlenül nyert nap időn s téren kívüli boldogságot és pihenést ígért. Ebbe a valószínűtlen időbe rontott bele a rádió két riportere: ott strázsálták a pihenés inkognitójába visszahúzódó Steinbecket a szálloda halljában. Szerencsére lerázta őket.

Am délután, amint frissen szerzett áruháját sétáltatta a város szívében, a Váci utcán, egyszerre vakító fény tört rá: a filmhíradó. Fényképezték, ahogy egy karikásostort próbálgat a népművészeti boltban, egy kucsmát a feleségének, egy régi mentére való pitykegombot nézeget valamely bazárban.

S a figyelemnek még nagyobb keresztüzébe került, mint eladdig.

Hanem — s itt győz az élet a formákon — volt egy váratlan és műsoron kívüli epizód.

Nemcsak a riporterek várták a szállodában. Hanem egy csökönyös olvasója is. Kétszáz kilométert utazott egy újsághír — vagyis John Steinbeck nyomában. Egyszerűen látni akarta. Mert csakugyan mindent olvasott tőle.

Sis Charles Snow és Pamela Hansford Johnson a Szovjetunióból érkezett Magyarországra.

Nem tudom, igaza van-e Sir Charles Snow-nak, hogy a *Csendes Don* vidékére alig öt-hat angol jutott el. De annyi bizonyos, hogy neki érdekes volt odautaznia: fényképen remekül fest rajta a kozák sapka, s ahogy Solohovval összecsókolózik, igazán nem lehet megmondani, ketőjük közül melyik az atamán.

Sir Charles Budapesten a *Csendes Don*ról mesél, mint ahogy Londonban bizonyosan Pestről fog beszámolót tartani népes baráti körének. Az élményeknek is kell a felszívódási idő: hiába röpítette el egy gép oly messzire a Dontól, most izzanak föl az ott töltött pillanatok.

Nézem a fényképgyűjteményt, mindazt, amit ügyes riporterek rögzítettek a találkozásokból. Solohov villáját, ahol Snow és felesége megszállt; a hajót, melyet maga kormányozott a csendes Don vizén a kapi-

tány nagy elismerésére; a pillanatfelvételt, mely szovjet olvasóik körében kapta el a népszerű házaspárt — s főleg ezt a két remek fejet, Solohovét és az övét.

Londonban barátkoztak össze, s aztán két éve ismét egymásra találtak a Szovjetunióban.

Solohov nem tud angolul. Snow alig néhány szót oroszul, de az ilyen embereket fényként veszi körül a reputációjuk, a hírük, a jelentőségük.

Nem is kell sok szó, hogy megértsék egymást: ha irodalmi stílusuk között hatalmas is a különbség, művészi elveik sokban találkoznak. Észteikájuk lényege — ahogy épp Snow mondta — realista. S ez az ő egyszerű fogalmazásában annyit jelent, hogy stílus, köntös, forma különbözhet, különbözhet a nemzeti jelleg is, de az erudícióban, a hozzáállásban azonos lehet az ihlet és a gondolat. Élő embereket, eleven szituációkat teremteni, a reális világot ábrázolni, ez viszont Snow és Solohov közös gondja.

Felesége, Pamela Hansford Johnson arról beszélt a Pen Club találkozásán, hogy nem hisz az öncélú formai kísérletekben, nem hisz abban, hogy laboratóriumi eszközökkel, eltökélt szándékkal az új forma megteremthető. Remek példát is mondott: Dorothy Richardsonét. Ez az angol író, akit ma már alighanem elfeledtek, a világirodalom egyik nagyon is közkedvelt, szinte alapvető technikai eszközét „találta fel”, az úgynevezett „stream of consciousness”-t, a belső monológot, a hős lelki rezdüléseinek pszichikailag pontos leírását. Csak éppen mondanivalója nem volt az új formához, melyet Joyce-tól Virginia Woolfig számos író használt egy sajátos — bármennyire idegen — gondolat kifejezésére. A formai találmány nem avatott író, és nem szült remekművet.

A példára azért tértem ki, mert Snow-t az angol kritika nemegyszer támadta stílusáért. De az ő regényfolyama, az *Idegenek és testvérek* ciklus, melynek egyik darabját, a *Reménység* korát magyarul is olvashatjuk, nem a stílus szépségében kíván jeleskedni elsőnek, hanem abban, hogy az angol társadalom nagy átalakulását és intellektuális válságát korunk szellemi szintjén ragadja meg.

Ez a ciklus, angol nyelvterületen talán az egyetlen mai kísérlet a század szellemi problémáinak olyasfajta összefogására, melyre jobbadán s utoljára Galsworthy-nál volt példa. De Galsworthy egy családregegy keretébe szorította a társadalmat, míg Snow sokkal szélesebb vásznon dolgozik. A szellemi és társadalmi élet számos vidékére kalauzol el, és munkájában helyet kap századunk egyik nagy lelkiismereti problémája: az ember és a tudós felelőssége.

Erről ő maga sokat tud: maga is tudósként kezdte a pályáját. És aki ma talán amerikai és szovjet egyetemek díszdoktorságát irodalmi tevékenységéért kapja, az egykor, fizikusként lett a béke híve. Snow a második világháború alatt a kormány adminisztrációjában dolgozott, s a kutatók felhasználását irányította a hadiiparban. Ott volt, amikor az első atombombaterveket dolgozták ki, s megírta, hogyan tiltakoztak a tudósok, amikor elkészült a szörnyű fegyver s kétely ébredt bennük felhasználása iránt.

Ez a történelminek nevezhető tapasztalat Snow-ban kialakította azt a felelős magatartást, mely felülemeli az egyszerű regényíró rangján. Angliai otthona olyasfajta műhely s központ, mint Romain Rolland-é,

vagy Barbusse-é volt egykoron — külföldi írók, kiadók, politikusok járnak oda.

Jellegzetes mozdulata Sir Charlesnak, ahogy a feleségéhez fordul, s mintegy rögzíti a teendőt. „Erről szólni kell Amerikában” — mondja egy esetleges magyar elbeszélésgyűjtemény kiadási lehetőségeit latolgatva, s bizonyos, hogy miként magyar barátainak egy hét leforgása alatt válaszol, úgy az Amerikába indítandó levél se fog késlekedni.

A Snow házaspárt nagyon érdekli a magyar irodalom külföldi érvényesülésének lehetősége. Köteles szolgálatnak érzik segíteni — nem a négy napért, amit itt töltöttek, nem a városért, amit láttak s amelyért rajonganak. Snow fontosnak tartja, hogy a természettudományos és a humán műveltség szövetsége őrizze meg az emberiség kincseit. Am ugyanakkor a „nyugati” és a „keleti” kultúra dialógusában is a béke biztosítékát látja. Így segítették szovjet barátaik megjelenését angol nyelvterületen; olykor még a nyersfordításból kimunkált szöveget is átnézték, ha Tvardovszkijról volt szó.

S persze a kölcsönösséget Snow szó szerint érti. Igencsak szereti a mai amerikai irodalmat. Malamoudot — mint előadásában is említette — nagyra tartja, s megannyi jóbarátot, szövetségest szerzett a tengerentúlról. Nemcsak írókat persze. A magyar származású Nobel-díjas atomfizikus, Szilárd Leó nem ismeretlen előttük, s mennyit vitatkoztak Szilárd ellenfelével, az ugyancsak hazánkból idegenbe szakadt s az atombomba háborús felhasználását sürgető Tellerrel. S hadd érzékeltessek e házaspár szellemi átfogóképességét azzal, hogy megemlítjük: Pamela Hansford Johnson ugyanakkor Proust-tanulmányokat adott közlé, s a francia kultúra terjesztője fordítóként, kritikusként is.

Snow és Pamela Hansford Johnson küldetést érez e munkában. Nem a maguk műveinek ügynökeként, hanem a kultúrák megismertetésének érdekében utaznak. S most az amerikai és svédországi, francia és dán fényképek mellé odakerülnek a budapestiek is, beszélgetések, séták, viták emléke. Mindaz, ami az országból és irodalomból tetszett.

Egyik friss ismerősük, felelős gondolkodó úgy kezdte a beszélgetést: azt mondják el inkább, mi az, ami nem tetszett. S olykor erről is szó esett, nyíltan és egyenesen. Vitatkozni csak baráttal lehet és érdemes: Charles Snow és Pamela Hansford Johnson pedig jó barátunk. Műveikben és személyükben egyaránt.

Snow-ék azóta hazaérkeztek. Sir Charles úgy látszik nem érezhette magát túlságosan rosszul Budapesten, mert tüstént megkeresett kedves levelével. Magánbeszélgetésből ugyan én sosem írok le semmit, s magánlevélből sem közlök egyetlen sort se. De annyit hadd említsek meg: azt a meghatalmazás nélküli nagykövetséget, amit a kelet-európai irodalmakért önként vállalt: levelének üzenete szerint máris megkezdte. S a magyar széppróza jobb megismerését szorgalmazandó, máris tárgyalásba lépett a megfelelő szervekkel.

A másik megjegyzés, amit Snow és Pamela Hansford Johnson látogatásához hozzáfűznék, ez: a személyes jelenlét olykor nagy lökést adhat a művek népszerűségének. Charles Snow-nak eddig inkább a nevét s hírét hozták haza utazgató íróink. Egyetlen regénye jelent meg a könyvpiacra.

Elutazásuk óta azonban máris két folyóiratunk kezdte közölni új s nagy jelentőségű tanulmányát: a „Két kultúráról — még egyszer” címűt. S abba a nagy vitába, mely gondolatai és eszméi körül világszerte megindul, esszéistáink, kritikusaink szenvedéllyel és kíváncsian kapcsolódtak be.

Valahogy a személy is hitelesítette az eszméket, az eleven hang életre támasztotta a holt betűt. S a találkozás megpecsételte a szellemi barátságot és szövetséget.

S ezt mint fordító is mondhatom. Mióta ismerem a hanglejtését, könnyebben, érzékletesebben s fokozottabb hűséggel tudom érzésem szerint visszaadni gondolatait.

Az írógépem magyarul kopogta az ő angol tanulmányát — s közben úgy éreztem: beszélgetünk.

John Steinbecknek egy rövid életű kiadó megbízásából a legelső regényét ültettem át magyarra. S ez már a repülőtéren kiderült. Fel is vonta a szemöldökét: milyen emberekkel hozta össze a sorsa!

Az aktatáskáját különben a repülőgépen felejtette: néhány irat lehetett benne, egy-két vázlat talán, feljegyzések arról a hosszú útról, melyet a Szovjetuniótól Berlinig vállalt. Végül megkerült az aktatáska: bár nem is izgatta magát oly nagyon — mélyen raktározza emlékeit, szigorú rendbe sorakoztatja a benyomásait. Feledékeny, de jó a memóriája. Képekre nyílik inkább, mint absztrakt fogalmakra. Tátrai Vilmosék nagyszerű koncertjének szünetében egy asszonynak feltűnt, hogy pipázik. Öregasszony volt, fáradt, törődött. Fogalma sem volt róla, kit szólít meg. Csak éppen odalépett egy magas, pipáját jókedvvel szortyogtató férfihoz, s egy újabb pipát ajánlott neki — Svájcból kapta a rokonaitól. Hagyja el, szól oda az asszonynak valaki a társaságból. A pipás maga is Svájcból jött. Erre aztán odavillan az asszonyra Steinbeck szeme: riadalom, mulatság, együttérzés, szeretet húzódik át tiszta tükrén. Tetszett neki a helyzet. Megjegyezte, többször emlegette.

Magyarországon különben az öregasszonyokkal volt nagy szerencséje. Az Európa könyvesboltban dedikálta a könyveit. Több, mint ezer autogram, alig másfél óra alatt. Beleizzadt, úgy dolgozott. S a tekintetét legfeljebb néhány csinosabb nőnél emelte fel. És egy öregasszonynál. Merthogy az egy gyönyörű piros almát tett le az asztalra. Öt évig nevelte a fát, hogy ilyen gyönyörű jonatánt teremjen. S nem egy kilót hozott. Nem két almát. Csak egyet. S mérhetetlen diplomáciai érzéssel letette az asztalra, cserébe a dedikációért. Steinbeck meghatódott. Pedig ahogy Amerikában mondják, „tough guy”, kemény legény. De hát a jonatán mégiscsak jonatán.

S ez a friss vitamin nagyon kellett, éppúgy, mint szíverősítőnek a kecskeméti barack. Magyarországi látogatása azért csökkent két napra, mert idejövet Bécsben összecsuklott. A hirtelenében előkerített orvosok felinjekciózták, hisz a programjába az ő kifejezett kívánságára iktatták be Moszkva, Leningrád és Varsó után — Budapestet.

S ha bárki megkérdezi, miért is jött: egyszerű feleletet ad. Ismerkedni és vicceket hallgatni. A legnagyobbat azon a pesti viccen nevette, hogy ő parasztíró. Nemigen tudott belenyugodni abba se, hogy bárkivel találkozott, az *Érik a gyümölcsöt* említette. Ez a nagy eposz levált róla,

teljesen. Besorakozott a klasszikusok közé: de ő él, és alkot, lépést tart a korával. A harmincas évek: nagyon elmúltak, távoli emlékként ködlik fel az a hosszú út, melyet a nagyeposz szenvedőivel tett meg. Két évtized múltán őt már az kínoztá, hogy nem ismeri közléről, a test melegével, a rangrejtettség biztonságában a népét. Vett egy utánfutókocsit, beültette a hatalmas francia uszkárját, Charleyt és nekivágott újra Maine-nek és Californiának, New Orleansnak. Bostoni írek, wisconsin németek, alabamai négerék és kaliforniai kínaiak kerültek útjába. A legnagyobb felfedezése az volt, hogy ez a sokfajú, s különböző színű embertömeg nemzetté kovácsolódott. Amerikaiak már: új nép. S nem találkozott közöttük „idegennel” — ő, hibáikban és szép erényeikben egy volt velük.

Rangrejtve ott könnyű utazni. Amerikában rá se rántanak, hogy valaki író. A Nobel-díj elnyeréséig abban a kis halászfaluban, New Yorktól százhusz mérföldnyire, ahol egy kis kunyhóban szokta felütni a tanyáját, mindenki per John hívta, egy öreg halász a sok közül: szakállas, cserzett bőrű, víg kedélyű, tréfára mindig hajlamos. New Yorkban talán már megismerik, de más városban vagy államokban nem. A Nobel-díjnak nincs emblémája, s ha lenne, se tűzné fel.

A gomblyukában vékony aranyzsinór díszeleg. Magas állami kitüntetésnek vélhetné bárki. Pedig átejtésnek van ott. Egyszerű aranyozott csomagolóspárga — hadd higgyék viszont az arra hajlamosak, hogy holmi rejtélyes, ismeretlen rangjelzés.

Martinique szigetére hajózott egyszer. Karnevál volt éppen, és a szigetlakók minden kitüntetésüket feltűzték. Sokan szolgáltak közülük a franciáknál a második világháborúban. Steinbeck kényelmetlenül érezte magát: nem szeret kitűnni, szokásaival elütni a többiektől. Vissza ment a vitorlására, s egy csikos nyakkendőt szabdalt fel: feltűzte a szét-sabdalt nyakkendődarabkákat a mellére.

A nyakában gumizsinóron rejtélyes készség lóg. Hallókészüléknek hiszik imitt-amott vagy törperádiónak. Pedig közönséges, olcsó öngyújtó. Hogy vitorlázás közben is könnyű legyen rágyújtani, s hogy megint — egy kicsit — tréfálkozhasson az emberekkel. Játék, vidámság és felelősség, elválaszthatatlan fogalmak a gondolatrendszerében. A felelősség tigrisként ólálkodik a házunk körül, de komoran fogadni nem szabad. Egy nép felnőttiségéhez éppúgy hozzátartozik az önirónia, mint ahogy az érett emberhez a humor. A gyerekek észvesztően komolyak. Felszabadultság, játék és kísérlet, mindig a humánumnak ad teret.

A művészetekben szenvedélyesen szereti az újat. Az egyetlen bűn, amit alkotónál ismer: ha kialszik benne az örök kíváncsiság. A világ napról napra új csodákkal lep meg. Dr. Lily például a delfinek nyelvét tanulmányozza. Naponta leszáll abba a hatalmas, alighanem a tengerből kikerített akváriumba, ahol néhány delfint gyűjtött össze. Lilyt már megismerik, nagyot nevetnek a delfinek, ha meglátják. Egész nagy agyvelejük van, hát persze, hogy nevetnek. S beszélnek is: a lassított magnetofon-felvételekről az emberihez hasonló hangok hallgathatók le.

Érdeklődik a delfinek nyelve után, s otthon van a tudományban is. Kedvelt szövegei a tizenötödik századból származnak s mióta kilencszázadban beleolvastott Malory hőskölteményébe, a Morte D'Arthur-ba, nem hagyja nyugodni ez a mű. Évtizedek stúdiumaival

készül új munkájára — Maloryt akarja lefordítani egy sajátosan új, s kissé általa kreált nyelvre.

„Olyan szavakkal, melyeket még fel kell fedezni” — írta egyik magyar költő Steinbeck-példányába. Az arca: felfedezések és szenvedések története, s azokban bízik, akikről hasonlót olvas le. Tudja, mi az emberi nyomorúság és a fájdalom. Ismeri és minduntalan felfedezi a valóságot.

A *Lement a holdat* a fasizmus elleni lázításnak szánta. Először úgy írta meg: mi lenne, ha ez a szörnyű hatalom egy amerikai városra támadna. A saját országa körülményei, anyaga és emberei között próbálta felidézni a rémületet. Mikor beadta a kéziratot, kinevették, mondván, „ez nálunk lehetetlen”. Így tette aztán át a történetet egy kitalált országba. Amikor a háború után Európában utazgatott, valaki meglepte a könyv egyik példányával, melyet az ellenállási mozgalom illegális sajtóján nyomtak. S talán ez a példány győzte meg arról, hogy az átírás, az európai környezet költött valóságának hiteles ábrázolása mégsem volt hiába végzett munka.

Most — ahogy ő fogalmazta — a nevének zászlaja alatt utazott. Hogy milyen hasznos ez az utazás, így, tekintélyének hatalmas súlyától támogatva, tudjuk. Mit jelent ez a kultúrák élő lélekseréjében, sejtjük. A közeledés, a megértés és a vita lehetőségeit készíti elő. A szeretetét és gyakori ellenérveit mindig ugyanegy húron is fejezte ki.

Talán eljön másodszor is. Ígérte, szeretné. De akkor név nélkül, csavarogni. Háromszor tört a térde, botra támaszkodva jár, de szeret sétálni, szeret elvegyülni emberek közé.

Jön, s mi várjuk. S az a második utazás, az lesz az igazi.

Azzal kezdtem: ügyetlen vendéglátók vagyunk. Kincseinket szeretnénk a látogató elébe szórni, s csak néhány ügyetlen szóra telik. Pedig mennyire örülnénk, ha útravalóul elmondhatnánk, milyen becsülete van személyüknek és munkáiknak. Az égő kíváncsiság reflektortűzétől talán ezért nem tudjuk őket megkímélni.

Egy-egy ilyen látogatás nálunk a nemzeti hagyomány része lesz. Theodor Roosevelt egyetlen Mikszáth-regényt olvasott el, s gratulált nagy, tizenkilencedik századi prózaíróknak. Nincs azóta Mikszáthról szóló tekintélyesebb írásmű, melyben ez a gratuláció ne szerepelne. Mark Twain is megfordult Magyarországon. Az a két anekdota, amit elmondott: néphumorunk része lett.

A világirodalom nem mindig fogad minket fiának: a szolgálat itt kevés, az áldozat is, sőt talán az érdem se elegendő.

Cserébe mi ajánlunk honosságot. A fordítást gyakran nevezzük „magyarítás”-nak: nos, ennek szó szerinti értelme az, hogy a lefordított munka a magyar irodalom részévé válik.

A külhonban beütött vízum is ilyen.

Egy második állampolgárság.

AZ ÚJJÁTEREMTŐ ELŐADÓMŰVÉSZET

Jegyzetek Richter három zongoraestje nyomán

VUKOVICS GÉZA

Dali, a tehetségét különccséggel párosító szürrealista festőművész egy ízben kijelentette:

— Megkértek, hogy készítsek könyvet a festészet elméletéről. Megírtam, s most már tudom, hogyan kell festeni.

Kísértésbe estünk, hogy felszólítsuk Szvjatoszlav Richtert, a hírneves szovjet muzsikust, aki rövid időközökben egymás után három önálló zongoraesttel ajándékozott meg bennünket: vesse papírra, hogyan hámozza ki olyan hihetetlenül plasztikusan a zongoraművek „mondani-valóját”, hogyan avatja „emberivé” hangszerét, ezt a húrokkal, billentyűkkel, finom kis kalapácsokkal ellátott mechanikus dobozt?

Hogyan lehetséges, hogy mondjuk Beethoven Op. 31., N° III., Esz-dúr szonátája — bármelyik példa találó lenne — az ő tolmácsolásában nemcsak „egészen másként” hangzott, hanem sokkal inkább felvillanyozott, mint vegyük Uninsky interpretálásában, aki közvetlenül utána ugyanazzal a Beethoven-művel nyitotta meg koncertjét.

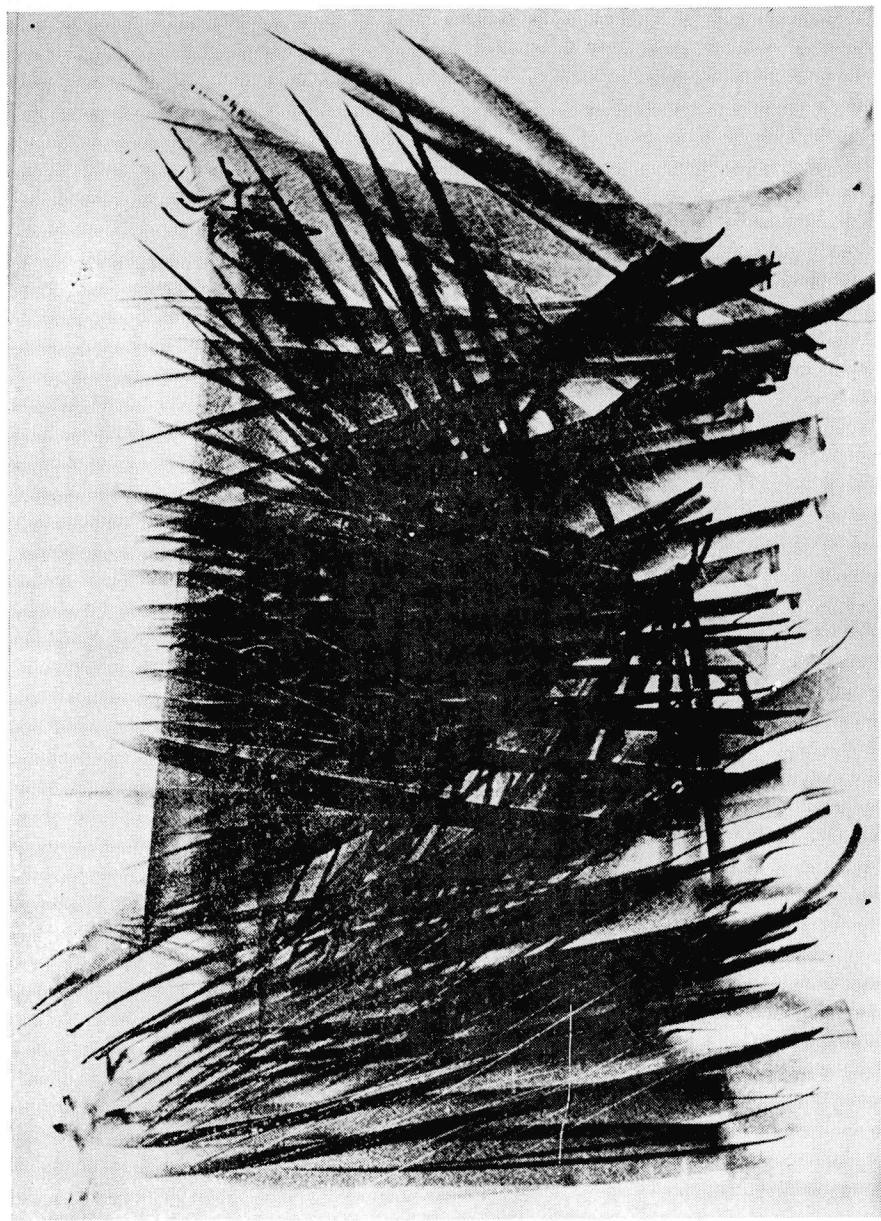
Nem arról a magától értetődő tényről van szó, hogy „minden madár másként dalol”, hanem sokkal többről.

A hangnemileg határozatlanul „induló” szonáta első tétele „tüzes és fürge, hangulataiban változékony, kissé szeszélyes, sőt akaratos”.

De „durcássága” ellenére nem zajos, nem férfias, hanem nőies, nem tűri hát az egyébként szokásos dübörgést. Úgy látszik, hogy Richter hajlékony ujjában nincs kellő erő. A második tételben két erőteljes F-dúr akkord az első igazi forte; s hatása annál váratlanabb, afféle örömteli felkiáltás. A harmadik tétel, a Menuetto olyan közvetlenséget áraszt, olyan „barátian cseveg”, hogy úgy véled: válaszolnod kellene. A dallam hajlékonyan ível, s teljesen fedi „tartópilléreit”, a kíséretet. Ezzel szemben a negyedik tételben a bal kéz „mechanikus” szólama fontosabb szerepet kap, mint a motívumokat szövögető jobb kéz. Richter eredeti, s roppant meggyőző megoldása ez: nem fontos a témaboncolás, a dallamvezetés, sokkal kifejezőbb, az alaphangulatnak megfelelőbb: a játékos temperamentum, a ritmikai lendület, mivelhogy ez nem a „dalolás”, hanem a „futkározás” öröme.

Anton Rubinstein, az egykori hírneves orosz zongoraművész jegyezte meg: „Mindenki tud játszani, de kevesen tudnak előadni!”

A zongora lényegében a „legmechanikusabb” hangszer. A fizikusok állítják, az alaphangok minősége egyáltalán nem változik, ha egy macska

HANS HARTUNG

sétál végig a billentyűkön vagy ha egy tehetséges művész ujjai futkároznak rajtuk.

A zongorázás azonban nem pusztán fizikai művelet. A zene ugyanis hangok folyamata — időben történik. A jó öreg Bach mondta:

— Mi a játékom titka? Az, hogy kellő időben leütöm a megfelelő billentyűt.

A költőnek az érvényesülés szempontjából nincs nagy szüksége a szavalóra.

Még a színmű is „önállóan megállja helyét”. Színészek nélkül, csupán az elemző olvasás folyamatában is kibontakoznak értékei. Mi több, vannak olvasmány-drámák, amelyek színpadon aligha kivitelezhetők.

A muzsika sajátossága azonban megköveteli a szerzőtől, hogy partnert válasszon az előadóművész személyében. A legszerencsésebb (ilyen) találkozások avatják élménnyé a muzsikálást. Sőt adott esetben furcsa dolgok is történnek. Richter egy fiatal szovjet szerző művét olyan eredetien tolmácsolta, hogy előadása nagyszerűbb volt, mint maga a szerzemény, tudniillik: újjáalkotta és tökéletesítette, egyszerűen hozzáadta, ami hiányzott belőle.

Richter vagy negyed évszázaddal ezelőtt az ogyesszai operaház korrepetitora volt, a legtökéletesebb „hangszert”, az emberi hangot kísérte. S miután hangszerének fölülmúlhatatlan mestere lett, az a benyomásunk, hogy a zongora akkordjaival elegyedő emberi hang, mint lappangó emlék, állandóan kísérti, s szüntelenül arra ösztönzi, hogy elérje azt, ami megvalósíthatatlannak látszik: „érthetően beszéljen” a zongora.

Amikor a pódiumon szemmel látható küzdelmet folytat, hogy megszólaltassa az éppen rendelkezésére álló hangszert, a fő problémája nem a technikai akadályok legyűrése vagy a zenemű formai-tematikai kibontakoztatása, hanem a szinte rögeszmeszerű törekvése, hogy a rezgő, vibráló húrok fölött ott lebegjen az ő képzeletében élő és hangzó „vox humana”.

Azért tesz akkora erőfeszítést, hogy a hangot tökéletesen megmunkázza, azért fordít olyan nagy figyelmet a hang minőségére.

Richter egykori tanítómestere, Neuhaus hangoztatta: „Ki a zongoraművész? Az, akinek technikája van? Nem, a zongoraművésznek természetesen azért van technikája, mert zongoraművész, mert hangokkal felfedi a zene értelmét, költői tartalmát.”

Karl Czernynek, a kiváló zenepedagógusnak állítása szerint a zongorán száz dinamikai fokozatot lehet elérni azok között a hatások között, ami még nem hang, és ami már nem hang.

Richter minden kívánt tulajdonság, készség és adottság birtokában van, hogy a legtökéletesebb zenei nyelven szólaljon meg.

Zenei beszéde páratlan. A legtöbb zongorista nem beszél — csak dadog, gondolatok helyett — csak ötlet-foszlányokat hoz ki, költészet helyett — csak silány prózát kínál fel.

Schumann vallotta: „Amit az ujjak teremtenek, az csak csinálmány — csak az szól mindenkinek, ami belülről hangzik.”

Heine Firenzei éjszakák című novellájának hőse, Lyser, a süket festő, aki operakritikákat ír, a zenét a muzsikások arcáról olvassa le, és az ujjmozgásokról a kivitel több-kevesebb tökélyére következtet, képes meglátni a zenét.

A különleges adottsággal megáldott Lyser bizonyára csupán vizuálisan megállapíthatná, hogy Richter zseniális előadóművész. Arca, mint valami roppant érzékeny és tökéletes szeizmográf, a legkisebb érzelm-rezduálást is jelzi, kirajzolódik rajta az éppen megszólaltatott mű hangulata. Ez nem holmi póz, hanem a teljes átélés velejárója olyféle paradoxonként, hogy a művész úgy viselkedik, mintha az adott pillanatban örülne, bosszankodna, szenvedne — s valóban örül, bosszankodik, szenved.

Richterrel kapcsolatban minduntalan felvetődik a kérdés: van-e szabálya az újra életrekeltésnek?

Casals, a gordonka kiváló mestere, akit a legtöbbben korunk egyik legnagyobb előadóművészenek tartanak, egy ízben megjegyezte: „Az előadóművésznak nem azon kell fáradoznia, hogy az előtte levő hangjegyekből kép alapján valami hozzávetőleg tárgyilagosat ábrázoljon, hanem azon, hogy visszaadja a lelkiállapotnak e hangjegyekkel kifejezett és saját lelkében visszhangzó sokféleségét.”

Richter például Mozartot játssza. Mondjuk, a K. 377. számot viselő F-dúr szonátát. Az ő eredeti elképzelésében a „finom, kimért, rokokó” zseni nem dúdolász, hanem diadalmi éneket harsog, nem fúzi gyöngyfűzerbe a futamokat, hanem duhajul pergeti őket, a variációs témát a negyedik változatban nem egyszerűen „lekopogja” fortéban, hanem viharra kavarja fel, az ötödik változatban pedig nem lágyul el negédesen, hanem napsugaras derűt áraszt.

A józan „sachlich” előadóművészet hívei ráfoghatják Richterre, hogy „túl szabadon” tolmácsol. Szerintük az ő Chopinja lágy, játéka nem „objektív”, túlfönt engedelkeny.

„Az olyan muzsikustól, aki lelki erőinek teljesen birtokában van, távol áll az érzelgősség. Az ilyen ember nem is fél az érzelgősségtől és nem is kerüli el amiatt az igazi meghatódás pillanatait.”

Furtwänglernek ez a kijelentése tömör válasz arra a kérdésre, hogy „tárgyilagosa, józan és rideg korunkban szabad utat engedhetünk-e érzelmeinknek?”.

Buffon szállóigéje: a stílus maga az ember — ma is érvénnyel bír.

Korunk uralkodó szellemére nem a száraz objektivitás üti rá bélyegét. Sokkal nagyobb szerepet kapott az „én”, semhogy a zenében az előadóművészetre rá lehessen erőszakolni a sablont. Egyébként is a „játék-szabályokat” mindig is az olyan veretű művészek szabták meg, amilyen maga Richter is. Sőt örök érvényű igazság, hogy minden nagy formátumú előadóművész egyéniségének megfelelő „szabályokat” állít fel. Ezért is eredeti, utánózhatatlan.

Menuhin, a jeles hegedűművész is sajátos szerepet szán a muzsikusknak: „A mű előadójának az a feladata, hogy egyensúlyt teremtsen a zeneszerző alkotása és a saját művészi lelkiismerete között. Szüntelenül arra kell törekednie, hogy a más által alkotott formát a végsőkéig megtöltse a maga lényegével.”

Bach prelúdiumait és fúgáit hallod Richter tolmácsolásában, s szinte el sem tudod képzelni, hogy egykor a romantikus zenepedagógia ujjgyakorlatra használta fel őket.

Fontos erre fölfigyelni, amikor szóba kerül a történelmi hűség. Richternél a zongora másként szól, amikor Bachot játssza, s másként, amikor Mozartot, Beethovent, Schubertet, Chopint, Lisztet, Debussyt, Prokofjevet tolmácsolja. Mintha hangszert cserélne, változik billentése,

ujjrakása, kéztartása, pedálozása, árnyalása; s noha mindig felismerhető: ez most Mozart, ez meg Beethoven, a benyomás mindig ugyanaz — Richter ül a zongoránál.

Kemény dió a stílus kérdése. Ki tudja pontosan, hogyan játszottak egykor a zongoristák vagy éppen az előadóként szereplő szerzők. Egyébként is „fejlődött” maga a zongora is, gazdagabb árnyalásra, nagyobb hanghatásra, tisztább játékra ad lehetőséget. Igaz, sajátos élvezetet nyújt az is, ha „korhűen”, netán még ósdi hangszereken, múzeumi környezetben hangzik fel az évszázados mű. De miért ne nyújtsunk elégtételt, mondjuk, Beethovennek, aki gyakran panaszkodott arra, hogy milyen tökéletlen a hangszere, nem úgy, nem olyan telten hangzik, mint ahogy az alkotás hevében felhangzott agyában — képzeletében?!

Richter — mindamellett, hogy tiszteletben tartja a hagyatékot, s nem másítja meg a szerző bejegyzéseit, sőt szinte rigorózan ragaszkodik az eredetihez, a meglévő „hangjegyállományhoz” — a ma emberének zenei nyelvén tolmácsolja a szerzeményt — a mai hallgatónak.

Kétségtelen, hogy a szerző igazi szándékát homály fedi. Az is valószínű, hogy az alkotó — mint előadó — a meghatározott szándékkal, s az adott hangulatban megkomponált művet minden alkalommal, hangulatának megfelelően másként értelmezte, ha nem is egészében, de legalább részleteiben.

Mindenesetre a zenemű, mármint a kották, bejegyzések összessége — a modern zeneszerzés alakulása is erre utal — bizzar s talán túlzott hasonlással „nyersanyagnak” tekinthető, amely az előadó kezében vagy körvonalakat ölt, s megtelik tartalommal, vagy pedig, ha rutinos, fantázia nélküli mesterember veszi kezébe, formátlanná válik, nem kap „lelket”.

Richter előadóművészete éppen azért csodálatos, mert újjáteremtő.

SZEMLE

KONKRÉT KRITIKA, KONKRÉT KRITIKUS

Tomislav Ladan: *U škarama*. Znanje, Zagreb, 1965.

Tomislav Ladan első kötete elé (Zoon graphicon, Svetlost, Sarajevo, 1962) ezt a mottót írta fel: „Aki ma hazudik, hogy éljen, az holnap majd azért él, hogy hazudjék.” Harmadik kötete elé, amelyben napi kritikáit, pamfletjeit, rövidebb írásait gyűjtötte össze, ugyanezt a mottót tehetné.

Ladan írásainak főtulajdonsága a kritikus élesség és a logikai tisztaság. Latinos szellem: a kritikustól és az alkotótól elsősorban a logost, az egyszerű harmóniát és a nyelvi tisztaságot követeli meg. Alig van kritikusunk, aki annyira szarkasztikusan és ironikusan fordulna el a művek homályosabb részeitől, mint Ladan. Gyakran a logika megkövetelése egészen abszurd eredményekhez viszi. Ezt elsősorban a költészetről szóló írásaiban tapasztaljuk. Például Slavko Mihalićról szóló írásában (akiről különben rendkívül pozitív ítéletet mond) leginkább a logikai képleteket veszi észre, és figyelmen kívül hagyja e költészet mélyebb metafizikai, filozófiai dimenzióit.

Ladan nem esztéta, és nem analitikus. Ha írásainak lényegét figyeljük meg, akkor számára a kritikus elsősorban ítéelőbíró, minden figyelmét az ítéletre koncentrálja, analízisei, megfigyelései elsősorban ezt a célt szolgálják. Ítéletei bátrak és szubjektívek. Az a véleménye, hogy a kritikus minél inkább önmagáé, annál inkább másé. Azok közé a kritikusok közé tartozik, akik tévedéseikről is nevezetesek maradnak. Mert ha egy közömbös ítélet és egy nem mindig pontos, de határozott ítélet között kell választania, akkor Ladan mindig az utóbbi mellett dönt. Végre egy kritikus, aki nem retten meg attól, hogy tévedjen, mert az, aki megretten saját tévedéseitől, félő, hogy a másokétól is túlságosan megijed.

Kritikáit olvasva észrevehető, hogy Ladan nem fejlesztett ki magának egy speciális kritikaelméletet. Egy alkalommal erre is kitérve azt állította, hogy a mai jugoszláv kritikában fontosabb a kritikus személyisége, mint a kritikaelmélet, mert kritikaelméletből van elég, ám személyiség alig van. E szempontból azonban kötete bírálható. Elmélete gyakran eklektikus, leginkább az elioti és a

curtiusi módszereket használja fel. Ítéletei azonban sohasem eklektikusak.

Még valamit kell szólnunk Ladan mondatairól. Nietzsche jut eszünkbe, aki azt állította, hogy nem bírja olvasni azokat a filozófiai, esztétikai, kritikai műveket, amelyek unalmasak. Ladan írása mindig izgalmas, ezt elsősorban ítéleteinek, másodsorban a jellegzetesen ladani mondatoknak köszönheti. Mondatai egyszerűek, logikusak. Esztétikai élvezettel épít fel egy-egy mondatot. Architektúrájuk karcsú és éles, mint egy penge. Ez gyakran felszínességhez vezet, de eléri azt, hogy olvassák.

(VL)

ALLEGÓRIA AZ EMBERI SORSRÓL

Antun Šoljan: *Kratki izlet*. Prosveta kiadás, Belgrád, 1965.

Körvonalalaiban és részleteiben is reálisan ható történetet írt Antun Šoljan, hogy az ember vívódásairól, sorsáról valljon. Fiatal tudósok, művészek expedíciót szerveznek, és ismeretlen freskók felkutatására indulnak. Az újat kereső, magát mindenben szenvedélyesen belevető nemzedék sorsát rajzolta meg itt a szerző. Az expedíció elé mind nagyobb és nagyobb akadályok tornyosulnak, mind súlyosabb megpróbáltatások várnak a fiatalokra, s ahogy a nehézségek sorakoznak, úgy állnak félre, fordulnak vissza az expedíció tagjai. Végül csak a legkitartóbb marad, egyedül. Ő járja végig az ember útját, azt az utat, amely kétélyeken, válságokon, kiábrándulásokon keresztül a lét értelmének felismeréséig és a tettig vezet.

A történet lehetővé teszi, hogy a szerző mondanivalóját allegorikus formába burkolja. Az allegória ebben az esetben csak feltételes kifejezőeszköz: elfogadhatjuk az eseményeket megtörténteknek, annyira közel állnak a valósághoz, de — és ez Šoljan művészetének legjobb bizonyítéka — nem szabadulhatunk attól a benyomástól, attól a sejtéstől, hogy mindennek van egy mélyebb jelentése, amely igazabb magánál a cselekménynél, egy jelentése, melyet el kell fogadnunk, meg kell értenünk, s épp ez a regény igazi mondanivalója.

Az ember viszontagságai, küzdelmei, vereségei, reményei, szívvóssága, múltjának felkísértő pillanatai, a történelem visszatérő alakjai és felzúgó sodrása jelennek meg Šoljan regényében. Itt mindennek szimbolikus jelentése van; a valóság mozzanatainak sűrítése a lényegest emeli ki, egyúttal pedig választásra kényszeríti az olvasót.

Šoljan gondosan kidolgozta a részleteket, jellemző apróságokat. Az utalások, aforisztikus megállapítások fontos tényezők e mű időszerűségének kialakításában, de egyetemes emberi vonatkozásaik is vannak.

Nyelve tiszta, kifejezőeszközei válogatottan egyszerűek, amit leír, annak mindig életíze van, mégis lépten-nyomon látomásszerű jelenetek bukkannak fel. A valóság ebben a könyvben helyenként

elragadó erejű vízióvá alakul át, látomás és realitás összefonódik, a határok elmosódnak, s a sorsproblémáktól terhes lét lenyűgöző képét kapjuk. Olyan kérdéseket vet fel regényében Šoljan, olyan megállapításokat tesz, s olyan helyzeteket teremt és tudatosít, amelyek döntő jelentőségűek a ma emberének életében. Művészeti értékei és emberi állásfoglalása szerint a *Rövid kirándulás* kétségtelenül a legjelentősebb modern jugoszláv regények közé tartozik.

(TL)

KORTÁRSÁK KÖZÖTT

Gyergyai Albert: *Kortársak* (esszék). Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1965.

Gyergyai Albert, a francia irodalom kiváló ismerője ebben a könyvében főleg azokat az írásokat gyűjtötte össze, melyek a francia irodalomról szólnak. Proust, Valéry, Du Gard, Mauriac, Camus, Giraudoux, Gide, Cocteau, Éluard — ezek a főbb pontok azon a térképen, melyet Gyergyai a huszadik századi francia irodalomról rajzol könyvében, de hogy a kép — az irodalomé meg a szerzőé — teljes legyen, találunk itt írásokat az európai irodalom többi kimagasló alkotójáról: Thomas Mannról, Virginia Woolfról és másokról is.

Így hát tartalmi szempontból tulajdonképpen kettős jellege van a könyvnek: az író kortársairól szóló esszéket tartalmaz, illetve az írások túlnyomó része a francia irodalommal foglalkozik. Míg az első Gyergyai komponáló kedvének, tudatos szerkesztési elvének eredménye, a másik inkább a szerző irodalmi rokonszenvéből, merem állítani: örök, csillapíthatatlan szerelméből ered.

Ennek köszönhetjük, hogy Gyergyai hiteles képet rajzol egy irodalomról és egy nemzet íróiról, ennek köszönhetjük, hogy a szubjektív vallomás, az ihletett tanulmány, az elmélyült elemzés olyan ragyogó esszéekben forrt össze. Ez a három mozzanat: a vallomás, az ihletettség és az elemzés a legfőbb jellemzője Gyergyai minden egyes írásának, s nehéz eldöntenünk, minek tulajdonítsunk nagyobb jelentőséget: annak az anyagnak-e, amit ezekben az esszéekben találunk, a felismeréseknek, melyekhez Gyergyai segítségével jutottunk, vagy a káprázatos írásoknak, a tanulmány és az esszé szerencsés találkozásának ezekben az egyéni hangvételő, eredeti koncepciójú írásokban.

Gyergyai továbbápolja a magyar irodalomnak egy szép hagyományát: az európai, különösen a francia irodalom nagyjaival ismerttet meg bennünket, s rajongásából valamit belénk is plántál. Megállapításaihoz aligha férhet kétség, mert egy végtelenül kifinomult, választékos ízlés és egy sajátos esztétikai érzékenység sugallta. A Proustról, Ramuzról, Camus-ról, Virginia Woolfról szóló írásai, a *Kortársak* megannyi esszéje bizonyítják legjobban, milyen kvalitásai vannak ennek a kötetnek.

Az olvasó most már csak azt kívánhatja, hogy Gyergyai legközelebb a francia irodalom legújabb jelenségeiről, a mai írónemzedékről is szóljon, azokról, akik — a mi kortársaink.

(TL)

AZ IGAZIBB JUHÁSZ GYULÁÉRT

Péter László: *Juhász Gyula a forradalmakban*. Bp. 1965.

Juhász Gyula költészetének helye és jelentősége a mai magyar irodalomtörténetírás vitatható és korrekciókra szoruló problémája, bár az utóbbi tíz évben szemtanúi lehettünk azoknak a törekvéseknek is, amelyek elfogulatlanabban akarták vizsgálni a magyar költészet nagy „vidéki költője” életművét. Az ötvenes évek irodalomtörténeti revíziója Ady mellé és Babits, Kosztolányi elé helyezte rangban, értékben, és Bóka László szorgoskodása nyomán Juhász Gyula „híd” lett Ady Endre polgári és József Attila proletár-költészete között s még a legfrissebb irodalomtörténeti összefoglaló is visszahangozza Bóka szavait: „Adyhoz ő állt legközelebb, József Attila benne talált első mesterére, minden mozgalom magáénak vallotta, a kor legnagyobb költőjéhez szoros barátság fűzte... stb.” Kispéter András 1956-os monográfiája Bóka nézeteit zengi vissza és kodifikálja, míg Szabolcsi Miklós Juhász Gyula-problémák című tanulmánya már igen sok Juhással kapcsolatos ítéletet megkérdőjelez, ám ő sem vállalkozik, hogy az eszményt szembesítse a valósággal, s az ideológiai pörök ködéből kibontva megmutassa a költőt. Sem költészetéről nem készült ilyen tanulmány, sem életrajza tüzetesebb vizsgálata nem kísérté végig Juhász emberi és költői életét.

Péter László, kit, Ady szavaival élve, a „szegedi irodalom” oly lelkes adminisztrátorának nevezhetnénk, ugyancsak Juhász Gyula életének egyik részletkérdését vizsgálta meg: a forradalmak alatt kifejtett tevékenysége rajzát adta tavaly megjelent könyvében. Juhász élete fordulatának legfontosabbika ez az időszak, ha nem is jelenti a Juhász-probléma „kulcsát”, s a pályakép egészére magyarázatot nem adhat, ám nyilvánvalóvá teszi, hogy Juhász Gyula költészetével kapcsolatban nem annyira a korra, mint inkább lelki alkatának problémáira kell rámutatnunk, amely lehúzta és visszatartotta, vidéken éltette, s ennek köszönheti, hogy kimaradt a világból.

Péter László kényes filológiai gondossággal kezelt életrajzi képéből is felsejlik ez a „lemaradott” juhászi lelkiség, s felkutatott adatai lehetővé teszik „mentalitása rekonstrukcióját”, és ezen a síkon Adynak, az örökké elől járónak, éppen lelki ellenlábasának látszik Juhász Gyula. Péter László könyve ugyanis arra hívja fel elsősorban a figyelmet, hogy Juhász világnézeti érlelődése nemcsak lassú volt, hanem jellegzetesen „lemaradó” is: nem eszméi síkokon élte át az eseményeket, hanem, legfőbb sajátosságaként, érzelmieken, s már emlékként, meditatív pillanatként, hiszen az eseményeknek előbb meg kellett történniük, le kellett játszódniuk,

hogy Juhászban nyomot hagyhassanak. Nem a forradalmak elé siető, hanem a forradalmakat tudomásul vevő egyéniség ő, a megkésztettség költője, kiben a világ dolgai később villantják meg reflexeiket (gondoljunk Juhász Gyula húszas évekbeli költészetére). A Péter László emlegette „visszamenő hatály” mozzanata tehát el nem hanyagolható, s a juhászi megnyilatkozások és az események, gondolatok, amelyekre ezek reagálnak, közötti időbeli eltérésekre ügyelnünk kell. S ha van, ami jellemzi, akkor az nem az ideológiai érettség, hiszen az egész Juhász-életmű leggyöngébb pontja éppen ez, hanem az érzelmi beállítottság, tehát nem a politikum, hanem az impresszió az uralkodó jegye, s nagyon elgondolkodtató Péternek az a megállapítása, hogy „az emberek hittek a világforradalom közeli bekövetkezésében, és ez egy egészen különös, messianisztikus atmoszférát teremtett Európában, de különösen az imperialisták gyűrűjébe szorult Magyarországon, ahol a fől-szabadító orosz és internacionalista seregekben való hit szinte az egyetlen remény maradt a nagy reményvesztettségben”. Nos, ez a „messianisztikus atmoszféra” az, amelynek Juhász a költője lesz, nem próféta, hanem csak tanítvány, s még így sem tisztán látó („Nem hinném, hogy tisztázott fogalmai lennének arról, miben egyezik, miben tér majd el az új világ attól, amit a bolsevizmus Oroszországban megvalósított és tervezett, annál kevésbé, mert erről neki sem voltak megbízható értesülései”, 103. old.).

Péter László nagy érdeme, hogy igyekezett nemcsak szétfoszlatni a Juhász-legendákat, de újakat sem akart gyártani, ismerve az ilyen legendák cáfolatának „kényes-kínos” voltát, miként azt a Rákosi Mátyás—Juhász Gyula Bóka László konstruálta kapcsolat-ról szólva mondja. Elve, hogy „csak a való tényekből és csak a szükséges határig következtetni”, — lehetővé tette, hogy Juhász életének legalább e szakaszában tisztábban láthassunk, bár a Juhász-publicisztika bőséges kiaknázása miatt nemegyszer az a benyomásunk támadt, hogy Juhász újságcikkei jelentőségüknél nagyobb rangra emelkedtek, s egy Ady publicisztikája rangját követelik, holott ennek igazi arányait maga a szerző is jól érzékelt. A tisztázás aprolékos és gondos munkája ez a könyv, amelynek legfőbb erényei is ebben vannak. Péter László kitűnő filológus, akitől az interpretációs feladatok állnak a legtávolabb: a Juhász költészetéről szóló fejezetek éppen ezért a könyv kevésbé csillogó és újat adó részleteit jelentik (kivételt talán a 66—67. oldalak jelentik, ahol mélyebben ragadja meg Juhász verseit).

Meg kell még említenünk, hogy Péter korrigálta Juhásznak József Attila körül szerzett érdemeit is, kimutatva, hogy a költő a fiatal és névtelen írók egész sorának igyekezett egyengetni az útját, köztük, s a többiekhez hasonlóan, támogatta a Makóról ismert diákokat is. Másfelől nyomatékosan felhívja a figyelmet Juhász „sajátos fölfogású szocializmusára” is, amely árnyaltabb és óvatosabb munkára ösztönözheti a Juhász-kutatást, és értékelésének egy új szempontját s vele a kutatás egy újabb feladatát is felveti.

Termékenyítő, gondolatébresztő könyv Péter Lászlóé — akitől joggal várhatjuk immár a komplett Juhász-monográfiát.

(BI)

EGYÉNISÉG NEVELÉSE

J. J. Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1965,

Szkizofréniás korunk kedvez a rousseau-izmusnak. Nem a „similis simili gaudet” jegyében. Az idegbeteg polihisztor nem pusztán azért népszerű, mert napjainkban három ember közül legalább egy „szellemi érlemesedésben” szenved, hogy enyhébb kifejezést használjunk a lelki zavarok, rövidzárlatok meghatározására.

A hisztériával határos autóvásárlási és víkendházépítési láz a rousseau-i erények korszerűsített gyakorlását teszi lehetővé: a mechanizált sétát, meg a „vissza a természethez!” jellegű hétvégi menekülést az iparosodó városok forgatagából.

S van még egy — rejtettebb — kapocs, amely bennünket a „zeniális dilettáns”-hoz fűz. A pszichológusok szerint a modern ember lelki folyamataiban az egyéni érvényesülés soha nem látott erővel tör felszínre. Az „én” kiteljesedésére való törekvés anyagi és szellemi síkon egyaránt észlelhető. A legtöbb egyéni vágy beteljesületlen marad. Ezért az „anyagi megvalósulás” elmaradása a képzelet régióiban nyer kárpótlást. Minő csoda, nemcsak a művészek „kitalált hősei” bolyonganak a világban, hanem a nem tárgyiasult „hétköznapi” ábrándlányok is. Több talán a képzelt alak, mint az élő személy. Az emberek zömét körüllebegi a maguk alkotta fantom-énjük.

Rousseau *Emil*-je is ilyen „én”-ből alkotott álom-alak.

A hányatott életű író, aki felemás nevelésben részesült, a rossz apa, aki saját gyermekeit lelencházba adta, regényt írt a nevelésről. „Arra szántam el tehát magamat, hogy képzeletbeli növendéket szerzek, feltételezem életkorát, egészségét, ismereteit és mindama képességeit, melyek a reá vonatkozó nevelési munkámhoz illenek, s aztán irányítom nevelését, születése pillanatától egészen addig a pillanatig, amikor már kész emberré lett, s nincs már szüksége más vezetőre, csak önmagára.”

Beaumarchais kis füzetet jelentetett meg a gitárjáték elméletéről, noha aligha tudta pengetni a húrokat.

Miért ne foglalkozhatott volna Rousseau a „pedagógiával”, noha az elméletet nem támaszthatta alá saját gyakorlatával?!

A legendák Don Juanját nevelője úgy akarta megvédeni a „rossztól”, hogy a kezébe adott könyvekből kitepte az „illetlen, erkölcstelen és gonoszságra csábító” részeket, s titkos helyen rejtette. Neveltje véletlenül ráakadt a „rontó olvasmányra”, s egyszerre, töményen szívta magába mindazt, amitől féltve óvták.

Ezzel szemben a Borgiák kiskoruktól kezdve szorgalmasan nyeltek mérget, előbb kisebb, majd mind nagyobb adagokban, hogy szervezetüket edzve ellenállók legyenek a bérgyilkosok mérgével szemben.

Rousseau dédelgetett képzeletbeli én-alakját nem tömte meg a rigorózan megválogatott ismeretanyaggal, nem is acélozta-fejlesztette a jónak-rossznak fokozatos adagolásával, hanem csak kibontakoztatta vele született hajlamait. Ráhatással irányította, hogy „saját maga selekvően jusson el az erkölcsi és elvi normák helyes kialakításához”.

Mint Szerb Antal találóan megjegyzi, „a kor színházias szellemének megfelelően” jól rendezett jelenetek cselekvő szereplőjeként Emilnek saját magának kellett rájönnie arra, ami tudásának tartozéka lett.

Rousseau gondolkodásának sajátossága éppen az *Emil*ben csúcsosodott ki. Mint teoretikus abszolút elveket határozott meg, de óva intette a gyakorlat embereit, hogy nehéz feladat lesz az eseményt a valósághoz idomítani. Az eseményekből csak annyit kell megtartani, amennyi megfelel az adott körülményeknek. Nem is csoda hát, hogy erőiesen szembefordult azokkal a pedagógusokkal, akik olyan gyermeket akartak nevelni, mint Emil.

Ha az *Emil*ből kiszűrnék a pusztán „pedagógiai elveket”, ki derülne: sem a nádpálcával felfegyverkezett korabeli néptanítók, sem a mai tudományos fölkészültségű tanárok nem alkalmazhatnák maradéktalanul, hisz nem egy szál „eszményi” növendékkel van dolguk, hanem legalább negyvennel.

Ha az *Emil*ből kiemelnék magát a „kinevelt” embert, rádöbbenünk, hogy a szerző eszményképe — mondjuk — a becsületes, talpraesett kisiparos.

Ha az *Emil*ből kiemelnék a filozófiai-erkölcsi-világnézeti-tudományos tanokat, rájönnénk: az V. könyv valójában a Társadalmi Szerződés kivonata, a Szavojai káplán hitvallása című részlet a deizmus gondolatának felmagasztalása, s tarthatatlan a pedagógiai tantétel is, hisz a környezetből kiemelt gyerek szinte afféle laboratóriumi kísérlet alanya...

Mégis, annak jegyében, hogy „a nevelés művészet”, a könyv, amellet, hogy a gyermekeket első ízben avatja „regényhőssé”, valósággal szikrát csíhol fásult agyunkban: az önálló gondolkodás, következtetés, meglátás egyéniség-formáló útjaira terel.

Nem véletlen, hogy Rousseau bigott, vaskalapos korában Christophe de Beaumont párizsi hercegérsek — aki néhány évvel előbb külön pástorlevélben kárhoztatta Helvetiusnak „Az emberről, értelmi képességeiről és neveltetéséről” vallott gondolatait — tűzbe vettette az *Emil*t; magának a szerzőnek meg az elfogatási parancs végrehajtása elől menekülnie kellett.

Mindenesetre az *Emil* roppant hathatósan hozzájárul ahhoz, hogy befejezzünk egy kétszáz éves gondolatot: Descartes megteremtette az embert, Helvetius megismerte — Rousseau pedig rádöbben-tette én-jére...

(VG)

A „HÍD-SZEREPE” IRODALOMTÖRTÉNETE

Csanda Sándor: *Hidak sorsa*. Bratislava, 1965.

Negyedik könyvét ismerhettük meg Csanda Sándornak a *Hidak sorsával* — a szlovákiai magyar irodalomtudomány és kritika szép teljesítményeként, hiszen Csanda Sándor nemcsak elmélyült filológus, hanem szenvedélyes történész is, aki az irodalmi múlt több korszakában is otthonosan mozog, s szívügyeként pedig a magyar—szlovák irodalmi, történelmi kapcsolatokat kutatja.

1959-ben *Magyar—szlovák kulturális kapcsolatok* címmel jelent meg testes könyve, amelyben a két nép szellemi érintkezéseit, a legrégibb emlékektől máig, tárja fel szövegszerűen, művekben világítva meg a magyar—szlovák kapcsolatok gazdagságát, és munkaprogramként a kutatásnak is mintegy a keretét adva. 1961-ben *A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar—szlovák kapcsolatai* címmel jelent meg két nagyobb lélegzetű tanulmánya, immár teljes fegyverzetben mutatva meg az irodalomtörténeti kutatót és a kritikus szellemű filológust, akinek kedves munkaterülete a kuruc kor és a régi magyar énekköltészet, s az ezekből kisarjadó problémakörök, amelyek mind a magyar, mind pedig a szlovák irodalomtörténet kapcsán felmerülnek. *Valóság és illúzió* című, 1962-ben megjelent tanulmánykötete ugyanakkor megvillantotta Csanda Sándor érdeklődésének egy másik területét is: a két világháború közötti időszak szlovákiai magyar irodalmának történeti igényű vizsgálatának első eredményeit is tartalmazta, s a *Hidak sorsában* is ez a kettős érdeklődés nyilvánul meg: Csanda egyforma lelkesedéssel és szeretettel foglalkozik a régi magyar irodalom kérdéseivel (Balassi szép magyar komédiája, Szlovák—magyar kapcsolatok a Rákóczi-felkelésben, Petőfi és a szlovákok, A magyar—szlovák irodalmi és kulturális kapcsolatok kutatásának kérdései) és a csehszlovákiai magyar irodalom történetének a kérdésével.

Csanda Sándornak ez a tevékenysége külön figyelmet érdemel, eredményei és szempontjai távolról sem „helyi jellegűek” — mind a magyar, mind pedig a jugoszláviai magyar irodalom történetének kutatói haszonnal forgathatják Csanda tanulmányait. Elég, ha arra utalunk, hogy a két világháború között nemcsak élénk kapcsolat létezett a szlovákiai és jugoszláviai magyar írók között, nemcsak ún. polgári vonalon, Szentelekyék és a szlovákiai írók, folyóiratok között, hanem a munkásmozgalomban is, hiszen a „híd-gondolat” is a szlovákiai Győry Dezső versével érkezett Vajdaságba, nem beszélve a *Kassai Munkásnak* feltételezhetően erős hatására *A Szervezett Munkás* körében.

A *Hidak sorsában* három irodalomtörténeti igényű arcképet (Forbáth Imre, Berkó Sándor, Vozári Dezső) és a csehszlovákiai magyar irodalomtörténetnek a vázlatát olvashatjuk. A szlovákiai költőkről szóló írásokban nem az interpretáció kérdései foglalkoztatják — ezek állnak tőle talán legtávolabb, ám, talán „minősítő jellemzésnek” nevezhető módszere segítségével, mégis biztos fogódzókat kapunk a tárgyalt költőkről, mint irodalmi jelenségekről, akik egy meghatározott ideológiai képleten belül foglalnak helyet. Csanda tanulmányaiban egy fokkal talán kisebb szerep jut a költői világkép problematikájának, s így pl. egy Forbáth Imrében, aki a magyar avantgardnak egyik jeles és rangos egyénisége, az oly szervesen együtt levő és együtt ható avantgardizmus és szocializmus elválík Csanda szemléletében, illetve nem mutatja meg a kettőt egymásra ható munkájában a „költői” síkján.

A két háború közötti csehszlovákiai magyar irodalom szemléletének középpontjában Fábry Zoltán áll Csanda Sándornál, Fábry szemlélete, felfogása, úgy tetszik, nagy hatást gyakorolt szerzőnkre,

elsősorban az „antifaszizmus” kritériumának bevezetésével, s ezt Csanda Sándor szervesen beépítette abba a szocialista országok zömében uralkodó irodalomszemléleti rendszerbe, amely a költői érdem és emberi magatartás kettősségében az ideológiailag deklaratívabb „emberi magatartást” helyezi előtérbe. Nyilvánvaló azonban az is a *Hidak sorsa* tanulmányaiban, hogy Csanda nem idegenkedik a költőiség szerepének az elemzésétől sem, különösen Forbáth-tanulmányában, melynek egyes részeiben Csandának egyéniséget és költői magatartást is megvillantó reflexiói csillognak, s hogy tudja költőjét mintegy „anyagában” is érzékelni.

Néhány tanulmánya a mai csehszlovákiai irodalmi élet jelenségeihez szólás igényével készült, a szerző figyelmének újabb köré-ként. Ezekben a polemikusnak az a tartása van, amely már megmutatta erejét a régi magyar irodalom egyes filológiai kérdéseit kritika alá vevő tudós munkájában is, elsősorban a Juraj Zvara könyvéhez (*A magyar nemzetiségi kérdés megoldása Szlovákiában*) fűzött megjegyzéseiben.

(BI)

HANS HARTUNG MŰVÉSZETE

(Kiállítás a Novi Sad-i Ifjúsági Tribün szalonjában)*

Ha a művészettől olyan aktivitást kívánunk meg, mely a jelen világ helyett másikat akar teremteni, tökéletesebbet a mostaninál, akkor új értékek felé vezet bennünket. Ezen az úton haladva, persze, számolnunk kell nehézségekkel, de abban a reményben, hogy eljutunk az „ígéret földjére”, viseljük a fáradalmakat. Bízunk abban, hogy az új művészet jobban megvéd majd bennünket az „élet önkényességeitől”. Eppen ez a védekezés és a menekülés jellemző az új művészi törekvésekre. Amióta érzékelésünkbe kellemetlen benyomások tömege hatolt be, „véletlen benyomásainkat” valamilyen állandó élménybe akarjuk rejteni. Az ilyen élmények, azt mondják, kevesebb a vitális kapcsolata a társadalommal, mint az előbbi „boldog korokban”. A szubjektív élmény nem törődik azzal, hogy mekkora a közlési ereje. A tradicionális művészet kritikusai azt vetették a figurális festők szemére, hogy koncepciójukkal sok díszítő elem jár együtt. A díszítés kelléktára pedig „eltakarja” a festő közvetlen mondanivalóját. Régeinek tűnt ez a kelléktár századunk első évtizedében.

Amikor megjelent az absztrakt művészet, feladatul tűzte ki, hogy a tárgyak közepes prózai meglátása és a közvetlen látási mód közötti távolságot csökkentse. Az absztrakt művész leküzdi a közönséges víziót, de ugyanezt megteheti a műpártoló közönség is, ha kis erőfeszítést vállal és az életet közvetítés nélkül érzi át, tehát kirekeszti a tárgyakat, a felszíni gondolatársítást. Láthatjuk, igazságtalan az a vád az absztrakt művészet ellen, hogy az életen kívül áll. Holott: „távol vannak tőle az élet ellentmondásai, mert a legközvetlenebbül magában hordja őket”. Az absztrakt művészet közvetlenül kapcsolódik a világhoz, fölfedi, bemutatja a jelenségek lényegét.

Hartung fiatalon Rembrandtot, majd Kokoschkát, Noldet, Franc Marcot tanulmányozta és rövidesen „elhagyott vizekre evezett”. Hartung különös jelenség: amíg Kandinsky, Mondrian, Magnelli lassan, fokról fokra lettek absztrakt festők, addig Hartung úgyszólván máról holnapra lett azzá. 1921 és 1922 kezdetén még két arcképet rajzolt a hagyományos művészet szellemében, tanulmányszerűen, pár hónapra rá két vonallal készült az első rajza, ami a „legkifejezőbb absztrakt grafika”. Társztalan volt, és hasonló nézetűek nélkül kellett élnie. Félni kezdett az élettől és csak természetes ösztönére támaszkodhatott, többé nem törődhetett az elegáns és szép stílussal, „mentette magát”, ahogyan tudta.

Sokkhoz hasonló lelkiállapoton eshetett át Hartung, mert Párizsban való letelepedése előtt absztrakt stílusban kezdett dolgozni. Megszabadult minden külső hatástól, csupán a festői, emberi és személyi törekvéseket tartotta meg.

Az ösztön és szerelem szerencsés találkozása kutatásainak különleges értéket kölcsönöz, amely mentes minden nemzeti megkötöttségtől. Stílusának jellegzetessége az erő, a szilárd alapélmény, olyan érzélem, melynek megjelölésére a „nyilvánvaló” vagy a „bizonyosság” kifejezése alkalmas. Rajza olyan, mint az aláírást helyettesítő kézjel. Idegesen átszeli a vásznat vagy a felületet, de tudatosan és energikusan. Raymond Cogniat azt mondja, hogy Hartung alkotásai előtt valaminek a dominációját érezzük, valami lenyűgöző vonzalmat, mely energiájával felénk terjed, kissé mágikus, de ártalmatlan, mert mindezt a robbanó erőt valami nagy tisztaság segítségével fékezi meg. Az élmény olyan érzésbe sűrűsödik, amelyet úgy fejezhetnénk ki, hogy az óriási erőt tökéletes technika tartja féken.

(ÁJ)

* A Novi Sadon kiállított képeket Hans Hartung (és felesége, Anna Bergmann) a földrengés sújtotta szkopjei múzeumnak ajándékozta.

HÍD IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYOIRAT. — 1966. MÁRCIUS — KIADJA A FORUM LAP-KIADÓ VÁLLALAT. — SZERKESZTŐSÉG ÉS KIADÓHIVATAL: NOVI SAD, VOJVODA MIŠIĆ UTCA 1. — SZERKESZTŐSÉGI FO-GADÓÓRAK: MINDENNAP 10-TŐL 12 ÓRAIG. — KEZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA. — ELŐFIZET-HETŐ A KOMMUNÁLIS BANK NOVI SAD-I KIRENDELTSÉGÉ-NEL A 647-1-255-ÖS FOLYÓSZÁMLÁRA. BEFIZETÉSKOR KÉR-JÜK FELTÜNTETNI A HÍD NEVÉT. — ELŐFIZETÉSI DÍJ: BEL-FÖLDÖN EGY ÉVRE 20.—, FÉL ÉVRE 10.—, EGYES SZÁM ÁRA 2.— ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDRE EGY ÉVRE 31,25, FÉL ÉVRE 15,63 ÚJ DINÁR; KÜLFÖLDÖN EGY ÉVRE 2,50 DOLLÁR, FÉL ÉVRE 1,25 DOLLÁR. — KÉSZÜLT A FORUM NYOMDÁJÁBAN NOVI SADON

